

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**TÜRKİYE’DE 1938 1960 YILLARI ARASINDA
DEĞİŞEN MAZİ ALGILARI**

Ercan Çankaya

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2016

TÜRKİYE'DE 1938-1960 YILLARI ARASINDA DEĞİŞEN MAZİ ALGILARI

Ercan Çankaya

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

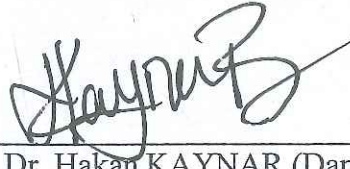
Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

Ercan Çankaya tarafından hazırlanan ‘‘ TÜRKİYE’DE 1938 1960 YILLARI ARASINDA DEĞİŞEN MAZİ ALGILARI’’ başlıklı bu çalışma, 18. 02. 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Hakan KAYNAR (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

22.02.2016

Ercan Çankaya

TEŐEKKÖR

Tezimin konusunun tayininde, araştırma aşamasında ve yazımında yardım ve katkılarını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hakan Kaynar'a, lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında sağladığı maddi destekten dolayı TÜBİTAK BİDEB'E, hayatımın her aşamasında beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan annem Nuran Çankaya ve kardeşim Eren Çankaya'ya teőekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

ÇANKAYA, Ercan. Türkiye’de 1938 – 1960 Yılları Arasında Değişen Mazi Algıları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1938 – 1960 yılları arasında maziye dair değişen algıların bir incelemesini yapmaktır. Değişen mazi algıları dört başlık altında incelenecektir. İlk başlık muteber mazi algılarına odaklanacaktır. Bu bölümde muteber mazi algısının Türk Tarih Tezi’nden Osmanlı İmparatorluğu’nun parlak devirlerine doğru kayan içeriği konu alınacaktır. İkinci başlık Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme yıllarına odaklanan metinleri ele alacaktır. Üçüncü başlık İstanbul’un imarının maziye dair algıları ne şekilde etkilediği üzerinde duracaktır. Son başlık ise gündelik hayata dair meselelerin mazi algıları üzerindeki etkilerini konu alacaktır.

Maziye dair algılardaki değişimin tarih ve siyaset etkileşiminin bir sonucu olduğu iddia edilecektir. Bu sebeple mazi algılarındaki değişimlerin sebepleri de ülke siyasetinde meydana gelen değişimlerde aranacaktır.

Anahtar Sözcükler

Türkiye, Mazi, Siyaset, Algı, Değişim

ABSTRACT

ÇANKAYA, Ercan. Changing Past Perceptions between 1938 – 1960 in Turkey, Master Thesis, Ankara, 2016.

The aim of this study is to examine perceptions about the past in Turkey between 1938 and 1960 years. Changing past perceptions will be examined under four titles. The first title will focus on respected past. In this title the content of respected past which moved from Turkish History Thesis to heydays of Ottoman Empire will be taken matter. The second title will examine texts focusing on declining ages of Ottoman Empire. The third title will dwell on how reconstruction of Istanbul affected perceptions about the past. The last title will take matter influences of daily life problems on past perceptions.

It will be claimed that changes in past perceptions are the result of history and politics interaction. For this reason, causes of changes in past perceptions will be sought in changes in politics of the state.

Keywords

Turkey, Past, Politics, Perception, Change

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: UZAK GEÇMİŞ ALGISINI ŞEKİLLENDİREN SİYASET: TÜRK TARİH TEZİ'NDEN OSMANLI'YA DEĞİŞEN POPÜLER TARİH YAZIMI....	6
1.1 Millet ve Cengâverler: Tarihin Öznesi Olarak Cengaver.....	10
1.2 Türk Tarihindeki Cevher: Yeni Bir Popüler Tarih Yaklaşımı	18
1.3 Türk Tarih Tezinden Osmanlı'ya: Muteber Mazi Algısındaki Değişim	21
1.4 Fetih ve Fatih: Popüler Tarih Yazımında Osmanlı'nın Parlak Dönemi	31
1.5 Popüler Tarih Yazımında Türk Tarih Tezi'nin Sönümlenmesi.....	39
2. BÖLÜM: YAKIN TARİH VE SİYASET: ÇÖKEN İMPARATORLUKTAN GENÇ CUMHURİYETE	42
2.1 Ricat Eden Devletin İdealist Kahramanları.....	45
2.2 Devleti Çürüten Bir Tehdit unsuru Olarak Taassup	49
2.3 Devlet İçin Bir Tehdit unsuru Olarak Azınlıklar.....	57
2.4 Ricat Eden Devletin Çürüten Kurumları ya da Devleti Çürüten Kurumlar	61
2.5 Çürümeye Direnen İdeal Devlet Adamları.....	65
2.6 Gerileme Dönemi Sultanları.....	67
2.7 Gerilemekte Olan Devlet Hakkında Genel Değerlendirmeler.....	72
2.8 İmparatorluğun Son Yıllarının Hain ve Çaresizleri	74
2.9 Şerefli Mağlubiyetlerin Sonuncusu: Birinci Cihan Harbi	76

2.10 Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti.....	78
3. BÖLÜM: İSTANBUL'UN İMARININ HATIRLATTIĞI TARİH	81
3.1 Modern Şehir ve Bellek.....	82
3.2 İstanbul'un Mimari Dönüşümü	84
3.3 Mimari Dönüşüme Destek Verenler.....	91
3.4 Mimari Dönüşümün Muhafazakâr Muhalifler	94
3.5 Milliyetçi Bakış ve Rahatsız Eden Kent Manzaraları	106
4. BÖLÜM: GÜNDELİK HAYATA DAİR MESELELER ETRAFINDA ŞEKİLLENEN MAZİ ALGISI: GÜNDELİK HAYAT VE SİYASET.....	111
4.1 Yeniye ve Değişime Dair	111
4.2 Kadın ve Aile: Cumhuriyet'in İdeal Kadınları.....	113
4.3 Aile ve Düzen Dışı Kadınlar	120
4.4 Kent Sakininin Değişen Köy ve Köylülük Algıları.....	124
4.5 Dil ve Edebiyat	142
4.6 Milli Musiki Tartışmasının Gölgesinde Klasik Türk ve Türk Halk Müziği	146
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA	157
EKLER.....	169
EK 1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU.....	169
Ek 2: ORJİNALLİK RAPORU	170
ÖZGEÇMİŞ.....	171

GİRİŞ

Geçmişimizi nasıl algıladığımız yaşadığımız zamana bağlıdır. Yaşanılan zamanda şahit olunan değişimler, eksikliği hissedilen şeyler geçmişe bakışımızı etkiler. Maziye dair algılarımız bu şekilde oluşur. Bu çalışmanın temel meselesi Türkiye’de 1938 1960 yılları arasında değişen mazi algılarıdır. Zira 1938 1960 yılları arasındaki dönem Türkiye’de tarih ve siyaset ilişkisinin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu ilişki insanların mazi algılarına da şekil verecektir. Çalışmamızın başlangıç tarihi olan 1938 Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün öldüğü yıldır. Bitiş tarihi olan 1960’ta ise 27 Mayıs’taki askeri darbe vuku bulmuştur. Bu iki tarih arasında geçen yirmi iki yıllık sürede İkinci Dünya Savaşı meydana gelecek, ülke çok partili bir siyasi sisteme geçecek, kurucu parti iktidarını kaybedecektir. Bu değişimlerin hepsi bir şekilde ülkede yaşayan insanların geçmişi nasıl algıladıklarını da etkileyecektir. Dolayısıyla bizim çalışmamız da siyasetin maziye dair algıları nasıl şekillendirdiği ve değiştirdiği üzerinde duracaktır.

Türkiye’de maziye dair değişen algılar meselesi dört bölüm altında incelenecektir. İlk bölümde değişen muteber mazi algılarına odaklanılacak, muteber mazi algısı başlığı altında işlenen metinlerin, milliyetçi bir zeminde şekillendikleri ve millet için neyin ideal olduğunu göstermeye çalıştıkları iddia edilecektir. Millete ideal olanı göstermeyi hedefleyen bu metinler, ideal olana kimler öncülüğünde ulaşabileceğini de gösterecektir. İkinci bölüm Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme yıllarına dair tartışmalara odaklanacaktır. Bu tartışmalarda ise amaç, devleti ve milleti korumak için nelerden kaçınmak ve ne yapmak gerektiği meselelerini ele almaktır. Üçüncü bölüm İstanbul’daki mekânsal dönüşümün maziye dair algıları ne şekilde etkilediği üzerinde duracaktır. Bu bölümde modern kentteki değişimin modern ekonominin ihtiyaçlarından bağımsız olmadığı iddia edilecek; bu değişimin, ekonominin yönetimiyle ve dolayısıyla siyasetle yakından ilişkili olduğu görülecektir. Egemen siyaset kent mimarisinde yaptığı değişikliklerle hafızayı şekillendirmeye çalışacak, muhalefet de kendisini egemen siyasetin şekillendirdiğinden farklı geçmiş tasavvurlarıyla ifade edecektir. Dördüncü

bölüm ise gündelik hayata dair bazı tartışmaların maziye dair algıları nasıl değiştirdiğini araştıracaktır. Zira incelediğimiz zaman aralığı içinde gündelik hayata dair hemen her tartışma bir eski ve yeni tartışmasıdır. Eski ve yeniyi Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Türkiye Cumhuriyeti'nden ve yeni yönetim biçiminden bağımsız düşünmek imkânsızdır.

1938 1960 yılları arasında maziye dair algılardaki değişimin izinin sürülebileceği bolca kaynak var. Bu kaynaklar arasında popüler dergileri, Halkevlerinin temsil şubelerince oynanan oyunları, radyo konuşmalarını, deneme ve operetleri saymak mümkün. Popüler dergiler hem zamanın ünlü popüler tarihçilerinin de yazdığı dergiler olmaları hem de siyasetten moda ve müziğe kadar pek çok alanda yazılar ihtiva etmeleri dolayısıyla önemli kaynaklar. Bu kaynaklar vasıtasıyla mazi algılarındaki değişim hem yazarı belli olmayan kısa haberler ve farklı konulardaki yazılar hem de popüler tarihçilerin yazdıkları üzerinden takip edilebilecek. Çalışmada incelenecek olan dergilerden Resimli Hayat, 1952'den 1956'ya kadar çıkmış; daha sonraki yıllarda yerini Hayat Dergisi'ne bırakmıştır. Hayat Dergisi uzun yıllar boyunca Şevket Rado tarafından idare edilmiş ve 80'li yılların ortalarına kadar yayını sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun ömürlü mizah dergilerinden olan Akbaba da çalışmamızda kullanılacak olan dergiler arasındadır. Yayın hayatına 1922 yılında başlamış, 1977 yılında kapanmıştır. Şair ve siyasetçi Yusuf Ziya Ortaç tarafından çıkarılmıştır. 1932'den 1950 yılına kadar yayın hayatına devam eden Yedi Gün Dergisi de bu çalışmada kullanılacak olan kaynaklar arasındadır. Sahibi daha sonraki yıllarda Türkiye'nin en büyük medya patronlarından biri olacak olan Sedat Simavi'dir. Yayın hayatına 1949 yılında başlayan Hafta Dergisi de incelenecek olan dergiler arasındadır. Sahibi Millet, Cumhuriyetçi Köylü Millet ve Adalet Partisi'nde politika yapmış bir isim olan Tahsin Demiray, yayıncısı yine Tahsin Demiray tarafından kurulan Türkiye Yayınevi'dir.

Kullanılacak olan Halkevi oyunları içerisindeki ilk oyun 1932 tarihli, son oyun ise 1948 tarihlidir. Hepsi de didaktik eserlerdir. İzleyiciye bir şeyler öğretmeye çalışırlar ve ulusal kimliğin inşasında bir araç olarak kullanılırlar. Bu amaçları doğrultusunda tarihi de işlevselleştirmişlerdir. Halkevleri devlet elitinin halkla doğrudan bağlantılar kurmak için oluşturduğu bir kurumdur. Dolayısıyla Halkevlerinde temsil edilen oyunlar da

1930'lu ve 40'lı yıllar boyunca dönemin devlet elitinin sıradan insanların mazi algısını ne yönde şekillendirmeye çalıştığını anlamak açısından önemli kaynaklardır.

Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Samiha Ayverdi, Abdülhak Şinasi Hisar gibi dönemin önde gelen edebiyatçılarının İstanbul'la ilgili yazdığı denemeler kullandığımız popüler dergilerdeki yazılara cevap vermeleri ya da onlardan hareket etmeleri dolayısıyla önemlidir. Çalışmamızda operetlerden de yararlanılacaktır. Ele aldığımız dönem içerisinde Türkiye'de operet denildiğinde akla iki isim gelmektedir. Bunlardan ilki Cemal Reşit Rey, diğeriye Muhlis Sabahattin Ezgi'dir. Uzun yıllar oynanan operetleri kent sakini için sinema türünden bir eğlence aracı olmuş, çok sayıda insan tarafından izlenmiştir. Operetler Halkevleri oyunları gibi didaktik eserler değillerdir. Fakat izleyicinin beğenisini çekebilmek için insanlar arasında yaygın olan bazı algılara seslenmişlerdir. Çalışmamızda bu operetlerde öne çıkan köy ve kent algısının Halkevi oyunlarındaki köy ve kent algısıyla benzer olduğu iddia edilecektir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bu köy ve kent algısı siyasi elitinin politik idealleriyle de uyumludur ve eski devlet – yeni Cumhuriyet bağlamında tartışıldığı için maziye dair algılar meselesiyle yakından ilgilidir.

Mazi algıları ve bu algılardaki değişimler sorunu Türkiye'de ilk kez çalışılmadı. Mesela Leyla Neyzi'nin *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak* başlıklı eseri farklı kuşakların bu kentin geçmişini nasıl hatırladıkları üzerinde duran bir sözlü tarih çalışmasıydı. Ahmet Özcan'ın *Türkiye'de Popüler Tarihçilik* isimli kitabı, 1908 – 1960 yılları arasında Türkiye'de popüler tarihçiliğin gelişimini konu alıyordu. Esra Dicle Başbuğ ise Kemalist İdeoloji'nin inşasında Halkevlerinde oynanan tiyatro oyunlarına odaklanıyor, bu oyunların oluşması istenen ulusal kimlikle bağlantılı bir ulusal geçmiş yarattığını savunuyordu. Bu tezin bu konudaki literatüre katkısı ise 1938 – 1960 yılları arasında değişen mazi algılarını, ülke siyasetine yön veren olayların bu algılara etkisi üzerinden çalışmak olacak.

Çalışmada ele alınacak olan ilk başlık 1938 – 1960 yılları arasında Türkiye'de değişen muteber mazi algılarıdır. Bu bağlamda Türkiye'de muteber mazi algısının bir uzak geçmiş ve cengâverlik anlatısı olduğu iddia edilecektir. Bu cengâverlik anlatısının malzemesinin ilk başlarda Türk Tarih Tezi tarafından sağlanıyor olduğu görülecektir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte askeri tarihin popüler olması, hafızalardaki yeri

daha taze olan Osmanlı tarihinin ve bu tarihteki askeri başarıların popüler olmasını sağlayacaktır. II. Dünya Savaşı başlamadan önce Türk Tarih Tezi'nin en büyük savunucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölmüş olması, savaş sırasında meydana gelecek olan bu değişimi de kolaylaştıracaktır. Her ne kadar muteber tarih algısında bir değişim meydana gelse de Halkevleri gibi Cumhuriyet'in erken döneminde oluşmuş olan bir kurumun varlığını koruması, Türk Tarih Tezi'ni üretmiş olan iktidarın hâlâ ayakta olması gibi sebeplerle tez tamamıyla ortadan kaybolmayacaktır. 1950 yılında Osmanlı geçmişine daha farklı ve ılımlı bakan bir hükümetin iş başına gelmesi, 1951 yılında Halkevlerinin kapatılması, İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü kutlamaları ve bu kutlamaların güncel siyasetin önemli bir parçası haline gelmesi Osmanlı merkezli popüler tarih yazımını muteber tarih başlığı altında rakipsiz hale getirecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarını konu alan tarihin bir idealist kahramanlar anlatısı olduğunu iddia edeceğiz. İdealist, fakat çaresiz kahramanları konu alacak. Bu kahramanların idealistçe olan eylemlerine gündelik hayattaki üstleri tarafından hep ket vurulduğundan bahsedilecek. Gerilemenin son noktasında, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzereyken bu idealist kahramanlar başlarına bir cengâver bulacak ve yeni bir devlet kuracaklar. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine odaklanan yazılar için bu devletin yıkılıp yerine yeni bir devletin kurulmasının kaçınılmaz olduğunu iddia edeceğiz. Kurulacak olan bu yeni devletin bir cumhuriyet olması da kaçınılmazdır. Zira gerileme dönemini konu alan metinlerin çoğu Osmanlı hanedanının yozlaşması ve hanedanların yozlaşmaya ne kadar meyilli oldukları üzerinde durur. 1930'lu ve 40'lı yıllarda bu idealist kahramanlar anlatısının pratik bir önemi vardır. Kurucu kadronun kendisini meşrulaştırmasının ve eylemlerine tarihsel meşruiyet zemini bulmasının önemli bir aracıdır. 1950 yılındaki iktidar değişikliğinden sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarına dair bu algının devam etmesinin paradoksal sonuçları olacaktır. İdealist kahramanlar anlatısının esas aktörlerinin askerler olması ve gerileme dönemindeki iki tehdit unsurundan biri olarak görülen yobazlığın baştaki hükümetin politikaları neticesinde tekrar güçlenmeye başladığına dair inanç 27 Mayıs'taki askeri harekete meşruiyet sağlayacaktır.

Çalışmanın İstanbul'daki mekânsal dönüşümün mazi algıları üzerindeki etkilerini konu alan bölümünde, bu mekânsal dönüşümün 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun

dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları sonucunda başladığı iddia edilecektir. İstanbul'un modern mekânsal dönüşümü ulaşılmak istenilen bir hedef olarak Cumhuriyet'e devredilecek ve ancak Demokrat Parti Hükümeti'nin son yıllarında tamamlanabilecektir. Hem 1940'lardaki hem de 50'lerdeki imar faaliyetlerinde yasal referans noktası Henri Prost tarafından hazırlanan imar planıdır. Bu imar planı İstanbul'da geçmişten devralınan kentsel dokuya radikal bir şekilde müdahale etmeyi öngörmüştür. Dolayısıyla 1940'lı ve 50'li yıllarda ahşap evler ve eski mahalleler dönemin gözde tartışma konularından biri haline gelecektir. İstanbul'daki imar faaliyetlerinin koşulsuz destekçisi olan grup, kentin modern dönüşümünün 19. yüzyılda başladığını dikkate almayacak; bu ahşap evler ve eski mahallelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarındaki yoksulluğun bir ürünü olduğunu iddia edecektir. İmar faaliyetlerine eleştirel yaklaşan grup içinse İstanbul'daki bu mekânsal dönüşüm belirli bir hayat nizamının, geçmişin kaybıdır. Milliyetçilik temelinde birleşmeleri bu iki grup aydınının bazı konularda ortak tepkiler vermelerini sağlayacaktır. Hilton Oteli'nin inşası ve Balkan muhacirlerinin kentteki perişanlık görüntüleri bu konular arasındadır.

Çalışmanın gündelik hayat başlığı altındaki tüm tartışmaların eski ve yeni teması etrafında şekillendiğini iddia edeceğiz. Kadın ve aile, kent sakininin değişen köy ve köylülük algıları, kentlinin mistik ritüelleri, geçmiş zaman şehri ve edebiyat ve müzik tartışmalarının tümünde bir eski ve yeni tartışması yapacağız. Zamanın pek çok yazarı için eski ne ölçüde yeni hayatın bir parçası olmalı, yeni ne ölçüde ve hangi yönleriyle kabul edilmeli sorularının kritik önemde olduğuna değineceğiz. Yazarların bu konudaki temel ölçütlerinin ise devlet olduğu iddiasında bulunacağız. Yeniliği devlet yapıyorsa destekçisi olacaklardır. Bu yeniliklerin gündelik hayattaki öngörülemeyen sonuçlarına ise karşı çıkacaklardır. Ayrıca 1950'deki hükümet değişikliği, eskiye olan bakışı değiştirmesi sebebiyle gündelik hayata dair hemen her tartışmanın ele alınış biçimini etkileyecek ya da bu konudaki yaklaşımları tamamen değiştirecektir.

1.BÖLÜM

UZAK GEÇMİŞ ALGISINI ŞEKİLLENDİREN SİYASET: TÜRK TARİH TEZİ'NDEN OSMANLI'YA DEĞİŞEN POPÜLER TARİH YAZIMI

Bir tarih yazımı incelemesi söz konusu olduğunda siyasal iktidarın niteliği ve siyasal kültür mutlaka göz önünde bulundurulması gereken olgulardır. Büyük dönüşümlerin ve devrimlerin ülkeye yeni bir kimlik kazandırmaları bağlamında tarih yazımı üzerindeki etkisinden söz edebiliriz.¹ Modern ya da modern öncesi, değişen süreçlerde tarih yazımıyla ilgili değişmeyen temel eğilim tarihin dönemin hakîm ideolojisiyle bütünleşme eğilimidir. Bu eğilim, Osmanlı toplumunda dini referanslarla oluşurken modern Türk toplumunda yerini milli referanslara bırakır.²

Çalışmanın bu bölümünün konusu, ilk bölümde de bahsedildiği üzere 1938'den 1960'a siyaset tarafından şekillendirilen uzak geçmiş algısıdır. Zira bu dönem yeni bir devletin kuruluşunun tamamlandığı, eskisinin trajik bir şekilde yıkılışının ise hafızalarda yerini tüm canlılığıyla koruduğu bir dönemdir. Dolayısıyla tarih ve siyaset ilişkisinin her zamankinden daha yoğun, fakat tereddütlü bir şekilde gündemde olduğu bir dönemdir. Tereddüt, altı yüz yıldan fazla ömre sahip olan eski devletin, yani Osmanlı'nın popüler algıya dair geçmiş bilgisine ne şekilde dâhil edileceği sorunundan kaynaklanmaktadır. Zira bu soruna önerilecek farklı çözümler ulusal kimliğe dair tanımları da değiştirecektir. Tamamen olumsuzlanarak mı, yoksa tamamıyla sahip çıkılarak mı dâhil edilecek soruları Osmanlı geçmişi konusundaki tereddütün temel sebebidir. Bu iki farklı soruya verilen cevaplar bu konudaki iki farklı yaklaşımı oluşturur. Öte yandan, ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere her iki yaklaşımın da ortaklaştığı nokta Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın dönemini olumsuzlamaktır.

¹ Erganlı, Büşra. *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim, 1995. 21.

² Özcan, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011. 27.

Yakın dönem sadece 19. yüzyılın ikinci yarısını ve 20. yüzyılı kapsamamaktadır. Tartışılan konunun içeriğine göre Osmanlı tarihinin çok uzun bir aralığını da kapsayabilmektedir. Kısacası, uzak geçmişin muteber zamanlarla eşitlendiği, yakın tarihinse gerileme ve çöküşe tekabül ettiği bir durum söz konusudur. Çöküşün karanlık çağla eşitlendiği bu durumda, karanlık çağ olarak adlandırılan dönem bazı durumlarda neredeyse tüm Osmanlı tarihini kapsayabilmektedir. Dolayısıyla yakın tarih olarak ele alınan zaman aralığı muteber tarih algısını da şekillendirmektedir. Yakın tarihin bir çöküş dönemi olarak tüm Osmanlı'yı kapsadığı noktada incelenen kaynaklarda Osmanlı görünmez hale gelmekte, muteber ve uzak geçmiş algısı Türk Tarih Tezi'yle ikame edilmektedir.

Türkiye'de popüler tarih yazımının merkezine aldığı Türk kavramı Türk milliyetçiliğinin doğuşuyla değişime uğramış "Türklük"tür. Türkolojinin bir sosyal bilim disiplini olarak doğuşuyla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklüğün dünya tarihindeki önemine ve merkezi rolüne ilişkin tezler ileriye sürülmüştür. Ama bunlar Kemalist ideolojinin tarihsel arka plan olarak gördüğü Türk Tarih Tezi'ndeki Türklük kadar etkili olamamıştır.³ Kemalist ideolojinin tarihsel arka planı olarak gördüğü Türk Tarih Tezi'yse tarih devirlerinden binlerce yıl evvel Türk Ana Yurdu'nun şimdi yerlerini çöller, bozkırlar, bataklıklar ve sığ göllerin tutmuş olduğu düşünülen; engin iç denizlerin bulunduğu bir coğrafya olduğu argümanına dayanır.⁴ Bu argümana göre dünyanın başka taraflarında "insanlar, daha kaya ve ağaç kovuklarında en koyu vahşet hayatı yaşarken" Türkler "kereste ve maden medeniyetleri devirlerine" kadar ulaşmışlardır.⁵ Bahsi geçen iç denizin kuruması sonucu Türkler anayurtlarından çıkarak tüm dünyaya yayılmış ve bu sayede, hâlâ taş devrinde yaşamaya devam eden insan topluluklarına kendi gelişkin uygarlıklarını taşımışlardır.

Bu tez 1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ortaya atılmıştır. En hararetle destekçilerinden biri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve o dönemde cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal'dir. Tez, Türklere kendi geçmişleri ve ulusal

³ Özcan, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011. 86.

⁴ Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti. *Türk Tarihinin Ana Hatları (Medhal)*. İstanbul: Hamle, 1931. 2.

⁵ A.g.e, s. 3.

kimlikleri için Osmanlı geçmişinden bağımsız bir övünç duygusu vermeyi amaçlamaktadır.⁶ Hititlerin ve Truvalıların Türk olduğunu iddia etmesiyle Anadolu'nun çok eski zamandan beri Türk ülkesi olduğunun kanıtlanması konusunda ayrıca bir yarara sahiptir. Öte yandan sırf çikara dayalı bir görüş aşılama biçimi de değildir. Mustafa Kemal'in ve siyasal önderliğin çok sayıdaki mensubu bu teze içtenlikle inanmaktadır.⁷

Tezin doğruluğunu dünyaya ispat etmek için yapılması planlanan işler vardır. İlk olarak Türkiye toprakları içerisindeki her türlü vesika, malzeme ve abide bulunmalı; muhafaza ve restore edilmelidir. İlâveten Milli Tarih Tezi'nin ilmi zaferini temin edecek olan her türlü vesika, vakfiyye, mahkeme sicili devlet merkezinde vücuda getirilecek modern ve geniş bir binada toplanmalıdır.⁸ Tüm dünyaya, özellikle de Batılılara Türklerin dünyanın en eski uygarlığı olduğunu ve Anadolu'nun binlerce yıllık Türk toprağı olduğunu ispatlamaya çalışan devlet eliti, bu amacına ulaşmasa da Türkiye Cumhuriyeti'nde arkeoloji ve tarih bilimlerinin kurumsallaşmasına çok büyük katkılarda bulunacaktır.

Tezin hem akademik yazında hem popüler tarih yazımında en yaygın olduğu dönem, Osmanlı geçmişinin de muteber tarih olarak giderek görünmez hale geldiği dönemdir. Bu dönem 1930'lu yıllara tekabül etmektedir. Tez daha sonradan değişip giderek kaybolduysa da tarihte Türklüğe attığı merkezi rol, bu çalışmada incelenen zaman aralığı içerisinde farklı şekil ve bağlamlarda devam etmiştir. Yukarıda büyük devrimler ve dönüşümlerin tarih yazımına etkisinden söz edilmişti. Türk Tarih Tezi de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve bu devletin yıkıntıları üzerinde bir ulus devletinin inşa edildiği bir bağlamın ürünüdür. Ulus devletinin yıkılan eski devletin kalıntıları üzerine ve onun reddi ile inşa edildiği noktada ulusal kimliğin inşası farklı bir Orta Asya Türk Tarihi okumasıyla kotarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümde de incelenen zaman aralığı 1938 – 1960 yılları arasındadır. 1938 yılına gelindiğinde Türk Tarih Tezi ana akım olduğu zamanları arkasında bırakmıştır ama etkisi hâlâ sürmektedir. Bu sebeple, tezin 1938

⁶ Zürcher, *Eric Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 277.

⁷ A.g.e, s. 277, 278.

⁸ Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim, 1995. 203.

sonrasındaki etkisini anlayabilmek için biraz da bu tarihin öncesine bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), tek parti olarak iktidarda bulunduğu 1931 yılı parti programında eğitim siyasetinin temellerini şöyle açıklar: “ Kuvvetli, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır.”⁹ 1932 yılında ise Birinci Türk Tarih Kongresi toplanır. Mustafa Kemal’in bu kongreyle iki amacı vardır: Birincisi, Türk Tarih Tezi’ni merkezine oturtmuş bir Genel Türk Tarihi anlatısı olan Türk Tarihi’nin Ana Hatları isimli kitabı yeniden yazdırmak; diğeryse lise tarih kitaplarının Türk Tarih Tezi bağlamında iyileştirilmesi ve geliştirilmesidir. Tarih eğitimi “cumhuriyetçi, milliyetçi, laik” vatandaş yetiştirme projesinin bir parçasıdır.¹⁰ Fakat bu proje sadece ders kitaplarıyla sınırlı değildir. Bu nedenle, Türk Tarih Tezi’nce şekillendirilen mazi algısını anlamak için Halkevleri’nde oynanmış temsillerin içerikleri bakımından incelenmesi de önemlidir. Zira Halkevleri, rejimin ülkede yaşayan vatandaşlarla doğrudan bağlantı kurmayı amaçladığı mekânlardır. Bu sayede farklı sosyal ve kültürel faaliyetlerle yeni rejimin vatandaşlar arasındaki desteği arttırılacaktır.

Halkevlerindeki temsil şubeleri tarafından sahnelenen bu oyunlar içerikleri açısından incelendiğinde, Türk Tarih Tezi’nin en görünür ve en uzun süren etkisini bu temsillerde yaptığı görülür. Ele aldığımız ilk oyun 1932, son oyunsu 1948 yılına aittir. Bu on altı yıllık süre içerisinde Türk Tarih Tezi oyunlarda etkisini hiç yitirmemiştir. Kurumun kendi içinde oluşturduğu gelenek sayesinde, 1930’ların sonlarına doğru etkisini yitirmeye başlayan tez Halkevlerinde sahnelenen temsillerde etkisini neredeyse ilk günkü haliyle sürdürmeye devam etmiştir. Kullanılan diğer kaynaklarda ise yirmi iki yıllık dönemin değişen politik eğilimlerinin geçmişe dair algılarda da köklü değişimlere neden olduğu, Osmanlı tarihinin hızla muteber tarih algısı olarak popüler tarih anlatısındaki yerini sağlamlaştırdığı görülecektir.

⁹ Başbuğ, Esra Dicle. *Resmi İdeoloji Sahnede*. İstanbul: İletişim, 2013. 62.

¹⁰ Erganlı, Büşra. *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim, 1995. 139.

1.1 MİLLET VE CENGÂVERLER: TARİHİN ÖZNESİ OLARAK CENGAVER

Farklı kaynaklarda Türk tarihinin farklı dönemleri öne çıkarılsa da bu farklı dönemlerin hemen hepsinde öne çıkan ortak temalar vardır. Cengâverlik bu temaların en önemlisidir ve Türk Tarih Tezi açısından da merkezi bir öneme sahiptir. Tezin temel iddiası, yukarıda da belirtildiği üzere Türklerin anayurtlarında meydana gelen kuraklıktan dolayı dünyanın farklı bölgelerine yayılmaları ve uygarlıklarını dünyanın bu bölgelerine taşımalarıdır. Türkler göç etmek ve bu göç sırasında ayakta kalmak zorunda olan bir kavimdir. Dolayısıyla cengâverlik bu kavmin ayakta kalabilmesinin olmazsa olmaz şartıdır. Mesela Halkevlerinde sergilenen bir temsilde koronun ilk açılış sözlerinden biri “Yine bağıryanık mı Türklerin anayurdu?”¹¹ şeklindedir. Hemen bu sözlerden sonra yola çıkan akıncıların türküsü söylenmeye başlanır. Türküde “yirmi yıl aşarak Orta Asya’yı” “hedefe doğru yol alan akıncılar”dan bahsedilir.¹² Kuraklık sayesinde akına çıkmışlardır ve dünyaya yayılmaktadırlar. Bu sayede hem cengâverlik hem de uygarlık taşıyan millet olma iddiaları işlerlik kazanacaktır. Zira yol alabilmek için cengâver olmak zorundadırlar. Yol aldıkça uygarlıklarını dünyanın farklı bölgelerine taşıyacaklardır.

Osmanlı Devleti’nde yaşayan insanların geçmişe dair bilgilerini şekillendiren iki temel kaynak vardır. Bunlardan ilki sarayın resmi tarihçileri tarafından tutulan vekâyînâmelerdir. Bir diğeri ise halkın edebiyat zevkinin önemli bir unsuru olan Hz. Ali cenkleri, Battal Gazi hikâyeleri, Hamzanameler gibi sözlü kahramanlık hikâyeleridir.¹³ Vekâyînâmeler zaten kişi temelli anlatılırlardır. Yazarları Osmanlı saray tarihçileridir. Sözlü halk anlatıları da isimlerinden de anlaşıldığı üzere anlattıkları tarihsel olguyu bir karakter çevresinde somutlaştırarak anlatırlar. Kısacası Türk okur cengâver hikâyelerine öteden beri alışkıdır. Türk Tarih Tezi’nin kuraklık sonrası zorunlu göç argümanı çerçevesinde oluşturduğu cengâverlik anlatısı da bu yönüyle hem kendi kişisel zevkleri cengâver anlatıları etrafında gelişmiş popüler tarih yazıcılarına hitap eder hem de daha önceki geleneksel tarih metinlerinin okuru olan okuyucu kitlesine hitap etmeyi amaçlar.

¹¹ Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Özyurt*. İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1933. 3.

¹² A.g.e, s. 9.

¹³ Özcan, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011. 27.

Cengâverlik anlatılarının edebi bir yönü vardır. Öte yandan bir gerçeklik iddiası da taşırlar. Anlattıkları kişilerin tarihte var olmuş kişiler, anlattıkları olayların da gerçekten vuku bulmuş olaylar olduğunu iddia ederler. Kuraklık iddiası anlatıya gerçeklik unsuru katan en temel iddiadır. Bu sayede Türklerin neden cengâver olduklarını anlamış oluruz. Cengâverin cengâver olmasını sağlayan yapısal nedenler vardır. Kuraklık bunların en önemlisidir. Bir başka oyunda koro şu sözleri söyler: ‘‘Çöküyor dört tarafa uğursuz bir karanlık.../ Elde kalan, çökmeyen tek bir şey var: Kahramanlık.’’¹⁴ Her tarafa çöken karanlık Türklerin ana yurtlarını terk etmesine sebep olacak olan kuraklıktır. Bu karanlıktan çıkış yolu da elde kalan tek değer olan kahramanlıktır. Türkler, ellerinde kalan tek değerleri olan kahramanlıkları sayesinde akına çıkacaklar ve öz yurtlarını bulacaklardır.

Cengâverlik maddi zaruretlerin sonucu olduğu kadar aynı zamanda bir kimlik meselesidir. Ulusu ulus yapan en önemli değerlerden biridir. Bu durum, dönemin ünlü şairi Faruk Nafiz Çamlıbel’in *Akın* oyununda ‘‘Kahramanlık yıllarca denemezse hızını/ Bir gün kaybeder çöl ortasında yıldızını.’’ sözleriyle ifade edilir. Kahramanlığın yıldızını kaybetmesi ise kahramanlar soyundan bir köle nesli çıkaracaktır.¹⁵ Oyundaki ‘‘kahramanlar soyu’’ ifadesi önemli. Zira oyun bütünüyle incelendiğinde bu ifadenin millet kavramına karşılık geldiği anlaşılacaktır. Kahraman soyu olan bu millet cengâver bir millettir. Yani cengâverlik ulusun ayırt edici temel özelliğidir. Yaşadıkları coğrafya önce onlara köklü bir uygarlık kurabilmeleri için sunabileceği her şeyi sunmuştur: Büyük denizler, ırmaklar, verimli topraklar, güzel bir iklim. Fakat aynı coğrafyanın bir cilvesi sonucu yollara düşmek zorunda kalmışlardır. Zaten bir cevher olarak içlerinde taşıdıkları kahramanlıklarını denemişler ve cengâver bir millete dönüşmüşlerdir.

Yazarın cengâverliğe böylesine önemli bir rol atfetmesi yaşadığı dönemin tarihsel koşullarıyla yakından alakalıdır. Oyunun yazıldığı 1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti dokuz yaşında genç bir devlettir. Yerine kurulduğu altı yüz yirmi üç yıllık ömre sahip olmuş Osmanlı İmparatorluğu son üç yüzyılında ciddi bir askeri başarı kazanamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise bir askeri başarı sayesinde kurulmuştur. Bu askeri başarı bir devrim sürecinde meydana gelmiş ve sadece işgalciler değil, eski devletin kalıntıları da

¹⁴ Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Akın*. İstanbul: Yapı Kredi, 1932. 24.

¹⁵ A.g.e, s. 65.

tasfiye edilmiştir. Bu yüzden, yeni devletin eliti köken arayışlarında Osmanlı'dan geriye gitme ihtiyacı hisseder. Bu elit Milli Mücadele'den başarıyla çıkan, başını askerlerin çektiği bir elittir. Kendisini cengâver olarak görür ve tarihe bakınca da cengâverler bulmak ister. Cengâver arayışında Osmanlı'ya bakmamasının nedenlerini belirttik. Osmanlı'dan öncesine baktığında ise atalarının göçebe savaşılar olduğunu kabullenmek istemez. Çünkü "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma"yı kendisine misyon edinmiştir. Kuraklık anlatısı bu noktada da kilit bir öneme sahiptir. Şehirli bir uygarlık kuramamış göçebe savaşılar yerine kuraklık nedeniyle göçe mecbur kalmış uygar millet anlatısı kendilerine biçtikleri misyonla daha uyumludur.

Tarihe bir amaç çerçevesinde bakıldığı noktada geçmişte de bu amaca uygun karakterler keşfedilir. Mesela, *Akın*'da oyun açılır açılmaz yeryüzündeki üç gökten ikisinin Türklerde olduğundan bahsedilir. Bu iki gök Gazi'nin, yani Mustafa Kemal'in gözleridir. "Biri güneşlerini yıkarken devrimizde", biri de mazinin karanlığını şimşeklemektedir.¹⁶ Mustafa Kemal'in gözlerinin mazinin karanlığını aydınlattığını söyleyen yazar, esasında maziye kafasındaki Mustafa Kemal imajı çerçevesinden bakmakta ve Mustafa Kemal'e benzer karakterler aramaktadır. *Akın*'ın ana karakterlerinden biri olan Demir de mevcut zamanın Gazi'si de uluslarını karanlık devirlerden çıkarmışlar, yıkımdan kurtarmışlardır. Demir, ulusu çölleşmekte olan anayurttan yeni bir yurda götürmüş ve yaşamasını sağlamıştır. Gazi ise işgalcilerle savaşmış, onları yenmiş ve yeni bir devlet kurmuştur. Yapılmak istenen son cengâverin, yani Mustafa Kemal'in tek olmadığını, bir tarihsel zincirin son halkası olduğunu kurgusal düzeyde de olsa ispata çalışmaktadır. Gazi ilk değildir, son da olmayacaktır. Türk ulusu cengâverler çıkarmaya devam edecektir.

Daha sonraki bölümlerde de görüleceği üzere Osmanlı'nın yakın dönemini anlatan metinlerde de kahramanlar vardır. Fakat bu sefer bu kahramanlar devletin en başındaki büyük adamlar değildir. Onların yanında ikinci derece kalan, bazen halktan kimselerdir. Çöküş döneminin kahramanları ümitsiz mücadelelerin insanlarıdır. Kahramandırlar, fakat cengâver olamazlar. Zira popüler tarih yazarlarının kahramanca eylemler olarak yansıttıkları pek çok eylemlerine gündelik yaşamlarında üstleri olan insanlar tarafından ket vurulur. Başarıya ulaşamazlar. Karanlık bir dönemin kahramanları olarak

¹⁶ Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Akın*. İstanbul: Yapı Kredi, 1932. 7, 8.

cumhuriyet dönemiyle karşılaştırma içerisinde anlatılırlar. Yükselişin, parlak çağların tarihi ise ayrıdır. Daha uzakta, daha erişilmesi güç yerlerde. Tekrar ulaşılacak ve aşılmak istenen kıvılcıklardır. Ulus o parlak günlere bir kere ulaşmıştır. Araya karanlık çağlar girmiş, o altın dönemler geride kalmıştır. Fakat artık bir Cumhuriyet ve başında bir şef vardır. O günlere tekrar ulaşmak mümkündür. Bu tutum Atatürk öldükten sonra da değişmez. Atatürk ölmüş, yerine başka bir şef gelmiştir. Ulus yine başsız değildir. Bu sebeple, 1941 yılına ait *Bozkurt* isimli bir başka oyunda ‘‘Yaşasın Türk Ulusu, Milli Şefim İnönü / Tarihimin başı vardır, olamaz fakat sonu’’ sözlerine rastlarız.¹⁷ Oyunun ana kahramanı ordunun başına geçerek ‘‘en yücelmiş ulusları, en yücelmiş ülkeleri’’ birer birer Türk ülkesine ekleyen bir çobandır. Bozkurt lakabını kendisine halk vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü de çobanlık yapmasalar bile mütevazı ailelerin çocukları olarak dünyaya gelmişler, fakat tıpkı oyundaki çoban gibi önce orduya, sonra ulusa ‘‘çobanlık’’ etmişlerdir.

Bütün bunlar ulusal kimliğin inşası sürecinde bir köken arama çabası olarak görülebilir. Bu çaba dünyadaki diğer milliyetçilik deneyimleriyle de benzerlik gösterir. Millet inşası ve milliyetçilikler üzerine uzmanlaşmış bir tarihçi olan Hobsbawn, milliyetçiliğin açıkça öyle olmadığı bilinen bir şeye sıkı sıkıya bağlanmak olduğunu söyler ve milliyetçilik üzerine çalışmış bir başka tarihçi olan Renan’dan, bu açıklamasını destekleyecek şu cümleyi aktarır: ‘‘ Tarihi yanlış yazmak bir millet olmanın parçasıdır.’’ Başka bir alıntıda, İtalyan bir entelektüel olan Massimo d’Azeglio’nun şu sözlerine yer verir: ‘‘İtalya’yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.’’¹⁸ Eksik ya da tutarlı, Türk Tarih Tezi’yle yapılmak istenen şey de millet inşasında işlevsel olabilecek bir tarih okuması yapmaktır. Bu durumda tarih de ulusal kimlik inşasının en önemli malzemelerinden birisi haline gelmektedir. Türkiye yaratılmıştır, şimdi de Türkler yaratılmak istenmektedir.

Etnik köken, geniş toprak parçalarında dağınık bir şekilde yaşayan insanları, ön milletler olarak adlandırılabilir gruplar halinde birbirine bağlar. Geçmişte de öyledir bugün de öyle. Gelecekte de öyle olabilir. Etnik kökenin modern milletin özünü oluşturan bir ulus devletinin şekillenmesiyle zorunlu bir tarihsel bağı yoktur.¹⁹ Geçmişin

¹⁷ Günal, Hakkı. *Bozkurt*. Zonguldak: Bingöl Matbaası, 1941. 49.

¹⁸ Hobsbawn, Eric. *Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı, 2014. 27, 62.

¹⁹ Hobsbawn, Eric. *Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı, 2014. 85.

icat edilmesi geçmişe ait ön etnik kimliklerde ulus bulmak veya insanların geçmişte modern dönem öncesi giriştikleri eylemlerini onların ‘‘milliyetçi, ulusal’’ bilinçlerine bağlamaktır. İster gerçek olsun ister muhayyel, tarihsel kahramanların cengâverlikleri de bu ulusal bilinç başlığına bağlanabildiği, dolayısıyla millete bir tarihsel süreklilik sağladığı ölçüde işlevseldir. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kurucu elit de Türk Tarih Tezi’yle bunu amaçlar. Tarih ulusun inşa sürecinin bir parçasıdır. Daha farklı bir ifadeyle bu kurucu elit, millet kategorisini ülkede yaşayan büyük çoğunluğu içine alacak şekilde genişletecek politik millettir. Çoğu milliyetçiliğin ortaya çıkışı, daha sonra oluşacak olan milletin sözcük dağarını formüle edecek küçük bir politik milletin oluşumuyla başlar. Milliyetçiliğin yaygınlaşmasından önce oluşan bu politik millet, ayrıcalıklı ve elit bir azınlık tarafından kurulur. Millet, bu politik milletin ülkede yaşayanlar kitlesine genişletilmesiyle oluşur.²⁰

Milletler devletleri değil devletler milletleri kurar. Bu devleti yöneten elit azınlığın politik bir millet haline gelmesiyle mümkündür. Tarih, politik milletin ülkede yaşayan herkesi kapsamasında kullanılacak en önemli araçlardan biridir. 1930’larda Türkiye Cumhuriyeti’ni yöneten devlet eliti aynı zamanda bu devletin kurucu elitidir. Türk Tarih Tezi bu kurucu elitin politik millet haline geldiği bir bağlamın ürünüdür. Tezin şekillendirdiği tarih okuması 1930’lardan 1950’lere büyük ölçüde ortadan kalkar. Fakat bu anlatının bazı temaları gelecek nesillere de aktarılır. Cengâverlik de bu temalardan birisidir. Değişmeyen bir diğer şey tarih anlatısının millet inşasının ve milliyetçiliğin önemli bir aracı olarak kalmasıdır. Cengâverlik bu yüzden de kilit bir öneme sahiptir. Zira her sınıftan ve statüden insanı ortak bir ulusal bir tarih anlatısı etrafında birleştirmenin temel aracıdır.

Cengâverliğe anlam kazandıran en temel unsur uygarlık taşıma gayesidir. Türkler gelişkin uygarlıklarını dünyanın farklı bölgelerindeki diğer uluslara taşıyan cengâver bir millettir. Öte yandan, cengâverliğin her sınıf ve statüden insanı bir tarih anlatısı etrafında birleştirmenin bir aracı olması sıradan insanların da milliyet konusunda neler hissettiği önemli hale getirir. Türk Tarih Tezi’nin giderek geçerliliğini yitirip Osmanlı’nın popüler tarih yazımında tekrar önemli bir yer bulmaya başlaması bir de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Osmanlı, 1940’lar ya da 50’lerde Türkiye

²⁰ A.g.e, s. 95, 96.

Cumhuriyeti'nde yaşayan insanlar için daha elle tutulur, somut bir görünüm arz etmektedir.

Bu sebeple, 1940'lı yıllardan itibaren popüler tarih metinlerinin cengâverleri Osmanlı, bazen de Selçuklu tarihinden seçilmeye başlar. Zira Türkiye tarihine dair pek çok popüler tarih anlatısında Malazgirt Savaşı'nın özel bir önemi vardır. Çünkü Malazgirt Savaşı, Alparslan önderliğindeki Selçuklu Türklerinin Osmanlı Devleti'nin kurulduğu topraklar olan Anadolu'yu ele geçirdiği savaştır. Türk Tarih Tezi temelinde gelişen Orta Asya Türk Tarihi anlatısında Müslüman Türkler de vardır Müslüman olmayanlar da. Esasında din bu metinlerde çok da göze çarpan bir başlık değildir. Malazgirt Savaşı'ndan sonraki Türk tarihini konu alan popüler tarihsel bir Türk İslam tarihidir. Mesela Malazgirt Savaşı'nın anlatıldığı bir radyo konuşmasında iki temel vurgu göze çarpar: "Düşman ne kadar kuvvetli olursa olsun Türk cenk meydanından kaçmaz" ve "Türk dini için de dövüşür."²¹ Düşman ne kadar güçlü olursa olsun kaçmayan Türk vurgusunu Türk Tarih Tezi etkisinde şekillenen metinlerde de bulabiliriz. Kahramanlık anlatılarının özünde vardır. Fakat İslam dini için dövüşen Türk vurgusu bu yeni döneme özgüdür. Malazgirt Savaşı'nda da dini için savaşan Türk kendinden kat be kat üstün düşman karşısında kaçmamış ve koca Bizans ordusunu dağıtmıştır.²²

Osmanlı merkezli popüler tarih yazımının Türk Tarih Tezi'ne rakip olmaya başladığı 1940'lı yıllarda Halkevi temsillerinin içeriklerinde de bazı değişimler görülür. Şükrü Dölen'in 1943 tarihli *Tarih Bizim* isimli oyunu bu bakımdan dikkat çekicidir. Oyunda konumuz açısından en dikkat çekici ayrıntı diğer oyunlarda rastlanmayan bir tercihtir: Türk olmayan herkes kâfirdir. "Otağında otururken kâfirden bir elçi geldi."²³ Aynı oyunda tanrı ise Adem'e taç giydiren, şeytana lânet kılan, işlediği bir suçtan dolayı onu dergâhından kovmuş bir tanrıdır.²⁴ Diğer oyunlarda Müslümanlığın ve başka bir tek veya çok tanrılı dinin tanrısına referans yoktur. Az sıklıkta kullanılan tanrı sözcüğü gündelik dilin akışı içinde, neredeyse tüm dini manalarından arınmış şekliyle kullanılmaktadır. Oyunda kâfirlere karşı savaşı yöneten cengâver Uğuz Beyi Beyrek'tir. Az sayıda askeriyle Rum Kalesi Avnik'e saldırırken yaralanır ve ölür. Buna rağmen sayıca az olan

²¹ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 7.

²² A.g.e, s.9

²³ Dölen, Şükrü. *Tarih Bizim*. Çankırı: Çankırı V. Matbaası, 1943. 18.

²⁴ Dölen, Şükrü. *Tarih Bizim*. Çankırı: Çankırı V. Matbaası, 1943. 21.

bu askerler savaşmaya devam eder ve kale düşer.²⁵ Beyrek Bey Türk Tarih Tezi'nin Alparslan'ıdır. O da Alparslan gibi az sayıda askeriyle kâfir Rumlara saldırır. Fakat Alparslan'dan farklı olarak savaş sırasında öldürülür. Din vurgusu uygarlık başlığını neredeyse tek başına doldurmuştur. Öte yandan Türk askerinin başında yaralanmasına rağmen askerlerine savaşa devam emri veren bir komutan vardır. Türk askeri de organizasyon yeteneği yüksek, gelişmiş bir askerdir. Komutanı ölmesine rağmen savaşı bırakmaz, düzeni bozmaz ve başarıya ulaşır. İkilik kâfirler ve Müslümanlar üzerinden kurulsada uygarlık teması yine baskın bir temadır. Zira idealist bir komutanın başlarını çektiği idealist ve organize bir asker topluluğu vardır.

Örgütlenme ve organize olma yeteneği uygarlık temasının önemli unsurlarıdır. Bu unsurlar ise daha genel bir başlığın, devlet kurma başlığının alt başlıklarıdır. Devlet kurma hem Türk Tarih Tezi çerçevesinde algılanan tarih için hem de daha sonrası için önemli bir mevzudur. Cengâverlik tartışmalarının da önemli bir parçasıdır. Türk Tarih Tezi anlatılarının Osmanlı Tarihi anlatılarıyla olan ortak taraflarından birisidir. Bu devlet kurma başlığı uygarlık ve cengâverlik tartışmalarından ayrı değildir. Hatta büyük ölçüde onlara içkindir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair hikâyeye de bu bağlamda şekillenir. Osmanlı Devleti'ni kuran Türk boyu olan Kayı Boyu'nun yöneticileri, devletin kurucusu olan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'tan bu yana devlet kurmak istemektedir. Süleyman Şah, yarın oğullarının Sultan-ı İklim-i Rum olacaklarını ve günü geldiğinde beş yüz çadırdan bir devlet doğacağını söylemektedir. Türk medenî vasıfları o kadar gelişkin bir millettir ki beş yüz çadırlık, yurtsuz ve göçebe bir boyken bile görüş açısı bir dünya imparatorluğu kurmayı hayal edecek kadar geniştir. Süleyman Şah'ın torunu olan Osman dedesinin hayal ettiği devleti kurar. Onun torunu Murat ise Sırp Sındığı Savaşı'nda bir avuç askeriyle haçlı ordusunu yenilgiye uğratarıp, büyük bir zafer kazanır.²⁶ Beş yüz çadırdan bir devlet kurmak da bir avuç askerle haçlı ordusunu yenilgiye uğrattır. Bu cengâverlikse Türklerin örgütlenme yeteneği yüksek, çalışkan ve idealist bir millet olmasının sonucudur.

Ayrıca Türkler insani ilişkiler kurma konusunda başarılı, sanat alanında gelişmiş bir millettir. Cengâverlikleri bu sayede anlam kazanır ve gerçek bir uygarlık misyoneri

²⁵ A.g.e, s.21, 22.

²⁶ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 25.

olurlar. Bir toprak parçasını yurt yapan çeşitli özellikler vardır. Mesela, bu toprak parçası karşısında engin bir denizin, arkasında sık koruların yer aldığı, her yanında ırmak ırmak suların aktığı bir yer olsa vatan yapmak için ideal bir yer olur. Nitekim *Özyurt* isimli Halkevi temsilinde Türklerin kendilerine böyle bir toprak parçası bulduğuna şahit oluruz. Coğrafi nitelikler açısından düşünüldüğünde bir yurdu yurt yapan her şey mevcuttur burada. Fakat başka eksikler vardır. Yurdu yurt yapan şeyler, ‘adam, yuva, kasaba, yol’ eksiktir. Aslında adam vardır. Fakat bu ‘yaban kısmına’ adam demek pek doğru değildir. Bu insanların lisanları kırk hecelik bir dilden ibarettir. Heykeli, müziği, yuva kurmayı ve sevmeyi bilmezler. Bunların hepsini Türklerden öğreneceklerdir. Türkler kimdir? Nereden gelmişlerdir buraya? Anayurtlarından kırk bin akıncı olarak başlarında hanlarıyla birlikte yola çıkmışlar, yolda açlık ve yoksulluk çekseler de bu öz yurda ulaşmayı başarabilmişlerdir.²⁷ Hem kendilerini çölden kurtarmışlar hem de ‘yaban kısmına’ uygarlık getirmişlerdir.

Türkler gittikleri her yerde yerlileri uygarlaştırmıştır. Bu cengâverlikleri sayesinde mümkün olmuştur. Cengâverlik önemlidir. Fakat Türkler yerlileri uygarlaştırırken başka usuller de denemişlerdir. Yerlilere esir olduklarını hatırlatmadan, gönül birliği kurarak hükmetmişlerdir. Onları yerlilere üstün kılan da budur. Yerli rast geldiği bir kuytuda Türk efendisine taştan bıçağını çekse bile Türk efendisinin yapması gereken ona esirliğini hatırlatmadan muamele etmektir.²⁸ Çünkü Türk efendinin kendisine biçtiği öz görev yerlileri insanlara has duygulardan haberdar etmektir.

Türklerin cengâver uygarlık misyonerleri olarak resmedildiği örnekler sadece Türk Tarih Tezi etkisindeki metinlerle sınırlı değildir. Osmanlı merkezli metinlerde de Türk cengâver, aynı zamanda da uygar bir millettir. Yukarıda Malazgirt Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin kuruluşuyla ilgili hikâyelerden söz açılmıştı. O hikâyelerde uygarlık sadece devlet kurma, organize olabilme yeteneği ve idealizm başlıkları altında ele alınıyordu. Fakat uygarlık devlet kurma ve örgütlenme başlıklarından ibaret değildir. I. Selim’in (Yavuz) bir biyografisinde, sultandan ‘büyük bir asker, kıymetli bir şair’ olarak bahsedilir.²⁹ Yani sultan, cengâverliğini rafine bir insan olmasıyla da taçlandırmış bir karakterdir. Sultanın cengâver tarafı İran Seferi sırasında geçtiği iddia edilen bir olay

²⁷ Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Özyurt*. İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1933. 17, 20, 32.

²⁸ A.g.e, s. 74.

²⁹ Koçu, Reşat Ekrem. ‘‘Yavuz Sultan Selim’’. *Hafta*. 3 Nisan 1953:19

nakledilerek anlatılır. Sultan, 1514'teki İran Seferi sırasında Safevi Hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran'da bozguna uğratmıştır. Rakibini bozguna uğrattıktan sonra da takip etmeye devam etmiştir. Fakat bazı kumandanlar, sultanı şahı takip niyetinden vazgeçirerek dönmek niyetindedir. Tehlikeli bir yola başvurarak askeri ayak diremeye teşvik ederler. Asker de padişahın çadırına ok atar. Yavuz hemen silahlanır ve atlanır. Çadırından çıkarak askere, “ Erkek olan peşimden gelsin, gelmeyenler donlarını başlarına geçirip karılarının yanına dönsün!..” diye bağırır ve atını ileriye sürer.³⁰ İsyan etme ihtimali olan bir asker topluluğun karşısına çıkmış, eğer peşinden gelmezlerse erkek olmayacaklarını ima etmiştir. Bu anekdot sultanın cesaretinin ve kararlılığının bir göstergesi olarak anlatılır. Cesaret ve kararlılık bir cengâverde mutlaka olması gereken özelliklerdir. Bu özellikler sayesinde ki doğru bildiği yolda ilerleyip cengâver olabilir.

Sultanın rafine ve zarafet sahibi kişiliği ise başka bir anekdotla anlatılır. Mısır Seferi'nde padişahla birlikte sefere gidenler arasında devrin büyük âlimi Ahmet Şemsettin Efendi de vardır. Bir talihsizlik sonucu Ahmet Şemsettin Efendi'nin atının ayağından sıçrayan çamur padişahın kaftanını kirletir. Ahmet Şemsettin Efendi padişahın çok sert bir tepki vereceğinden korkar. Fakat korktuğu başına gelmez. Padişah ulemanın ayağından sıçrayan çamurun kendisi için ziynet ve şeref olduğunu söyler.³¹ Sultan, cengâverliği yanında ilme ve ilim adamlarına da değer veren bir insandır. Yeri geldiğinde ilim adamını kendisinden üstün görür. İster Türk Tarih Tezi etkisinde şekillenmiş bir piyes isterse Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik devrinin en güçlü sultanlarından birinin hayatının anlatıldığı bir dergi yazısı olsun, cengâver Türk imajı her zaman rafine ve zarafet sahibi imajlarıyla tamamlanır. Sefere çıkılan yerler İran ve Mısır'dır. Dolayısıyla uygarlık misyonerliği teması abartılı bir şekilde işlenmez. Fakat Türk her durumda düşmanından daha medenidir.

1.2 TÜRK TARİHİNDEKİ CEVHER: YENİ BİR POPÜLER TARİH YAKLAŞIMI

³⁰ A.g.e, s. 19.

³¹ A.g.e, s. 19.

Milliyetçilik yorumları devletin resmi yorumlarından farklı olan bazı yazarlar, Türk tarihini bir bütün olarak ele almaları bakımından hem Türk Tarih Tezi etkisinde yazan yazarlardan hem de Osmanlı merkezli yazan yazarlardan daha farklıdırlar. Onların metinlerinde Türk Tarih Tezi'nde ya da Osmanlı merkezli metinlerde olduğu gibi uzun dönemli karanlık devirler yoktur. Osmanlı'dan öncesini ya da Osmanlı'yı bütünüyle karanlık bir dönem olarak görmek yerine bu dönemler içerisindeki bazı zaman aralıklarını böyle görürler. Sahip oldukları tarih felsefesi de böyle bir yaklaşım geliştirmelerinde etkili olmuştur. Örneğin pek çok milliyetçi derginin yazarı ve yayıncısı olan, 1944 yılında Irkçılık Turancılık davasından yargılanan Nihal Atsız'a göre tarihte yalnızca tek bir Türk devleti vardı. Türkler farklı farklı devletler kurmamıştır. Farklı farklı sülaleleri başa geçirmişlerdir. Bu, tarihi hayatları uzun olan pek çok millet için olduğu gibi Türkler için de normaldir.³²

Nihal Atsız'ın mecmua arkadaşı, bazı durumlarda ise rakibi olan Reha Oğuz Türkkân da benzer bir geçmiş algısına sahiptir. Reha Oğuz Türkkân'a göre Altaylardan kopan Türk soyu, Mete'nin bayrağı altında Batı'da Ak Atlılar, Doğu'da Kır Atlılar, Kuzey'de Kara Atlılar, Güney'de Kula Atlılar olarak Çin kuvvetlerine saldırmış; Attila'nın müthiş atlarıyla Avrupa'yı titretmiş; Tuğrul'la İslam âleminin başına geçmiş; Kılıç Arslan'ın doğradığı milyonluk Haçlı ordularının kanıyla yıkanıp Yıldırım'la Niğbolu'da düşmanları şaşırtmıştır.³³ Her iki yazara göre de Mete'den Osmanlı'ya, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk tarihi bir bütündür. Mete'den Osmanlı'ya devletler değil, tek bir devlet vardır. Sülaleler yozlaştıkça devlet gerilemiş, yozlaşmış sülalelerin yerlerine yenileri geldikçe eski günlerine dönmüştür.

Her iki yazar da Türk kökenli hanedanların yönettiği çok sayıda farklı devletin birbirleriyle olan mücadelelerini bir devletin iç mücadeleleri olarak görür. Mücadelelerin amacı yozlaşmış hanedandan kurtulmak ve devlet aygıtını millette bulunan cevherle uyumlu hale getirmektir. Bu tarih okumasının amacı Türk Tarih Tezi'ndeki ya da Osmanlı merkezli metinlerdeki uzun karanlık dönemleri saf dışı bırakmaktır. Yukarıda milliyetçiliğin tarihin yanlış bir okuması olduğundan söz açtık. Zira milliyetçilik, geçmişe baktığında geçmişteki insan topluluklarının farklı saiklerle

³² Yaşlı, Fatih. *Kinimiz Dinimizdir. Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. Yordam, 2014. 117.

³³ A.g.e, s. 119.

giriştikleri eylemlerini milliyetçi bilinçlerine bağlar. Burada da Türk kökenli farklı hanedanların yönettiği devletler arasındaki mücadele tek bir devletin bekası için verilen bir mücadele olarak görülüyor.

Nihal Atsız'ın ya da Reha Oğuz Türkkkan'ın geliştirdikleri bu tez kendi içerisinde daha tutarlı görünür. Çünkü bu tezde olumsuz bir gözle bakılan ya da görmezden gelinen çok uzun karanlık dönemler yoktur. Fakat daha tutarlı görünmesini de içine düştüğü tarih felsefesine borçludur. Sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen Saint Simon'un "toplum emektir, iştir, çalışmadır" sözünün bir boyutu da toplumsal hayatın insana dıştan verilmiş olmayıp insan tarafından üretildiği ölçüde varlık kazanabileceği fikrini içermesidir.³⁴ Dolayısıyla tarihin belirli bir amaç doğrultusunda ilerlediğini, belirli bir güzergâhı olduğunu iddia eden her görüş negatif anlamıyla bir tarih felsefesidir. Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkkan'ın fikirleri de negatif anlamıyla bir tarih felsefesidir. Zira tarihe, daha doğru bir ifadeyle tarihin öznesi olarak gördükleri Türklüğe bir cevher atfederler. Mesela, Reha Oğuz Türkkkan kendisine sorulan "Türk doğuştan mı üstündür?" sorusunu "Türk doğuştan üstün ve kabiliyetlidir. Zekâsını, yiğitliğini, askerî dehasını ve her hususta büyük kabiliyet ve istidadını kanından alır."³⁵ şeklinde cevaplar. Bu üstünlüğün kaybolma ihtimali var mıdır sorusuna ise kötü idare veya muhitin tesiriyle azalabilir, gelişmesini temin edecek iyi bir idare ve muhit yaratır yaratmaz ise üstünlüğünü tekrar kurar şeklinde cevap verir.³⁶ Bu sözlerden Türklüğe atfedilen cevherin Türk'ün kanı, yani ırkı olduğunu anlarız. Türk ırkından dolayı üstündür. Tarih de özle realitenin arasındaki farkın silindiği, yani Türk'ün doğuştan gelen üstünlüğünü tüm dünyaya kabul ettireceği bir noktaya doğru hızla ilerlemektedir. Kötü idare ve muhitin tesiriyle bazen geri kalınmaktadır. Fakat realite ve öz bir gün mutlaka ideal bir noktada buluşacaktır.

Atsız ve Türkkkan'ın bu yaklaşımının izlerini yer yer Türk Tarih Tezi ya da Osmanlı tarihi etkisiyle şekillenen başka metinlerde de bulabiliriz. Bazen cengâverlik ve uygarlık misyonerliği Türklerin cevherlerinden kaynaklanan kişilik özellikleri olarak görülür. Fakat yine de tarih tek bir faktör, kan faktörü üzerinden okunmaz. Türk Tarih Tezi'nde, Türklerin coğrafyanın kendilerine sunduğu nimetler sayesinde maden devrine ulaşım

³⁴ Cangızbay, Kadir. *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*. Ütopya, 2003. 109.

³⁵ Yaşlı, Fatih. *Kinimiz Dinimizdir. Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. Yordam, 2014. 94.

³⁶ A.g.e, s. 95.

yine coğrafi zaruretler neticesinde bu gelişmiş uygarlıklarını taş devrinde yaşayan insan topluluklarına yaymalarının hikâyesini okuduk. Yerlilerin topraklarını ele geçiren Türkler, onları uygarlaştırıp birlikte yaşamak isterler. Kayı boyu ise daha yurtsuz ve göçebe bir toplulukken bile bir imparatorluk kurmayı düşlemektedir. Bu imparatorluk, tanımını gereği çok uluslu bir bütün olacaktır. Öte yandan Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan'la benzer görüşleri paylaşan ve onlarla çok sayıda ortak dergide yazan Rıza Nur'a göreyse (h)'heterojen siyasi birliklerin'' mukadderatı ''hastalıklara, isyanlara ve türlü rahatsızlara gebedir.''³⁷ Oysa Türk Tarih Tezi'nin de Osmanlı tarihi merkezli metinlerin cengâverlerinin de amacı heterojen siyasi birlikler kurmaktır. Gerçi Türk medeni vasıfları yüksek bir millet olduğu için egemenliği altına aldığı insanları tek bir potada eritecektir. Fakat yine de heterojen siyasi birlik fikri en baştan, kategorik olarak dışlanmaz.

1.3 TÜRK TARİH TEZİ'NDEN OSMANLI'YA: MUTEBER TARİH ALGISINDAKİ DEĞİŞİM

İncelenen oyunlardan anlaşıldığı kadarıyla Türk Tarih Tezi, içeriklerindeki bazı değişikliklere rağmen Halkevi temsillerinde evlerin kuruluşundan kapanışına dek ana akım haliyle var olmayı sürdürmüştür. Nihal Atsız, Rıza Nur gibi bağımsız milliyetçi aydınlar da Osmanlı'yla sınırlı olmayan mazi algılarını uzun yıllar bir değişime uğramadan savunmuşlardır. Fakat söz konusu olan 1938-1960 yıllarının popüler dergileri olduğundaysa bu yayınlar için tarih denildiğinde akla Osmanlı tarihi geldiği iddiası mübalağa olmayacaktır. Fakat 1938 yılına gelindiğinde Türk Tarih Tezi, bu dergilerde de hâlâ etkisini belirli ölçülerde sürdürmektedir. Bu etkisini kısa bir süre daha devam ettirecek, Osmanlı tarihi merkezli ve Türk Tarih Tezi etkisindeki metinler çift başlı bir görünüm arz edecektir. Bununla birlikte 1940'lı yıllarda bu dergilerde Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemine eleştirel bakış hızla azalmaktadır. Bu yılların ortalarından itibaren ise popüler tarih ve tarihçilik denildiğinde akla sadece Osmanlı gelmeye başlayacaktır.

³⁷ Yaşlı, Fatih. *Kinimiz Dinimizdir. Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. Yordam, 2014. 97.

Yıl 1945 olduğunda Halkevi oyunları dışındaki tüm kaynaklarda muteber tarihin merkezinde Osmanlı İmparatorluğu vardır. Türkler, Osmanlıların parlak devirlerinde kıtalara sığamayan bir millettir. Bir Osmanlı cihangiri, uçağın icadından yüzlerce yıl evvel kılıcına dayanmıştır ve dünya ne kadar küçükmüş demektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun terekesinden çıkan devletlere bakınca insanın içine "Avrupa bizim, Asya bizim, Afrika bizim" demek gelmektedir.³⁸ İç Asya'dan yola çıkıp tüm dünyaya yayılan Türk akıncılar gitmiş, yerlerine Anadolu'dan hareket edip Asya'ya, Avrupa'ya, Afrika'ya Türk damgası vuran Osmanlılar gelmiştir.

Tek Parti Dönemi'nde İçişleri Bakanlığı yapmış olan Şükrü Kaya dahi Cumhuriyet'in on dokuzuncu yılı için yazdığı yazıda Türk tarihini Osmanlı tarihinden başlatmaktadır. Yazı, o sayısında İsmet İnönü'nün "Cumhuriyet Faziletir" sözünü kapak yapan Yedi Gün Dergisi için yazılmıştır. "Osman Bey'in, Orhan Gazi'nin" kurduğu devlet sözleriyle başlar.³⁹ Cumhuriyet fikrine tarihsel meşruiyet arayan yazısına Osman Bey'in kurduğu devlet sözleriyle başlayan yazara göre Osman Bey'in, Orhan Gazi'nin, Alaettin Paşa'nın, Hüdâvendigar ve silah arkadaşlarının Anadolu Selçuklu enkazı ve Rumeli'deki Bizans eyaletleri üzerinde kurdukları bu devlet milli bir kurumdur. Çelebi Mehmetlerin, Muratların hazırladıkları kuvvet ve temellerini attıkları siyaset Fatih'e İstanbul'un, Yavuz'a Mısır'ın, Kanuni'ye Macaristan'ın kapılarını açmıştır. Fakat demokratik Türk Devleti Osmanlı İmparatorluğu şeklini aldıkça demokratik ve milli esaslar kafalarda, kanunlarda, teşkilatta ihmale uğramaya başlamıştır. İkinci Viyana'dan sonra ise zafersiz seferler devri başlar. İktisadın yerini batıl hurafeler, imanın yerini taassup, ilmin yerini cehalet alır.⁴⁰ Yazı eleştirel bir yazıdır. Osmanlı tarihinin olumlu gördüğü tarafı devletin kuruluş ve kurumsallaşma sürecini kapsayan ilk yüz elli yılından ibarettir. I. Mehmet (Fatih), I. Selim (Yavuz) gibi padişahlar etrafında örülen altın çağ anlatısından uzak durur. Esas öne çıkarılanlar devletin kurucuları olan Osman, Orhan, I. Murat ve I. Mehmet ve II. Murat'tır. Türk Tarih Tezi'nin demokratik, ulusal değerlerine bağlı Türk imajı Osmanlı'nın kuruluş devri özelinde yeniden canlandırılmıştır. 1950'li yıllarda ise bu "demokratik ve ulusal değerlerine" bağlı sultanların yerine Osmanlı'nın klasik devrinin mutlak bir otoriteye ve güce sahip sultanları gelecektir. Cumhuriyet'in

³⁸ Ortaç, Yusuf Ziya. "Sığamıyoruz". *Akbaba*. 1946, sayı 88: 3.

³⁹ Kaya, Şükrü. "Cumhuriyet Türk Varlığının İlk Şartıdır" *Yedi Gün*. 26 Ekim 1942: 4.

⁴⁰ Kaya, Şükrü. "Cumhuriyet Türk Varlığının İlk Şartıdır" *Yedi Gün*. 26 Ekim 1942: 4.

kuruluşunun zorunlu olduğu fikri Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk'ün demokratik, özgürlükçü yönetim anlayışından sapması ve sonrasında çürümeye başlamasıyla açıklanır. Eleştirel bir yazıdır, fakat eleştireliliğini Osmanlı tarihi içerisinden getirdiği örneklerle kurar. 1940'lardan önce olduğu Orta Asya Türk Tarihi çerçevesinde yeni bir tarihsel kurgu geliştirmez. Bu bakımdan önemlidir.

Cumhuriyet'in on dokuzuncu yılında Şükrü Kaya'nın bu yazısı çıkar. Fakat on beşinci yılındaki yazılarda Osmanlı değil, bariz bir Türk Tarih Tezi etkisi vardır. Mesela on beşinci yıla özel yazılmış bir yazıda 1936'da toplanan Üçüncü Dil Kurultayı'ndan bahsedilir. Türkçe'nin İndo – Germen ve Semitik dillerden çok daha eski olduğu iddia edilir.⁴¹ Bir tarih inkılâbından ve bu tarih inkılâbı sayesinde Türklerin genel dünya tarihi içinde oynadıkları rolün bilimsel merak konusu olmaya başlamasından söz açılır. Boğazköy'de yapılan kazılar, Hitit – Eti tarihini dünya çapında aydınlattığı gibi bundan sonra yapılacak olan araştırmalar da Türk milletinin “en eski bir medeniyete” sahip olduğunu ispat edecektir.⁴² Hitit medeniyetini yaratanlar da tarihin bu en eski medeniyetinin üyeleri olan Türklerdir. Türklerin resim sanatına yaptıkları katkılardan bahsedilen bir başka yazıdaysa⁴³ medeniyet tarihinde en eski millet olan Türk'ün sanattan da uzak kalmadığı vurgulanır. Orta Asya'da bulunan altıncı ve daha sonraki asırlara ait resimler bunu göstermektedir. İslamiyet'in resmi menetmesinden sonra ise Türk sanatı tezyinat sahasında gelişmiştir. Türklerle ait olduğunu söylenen bu resimler bugünkü ressamı hayrete düşürecek derecede mükemmel sanat eserleridir. Hepsi de tabiatın çok dikkatli bir müşahedesi sonucu oluşmuştur.⁴⁴

Türk'ün sanattan uzak kalmadığını ispat edebilmenin en etkili yollarından birisi Boğazköy gibi arkeolojik eserleri gün yüzüne çıkarmak ve bunları kapsamlı bir Türk tarihi anlatısının parçaları haline getirmektir. Ayrıca Türklerin dünya tarihinde oynadıkları rolü daha iyi anlayabilmek için de Batı dillerindeki tüm tarihi metinler Türk tarihi açısından gözden geçirilmelidir. Büşra Ersanlı'nın da belirttiği üzere⁴⁵ Türk Tarih Tezi'nin oluşum sürecinde birincil değil, büyük ölçüde ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Bu ikincil kaynaklara bakarken de tezi güçlendirecek her türlü bilgi çekip çıkarılmıştır.

⁴¹ Yalçın, Hüseyin Cahit. “Kültür Bakımından 15 Yıl”. *Yedi Gün*. 25 Birinciteşrin 1938:9.

⁴² A.g.e, s. 9.

⁴³ Esad, Celâl. “Türklerde Resim”. *Yedi Gün*. 13 Haziran 1939: 8.

⁴⁴ Esad, Celâl. “Türklerde Resim”. *Yedi Gün*. 13 Haziran 1939: 7, 8.

⁴⁵ Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim, 1955. 151, 155.

Arkeolojik çalışmalara yoğunluk verilmesiyse Anadolu'nun ilk çağlardan bu yana Türk tarihinin bir parçası olarak kabul edilmesinin bir sonucudur. Bu kabul halkevlerinin konuyla ayrıca ilgilenmesini sağlamıştır. Halkevlerinin tarih şubelerinin en önemli görevlerinden biri il ve ilçe sınırları içerisindeki tarihi eserlerin keşfidir.⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti iç savaş yönü de olan bir milli mücadele sonucunda kurulmuştur. Kurucular, Milli Mücadele sürecinde hem Yunanlılar ve Ermenilerle savaşmış, Birinci Cihan Harbi'nin İtilaf Devletleri'ni yeni bir barış anlaşmasına ikna etmeye çalışmış hem de padişaha ve Osmanlı hanedanına bağlı kimselerin çıkardığı iç isyanlarla mücadele etmiştir. Bu süreç bir devrim süreci olarak adlandırılabilir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de bir devrim sonucunda kurulduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla bu devletin ilk yıllarında yeni devlete meşruiyet sağlayacak ve milli kimliğin inşasında bir araç olarak kullanılacak olan tarih Osmanlı tarihi olmamıştır. Osmanlı'dan öncesine bakıldığında ise yukarıda da belirtildiği üzere ataların göçebe savaşçılar olduğu gerçeğiyle yüzleşmek istenmemiştir. Göçebelik coğrafi zaruretlere bir sonucu olarak görülmüş ve ilkel göçebe toplumlara has eşitlikçi ilişkiler modern demokratik toplumun ilk nüveleri olarak algılanmıştır. Eski Türk toplumu bir hayvan çobanının ulusa çoban olabilecek kadar yükselebildiği eşitlikçi ve demokratik bir toplumdur. Bu cengâver akıncılar topluluğu tüm dünyaya yayılmış ve kendi gelişmiş uygarlıklarını da yaymışlardır. Anadolu da yayıldıkları topraklar arasındadır. Hititler gibi pek çok gelişmiş Anadolu uygarlığı Türklerin eseridir. Şimdiki zamanın, uluslarını esaretten kurtarmış ve modern bir devlet kurmuş olan Türklerinin yapması gerekense Anadolu uygarlıklarına ait olan eserleri gün yüzüne çıkarmak ve bu eserlerin atalarına ait olduğunu tüm dünyaya ispat etmektir. Böylece Anadolu'nun bin yıllardır Türk toprağı olduğu da tescillenmiş olacaktır.

1930'ların sonlarına egemen olan mazi algısı bu saikler etrafında şekillenmiştir. 1940'ların başlarındaysa Osmanlı'ya olan olumsuz bakış yumuşamaya başlamıştır. Şükrü Kaya'nın yazısı böyle bir bağlamın ürünüdür. Osmanlı'nın klasik dönemi mutlak otoriteye sahip muktedirlerin aşağıdan gelen her sesi bastırması dolayısıyla eleştirilir. Daha sonraki devirlerse çöküş dönemidir zaten. Yani mutlak otoriteye sahip muktedirler döneminde devlet en güçlü dönemini yaşamıştır belki ama yine aynı dönemde aşağıdan

⁴⁶ Özcan, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011. 155.

gelen her ses bastırıldığı için devletin kendini yenileme imkânı yok olmuş ve çöküş dönemine zemin hazırlanmıştır. Devletin klasik devrinde bu kadar güçlü olmasının sebebi kuruluş döneminin eşitlikçi ve demokrat Türk kültüründen beslenen sultanlarıdır. Cumhuriyet bu kültürü tekrar ihya etmiştir. Osmanlı merkezli popüler tarih metinlerinin hızla artacağı bir dönemin arefesinde yazılan bu yazı, klasik dönemin mutlak otoriteye sahip sultanlarına mesafeli yaklaşmakta ve Osmanlı'nın kuruluş yıllarını Türk kültürünün eşitlikçi ve demokratik yapısının güçlü bir devletin temellerini attığı yıllar olarak görmektedir. Bu sebeple Türk Tarih Tezi'nin etkilerinin hâlâ çok taze olduğunu göstermektedir.

1940'lı yıllar bu çalışma dahilinde incelenen pek çok kaynaktaki Türk Tarih Tezi etkisinin yerini Osmanlı merkezli bir popüler tarih yazımına bıraktığı yıllardır. Fakat Halkevlerinde 1930'lu yıllarda oluşan temel çerçeve muhafaza edilmiştir. Halkevlerinin 1951 yılında kapanmasıyla birlikte tezin ana akım haliyle var olduğu son kurum da ortadan kalkmış olacaktır. İncelenen oyunlar içerisinde en geç tarihli olanı 1948 tarihli ve Avrupa Hun Devleti hükümdarı Attilâ'nın hayatını konu alır. Oyun Milli Eğitim Bakanlığı'nın 24. V. 948 sayılı emriyle okullarda temsil için de uygun görülmüştür.⁴⁷ Oyunun ilk iki perdesi Roma için paralı askerlik yapan Türklerin kahramanlıklarını anlatarak başlar. Olaylar yavaş yavaş Türklerin kendi devletlerini kurmasına doğru evrilir.⁴⁸ Dördüncü perdeye gelindiğinde Türkler devletlerini kurmuştur. Hatta Batı Roma İmparatorluğu'nun topraklarını istila etmişlerdir. Öyle ki papanın başkanlığındaki Romalı bir heyet Attilâ'ya Roma'yı işgal etmemesi için ricaya gelmiştir. Oyun biterken Attilâ'nın attığı tirat oyunda verilmek istenen mesajın toplu bir özeti gibidir. Attilâ tiradında mert doğmuş ve mert ölecek Orta Asya Türklerinden söz açar. Ona göre vahşi sayılan Hunların yürekleri, "öz bir insan nesline hakikî bir örnektir." Medeniyet ve diğer her şey dünyaya Hunlardan görenektir. Fakat Roma'nın evlat ve ecdadı bu gerçeği inkâr etmektedir.⁴⁹

Oyunun kapağında "Çeşitli eserlerle, Marsel Briyun'un Attilâ adlı eserinden faydalanılmıştır."⁵⁰ ibaresi vardır. Yani farklı dillerdeki Batılı kaynaklar incelenmiş ve

⁴⁷ Tanseli, Naci. *Attilâ*. İstanbul: Ülkü, 1948. 1.

⁴⁸ Tanseli, Naci. *Attilâ*. İstanbul: Ülkü, 1948. 36.

⁴⁹ A.g.e, s. 53.

⁵⁰ A.g.e, s. 1.

bu kaynaklardaki bazı bilgilerin çekilip çıkarılması ve Türk Tarih Tezi'nin iddiaları çerçevesinde yorumlanması suretiyle bu metin meydana gelmiştir. Attilâ oyunda attığı tiratta, medeniyetin ve diğer her şeyin dünyaya Hunlardan görenek olduğunu ve Roma'nın evlat ve ecdadının, yani Avrupa'nın bu gerçeği inkâr ettiğini söylemektedir. Attilâ bu gerçeği onlara kılıç zoruyla da olsa kabul ettirmiştir. Ömrü çeyrek asrı doldurmuş olan Cumhuriyet de atalarının sadece göçebe savaşçılar olmadığını önce Türkiye'de yaşayan insanlara öğretecektir sonra da aradan geçen uzun yüzyıllar zarfında bu gerçeği tekrar unutmış olan Avrupalılara öğretecektir.

Belki hangi rasyonel nedenlerle Türk Tarih Tezi'nin etkisinin azalmaya başladığını söyleyemeyiz. Fakat bunun nasıl bir atmosferde gerçekleştiğine dair bir çerçeve çizebiliriz. Bu atmosferin tarifi tezin ortadan kaybolmasıyla ilgili ipuçları sunabilir. 10 Kasım 1938 Atatürk'ün, yani tezin en büyük savunucusunun ölüm tarihidir. 3 Eylül 1939 ise İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan ettiği tarih, yani İkinci Dünya Savaşı'nın başlama tarihidir. Bu dönemde Yedi Gün Dergisi'nin iki sayısı *Türk Süvarileri* ve *Türk Topçuları* kapaklarıyla çıkar. Bu sayılara gelmeden hemen bir yıl önce de 16. yüzyılın ünlü Türk korsanı ve daha sonra Osmanlı Kaptan-ı Deryası Barbaros Hayrettin'i konu alan bir kapak sayı hazırlanır. Kısacası Türk Tarih Tezi'nin hızla unutulup yerine Osmanlı'nın parlak dönemlerinin ikame edilmesinin sebebi bir yönüyle İkinci Dünya Savaşı'dır. Millet inşası sırasında sıradan insanların da neler hissettiği önemlidir. Milliyetçi söylem kendini biraz da sıradan insanların hissettikleri üzerinden kurar. Onlarda mevcut bulunan işler ve yeni bir algı oluşturur. Bu yüzden ki savaş öncesinde Türk ordusunun tarihi popüler tarihin konusu olurken bu tarih popüler tarih yazımına, insanların hafızalarındaki yeri daha taze olan Osmanlı tarihi üzerinden yansımıştır.

Türk Tarih Tezi'nin etkilerinin henüz taze olduğu bu yıllarda, Osmanlı tarihi daha ağırlıklı olsa da yazılar genellikle Osmanlılarla sınırlanmaz. Mesela Yedi Gün'ün *Türk Süvarileri* sayısı, Türk tarihinin her devrinde Türk süvarilerinin emsalsiz başarıları olduğundan bahisle başlar. İran hükümdarı Keyhüsrev Türk süvarileri sayesinde Asurluları mağlup etmiştir. Şamamîlerde at üzerinde ayinler yapılmaktadır. Viyana surlarına dayanan Türk süvarilerin şerefli menkıbeleri Türk Macar tarihlerinde okunmaktadır. İstiklal Harbi'nde General Fahrettin'in yönetimindeki Türk süvarisinin

yaptığı çevirme harekâtı sayesinde Yunan kuvvetleri Eskişehir ve civarından yardım görememiştir.⁵¹ Osmanlılar, dünyanın en eski milleti olan Türklerin, tarih öncesi çağlardan Milli Mücadele'ye uzanan macerasında zincirin en uzun halkasıdır. Fakat zincir sadece onlardan ibaret değildir.

Mehmetçiğin, yani Türk ordusunun asırlar süren macerasını anlatan bir başka yazıysa bu askerin künyesinin baştanbaşa bir hamaset ve kahramanlık mecmuası olduğu iddiasıyla başlar. Avrupa, Asya ve Afrika'da ayak basmadığı yer yoktur. Yazar, dünyanın bugünkü karışık ve tehlikeli durumunda tek güvendiği şeyin Mehmetçiğin aziz ve mukaddes varlığı olduğunu söyler. Bugünkü Mehmetçikle dünkü arasında hiçbir fark yoktur. Mehmetçik Mohaç'ta, Çaldıran'da, Girit'te, Belgrad kalesinde, Pilevne'de, Dümeteke'de, Sakarya ve Dumlupınar'da neyse bugün de odur.⁵² Türk süvarileriyle ilgili yazı da Mehmetçiğin tarihsel serüvenini konu alan bu yazı da 1939 tarihlidir. Birinde tarihsel devamlılık zinciri Mete'den, Şaman inancından kurulur; diğerindeyse kahramanlık ve hamaset adına ne varsa hepsi Osmanlı'dan itibarendir. Zaman ilerledikçe Osmanlı'dan öncesine atıf yapan yazılar giderek kaybolacaktır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde askeri tarihin popüler bir konu olmasıyla birlikte öne çıkan tarihsel kişiliklerden biri de 16. yüzyılın ünlü Türk korsanı ve kaptan-ı deryası Barbaros Hayrettin Paşa'dır. *Yedi Gün Dergisi*'nin 1938 yılına ait bir sayısında Barbaros'la ilgili iki yazı var. Yazılarda kullanılan iki farklı üslup Osmanlı merkezli tarih yazımının Barbaros'u ile Türk Tarih Tezi'nin Barbaros'u arasındaki farkı gösteriyor. Önce dergideki Barbaros Hayrettin kapağı için yazılan bir paragraflık bir tanıtım yazısına bakalım. Yazıda ilginç bir ifade göze çarpıyor: "Kahraman Türk denizcisi Barbaros, Türk gücünün ne demek olduğunu mensup olduğu milletin en zayıf zamanında göstermiş, devrin en kuvvetli milletlerini yıldırılmıştı."⁵³ Barbaros Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine 16. yüzyılın ilk yarısında, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu devirde girmişti. Bu devirden "milletin en zayıf zamanı" olarak bahsedilmesi gerçekten ilginçtir. Barbaros hakkında yazılan *Barbaros'un Türbesinde Neler Gördüm!* başlıklı ilk yazıda da Preveze Deniz Savaşı'ndan Barbaros'un idare ettiği Türk donanması tarafından kazanılan savaş diye

⁵¹ Şefik, Eşref. "Türk Süvarileri. *Yedi Gün*. 3 Teşrinisani 1939: 5.

⁵² Talu, Ercüment Ekrem. "Mehmetçik". *Yedi Gün*. 10 Ekim 1939: 10.

⁵³ Fehim, Münif. "Barbaros Hayrettin". *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 3.

bahsedilmektedir. Barbaros için yazıda kullanılan sıfatlar “bütün dünyanın saygıyla andığı bir Türk denizcisi” ve “dahî” dir.⁵⁴ Preveze Zaferi de bu dünyanın saygıyla andığı, dahî Türk denizcisinin eseridir. Ne Osmanlı’ya ne de dönemin padişahına bir referans vardır.

Denizcilerin bu şekilde, yani Osmanlı’dan bağımsız olarak Türk deniz kahramanları olarak işlenmesi 1930’lu yıllarda sıkça rastlanılan bir durumdur. Gazetelerde aşk-cinayet-entrika romanlarının tefrikalarının oldukça popüler olduğu bu dönemde, deniz kahramanlarını anlatan kitapların bu konuları hatırlatan muhtevası ilgi çekmeye yeterliydi.⁵⁵ Aynı dönemde Türk korsanlarının hayatlarının geçmişe dair bilginin bir parçası haline getirilmesi de Cumhuriyet’e has bir yenilik olarak görülmüştür. Mesela Yedi Gün Dergisi’nin şiir köşesinde yayınlanan bir şiirde⁵⁶ Barbaros’tan “Anan merhumu yalnız Cumhuriyet oldu.” dizesiyle bahsedilir. “Denizden çok vefasız” olan insan Barbaros’u ve onun destanını unutmuş ve Barbaros’tan geriye yalnız türbesi kalmıştır. Tam da bu sırada Cumhuriyet büyük denizciyi tekrar hatırlatmıştır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nin kapitülasyonlar çerçevesinde yabancı ülke gemilerine sağladığı kabotaj ayrıcalığı Lozan Anlaşması’yla kaldırılmıştır. Anlaşmanın bu maddesinin yürürlüğe sokulması 1926’yı bulmuştur. 1 Temmuz 1926’dan itibaren de Türk devletinin, kendi limanlarına deniz ticaretinde tanıdığı bu ayrıcalık bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bu durumun bayram olarak kutlanması yüzyıllar boyunca kapitülasyonları kaldırmayı ya da hafifletmeyi başaramayan eski devlet karşısında yenisini yüceltmek içindir. Dolayısıyla otuzlu yıllarda denizcilik tarihi konusunun Türk korsanları başlığı altında popülerleşmesi anlaşılabilir bir durumdur. Korsan denizde özgürce dolaşan kimse olarak Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsız bir şekilde incelenir. Bu sebeple Türk Tarih Tezi’nin hakîm olduğu bir zaman aralığında bu konunun popüler hale gelmesi tezin hakimiyeti açısından bir tehlike teşkil etmez. Konu Barbaros ve kardeşleriye devrin sultanı tarafından payitahta davet edilmelerinin ve Barbaros’un kaptan-ı derya olmasının altı biraz daha silik bir şekilde çizilirse ya da hiç bahsedilmezse tez yine tutarlılığını korur. Barbaros kimsenin çağırmasına ihtiyaç duymadan, tıpkı Mustafa Kemal gibi devletin en zor zamanında devletine yardıma

⁵⁴ Konyalı, İbrahim Hakkı. “Barbaros’un Türbesinde Neler Gördüm” *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 6, 7, 8.

⁵⁵ Özcan, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011. 286.

⁵⁶ Demirelli, Fuat Hulûsi. “Barboros’u Anarken” *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 12.

gelmiş bir Türk cengâveridir. Bu şekilde anlatılması onu Osmanlı'nın karanlık(!) tarihinin bir parçası olarak algılanmaktan kurtarır.

Dergideki ikinci yazı birinciden oldukça farklıdır. 16. asrın ortalarında dünyada iki büyük imparatorluk olduğunu söyler. Bunlardan biri Osmanlı İmparatorluğu, diğeriye Alman İmparatorluğu'dur. Yazıya göre Osmanlı İmparatorluğu bir Türk imparatorluğudur. Önce Anadolu Türklerini kumandası altında toplamış, Konstantinopolis'i ele geçirmiş ve Tuna'yı geçerek Macaristan'a doğru yayılmıştır. Hikâyenin diğer kısımlarında I. Süleyman'dan (Kanuni) ve onun Barbaros'u İstanbul'a davet etmesinden söz edilir. Barbaros'un Ege ve Akdeniz'deki başarıları ve Preveze Deniz Savaşı anlatılır. İlk yazıdan farklı olarak bu yazıda hem Osmanlı'ya hem dönemin sultanı I. Süleyman'a (Kanuni) geniş bir yer ayrılır.⁵⁷ Aynı derginin aynı sayısında, birisi Türk Tarih Tezi'nin şekillendirdiği mazi algısının ürünü diğeri Osmanlı merkezli iki farklı Barbaros yazısı vardır. Bundan sonraki yıllarda Barbaros'un eski tarzda, yani denizlerce özgürce dolaşan bir Türk korsanı imajıyla anlatıldığı bir yazıya rastlanmaz. Fakat Barbaros tarih yazımının popüler karakterlerinden biri olmaya devam eder. Öyle ki 1957'ye geldiğinde, Preveze Deniz Savaşı'nın dört yüz üçüncü yılı münasebetiyle üzerinde Barbaros'un ve Barbaros'un türbesinin bulunduğu pullar basılır.⁵⁸

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında askeri tarihin popüler olması Türk tarihinin en uzun dönemlerinden biri olan Osmanlı tarihini de dikkate almayı bir ölçüde zorunlu kılmıştır. Mete'den, Şamamilerden itibaren anlatılmaya başlanan askeri tarihte Osmanlılara da geniş bir yer ayrılmıştır. Metinlerin merkezinde Osmanlı'nın olması ve Osmanlı'nın bu metinlerin hitap ettiği kitlenin hafızasındaki yerinin taze olması Osmanlı'dan öncesine atıf yapmayı gereksiz kılmış ve giderek muteber mazi algısının Osmanlı'dan ibaret olduğu bir durum söz konusu olmuştur. Daha önce Türk Tarih Tezi çerçevesinde anlatılan Türk korsanları gibi konular Osmanlı tarihi merkezli bir popüler tarih yazımının parçası haline gelmiştir.

Halkevlerinin temsil şubelerince temsil edilen oyunlarda ise Türk Tarih Tezi ana akım haliyle yaşamaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na özgü bir durum olarak

⁵⁷ İsimli. "Barbaros ve Preveze" *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 14, 18.

⁵⁸ İsimli. "Pul ve Tarih" *Hayat*. 4 Ekim 1957: 30.

Osmanlı tarihine ilginin artması söz konusu olmamıştır. Fakat yine de İkinci Dünya Savaşı'nın Halkevi oyunlarının içeriklerine hiçbir etkisi olmadığını iddia edemeyiz. Cengâverlik, kahramanlık gibi özelliklerin Halkevi temsillerinde oluşturulan Türk imajının önemli birer unsuru olduklarından zaten bahsetmiştik. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaysa Türk, cengâver ve kahraman olduğu kadar sulha bekçilik yapmasını da bilen bir millettir. Fakat bir kez ateş bacayı sararsa da kılıcı kınına dar gelmekte ve zapt edilemez olmaktadır.

Halkevlerinde temsil edilen Bozkurt piyesindeki Türk hanı Bahadır Han da tamı tamına böyle bir karakterdir. Hüküm sürdüğü ülkeyi ve sakinlerini cumhuriyetle yöneten, bütün enerjisini yurdunun imarına ve kültürüne harcayan bir insandır. Demokrat bir handır. Fakat "ümidini, arzusunu vere vere başladığı eserinin saçacağını ateş sarmışsa", yani savaş gelip kapıya dayanmışsa "kılıcı kınına dar" gelecektir.⁵⁹ Bahadır Han bu haliyle Milli Mücadele'nin kahramanlarından biri olup Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı dışında tutmaya çalışan İsmet İnönü'yü hatırlatmaktadır. Yukarıda bu oyundaki Bozkurt lakaplı çoban karakterine değinirken, oyunun "Yaşasın Türk ulusu /Milli Şefim İnönü" dizeleriyle bittiğini söylemiştik. Oyun biterken bu sözlerin söylenmesinin amacı açıktır. Seyirciye oyunun karakterlerine bir de bu gözle bakması gerektiği mesajı verilmektedir. Bu noktadan bakıldığında ise İsmet İnönü'nün de Bahadır Han gibi ateş bacayı sardığında, yani düşman gelip Anadolu'yu işgal ettiğinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan; fakat İkinci Dünya Savaşı'nda da ülkesinin gereksiz bir maceraya atılmasını önleyen bir lider olarak görülmesi doğaldır.

Ayrıca oyundaki Bahadır Han "en geri ulusları Kırgız'dan yüksek bilen" bir devlet adamıdır. Türk milleti ise "istibdata düşman, hürriyete diz çöken, haksızlık karşısında köpürüp isyan eden" bir millettir.⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti İkinci Cihan Harbi'nde hem Garp demokrasileri ile anlaşmalar imzalamış hem de halihazırda müttefiki olan Sovyet Rusya'nın düşmanlığını üzerine çekmekten kaçınmıştır. Aynı zamanda da özellikle İngiltere'den gelen baskılara boyun eğmemiş ve savaşa katılma taleplerini reddetmiştir.⁶¹ Kısacası Türk devlet eliti Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan hatayı tekrarlamaktan kaçınmış; Garp demokrasileri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve

⁵⁹ Günal, Hakkı. *Bozkurt*. Zonguldak: Bingöl Matbaası, 1941. 4, 19.

⁶⁰ Günal, Hakkı. *Bozkurt*. Zonguldak: Bingöl Matbaası, 1941. 16, 37.

⁶¹ Şehsuvaroğlu, Haluk Y. "Cumhuriyet Devrinde Dışişlerimiz." Cumhuriyet

Amerika gibi güçlerle karşı safta yer almak istememiştir. Fakat Almanya ya da Sovyetlerle düşmanlıktan da uzak durmuştur. Basında ve siyasiler içinde Almanya yanlısı propaganda yapanlar varsa da devletin resmi politikası büyük Batılı devletleri karşısına almamak olmuş ve 1944'te Almanya'nın yenileceği kesinkes belli olunca Almanya propagandası yapan Pantürkistler susturulmuştur.⁶² Halka da bu politika ile uyumlu bir Türkiye Cumhuriyeti imajı kabul ettirilmek istenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti en geri ulusları kendisinden üstün bilen bir devlet olarak Nazizm türü yayılcı milliyetçi ideolojilerin uzağında, demokratik bir devlettir. İstibdata karşıdır, hürriyete ise diz çöker. Ne başka milletlere diz çöktürmek ister ne de kendi vatandaşlarını baskı altında tutmaya yönelir. Bu yüzden savaşın dışında kalacak ve "aşırı" olarak görülen ideolojilerin etkilerinden uzak durmaya çalışacaktır. Fakat aşırı ideolojiler ve bu ideolojilerle yönetilen devletler Türk devletinin egemenliğine ve bağımsızlığına tasallut edecek olursa kılıçlar kınından çıkacaktır.

1.4 FETİH VE FATİH: POPÜLER TARİH YAZIMINDA OSMANLI'NIN PARLAK DÖNEMİ

1930'lu yılların sonlarından itibaren muteber mazi algısının önemli bir parçası haline gelen Osmanlı, 1950'li yıllarda popüler tarih yazımındaki altın çağını yaşayarak muteber mazi algısını tek başına işgal etmeye başlar. Bunun bir sebebi İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü kutlamaları, bir diğer sebebiyse Halkevleri gibi Türk Tarih Tezi'nin popülerleşmesinde işlevsel olan kurumların ortadan kalkmış olmasıdır. Dolayısıyla 1938-1960 yılları arasında Osmanlı merkezli popüler tarih yazımının iki döneminden bahsetmek mümkündür. İlk dönem İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği, Türk Tarih Tezi'nin hâlâ hafızalarda taze olduğu yıllardır. İkinci dönem ise tek partili dönemin sona erdiği, Türk Tarih Tezi'ni popülerleştiren kurumların ortadan kalktığı yılları kapsar.

Halkevlerinin ortadan kalkması dönemin değişen siyasi atmosferinin bir sonucudur. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti hükümeti millete mal olan ve olmayan

⁶² Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 298.

devrimler ayrımı yapar ve millete mal olmayan devrimlerde ısrarcı olmayacaklarını söyler. Mesela ezanın Türkçe okunması ve Osmanlı hanedanının tüm üyelerinin sınır dışı edilmesi millete mal olmamış devrimler arasındadır. Bu sebeple ezanın Arapça okunması önündeki engeller kaldırılır ve Osmanlı hanedanının ‘‘padişah sulbünden olan erkek azası’’ dışındaki üyelerinin Türkiye’ye dönmesine izin verilir. Köyde Cumhuriyet’i temsil edecek ve köylüyü devrimlere bağlayacak köy öğretmeni yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Köy Enstitüleri de Türk toplumunun içtimai yapısına aykırı faaliyetlerde buldukları iddia edilerek öğretmen okullarına dönüştürülür. Halkevleri de başbakanın kendi deyimiyle ‘‘içtimai yapımız içinde tamamıyla abes, geri ve yabancı uzuvlar’’ olduğu ve gençliği ele geçirme faaliyetlerinde bulunduğu iddia edilerek 1951 yılında kapatılır.⁶³

Demokrat Parti, millete mal olan ve olmayan devrimler ayrımıyla rejimi değiştirmeyi ve eskiye dönmeyi amaçlamaz. Fakat geçmişten radikal bir kopuşa da karşıdır ve Halkevleri gibi kurumların bu kopuşu temsil ettiğini düşünmektedir. Halkevlerinin ortadan kalkması Türk Tarih Tezi’nin ana akım haliyle yaşadığı son kurumu da ortadan kaldırır. Muteber mazinin Osmanlı’nın parlak devirlerinden ibaret olduğu bir mazi algısını rakipsiz hale getirir. Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki serüvenine bir askeri tarih anlatısı olarak başlayan Osmanlı merkezli popüler tarih yazımı İstanbul’un Fethi, fetih ve fatih gibi tartışmalarla birlikte en parlak devrini yaşar. Türk Tarih Tezi’nin eşitlikçi ve istibdat düşmanı, çobanlıktan vezirliğe yükselebilen cengâverleri yerlerini mutlak otoriteye sahip olan sultanlara bırakır.

1950 yılında yirmi yedi yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son veren Demokrat Parti’nin milletvekillerini Tek Parti Dönemi milletvekillerinden ayıran bazı özellikler vardır. Demokrat Parti milletvekilleri seçim bölgeleriyle daha köklü ilişkilere sahiptir. Aralarında üniversite mezunu sayısı daha az, hukuk ve ticaret temeline sahip olanlar ise daha fazladır. Cumhuriyet Halk Partisi döneminin bürokratik ve askeri formasyona sahip vekilleriyle karşılaştırıldığında Türkiye seçkinlerinin hayli farklı bir kesiminin iktidara gelmiş olduğu görülür.⁶⁴ Sosyal statüleri farklı olan bu elit, dış politikada da öncesine kıyasla daha farklı bir yönelime sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri’nin de

⁶³ Akgün, Seçil Karal. *27 Mayıs: Bir Devrim, Bir İhtilal, Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ, 2009. 11, 16, 17, 22.

⁶⁴ Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 321.

desteğini alarak Ortadoğu'da bölgesel güç olma planları yapmaktadır. Bu amaçla farklı girişimlerde bulunacak ve 1955 yılında İran, Irak ve Pakistan'ın da dahil olduğu Bağdat Paktı'nın kurulmasına ön ayak olacaktır.⁶⁵ Ayrıca bu yeni elit, Tek Parti Dönemi'nden farklı olarak seçimleri ve seçimde alacağı oyu önemsemek zorundadır. Bu sebeple de popülisttir. Seçim bölgeleriyle olan bağlarının daha canlı olması da popülist politikalarda başarılı olmasını sağlamaktadır. Halkla ilişkilerinde ne kadar popülistse siyasi karar süreçlerinde de o kadar bağımsız olmak ister. 1953'ün İstanbul Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü olması, bu açıdan bu elite büyük olanaklar sağlar. Fethin büyük törenlerle kutlanması ve basında kendisine geniş bir yer bulması, geçmişteki büyük bir askeri başarının hatırlanmasını ve bu başarının toplum nezdinde bir nostalji unsuru olmasını sağlar. Bu durum, bölgesel bir güç olma planları yapan hükümetin politikalarına meşruiyet sağlar. Kendisini Fatih gibi bir tarihsel karakterle özdeşleştiren devlet adamı, karar alma süreçlerinde daha bağımsız ve sorgulanamaz olmak ister. İdeal devlet adamı algısı Fatih gibi bir figür etrafında şekillenmiş olan halk da devlet adamının bu tutumunu olağan görmeye başlar. Dolayısıyla Fatih figürü dönemin popülist politikalarının en önemli yapıtaşlarından biri haline gelir.

Popüler kültürün öne çıkan tarihsel karakterlerinden biri olan II. Mehmet (Fatih) İstanbul'u fethederek tarih-i alemde yeni bir çağ açan, "gaza-yı ekber"iyle peygamberin hedefini gerçekleştiren bir sultan olarak görülür.⁶⁶ Dünya tarihinde çığır açan, büyük gazasıyla peygamberin bir gün İstanbul'un Müslüman bir komutan tarafından fethedileceği öngörüsünü gerçekleştiren bir padişah olarak Fatih figürünün nasıl inşa edildiğini anlayabilmek için fethin popüler tarih metinlerinde nasıl anlatıldığına bakmak gerekir. İstanbul, Osmanlılar tarafından daha önce de kuşatılmıştır. Bu kuşatmaların en uzununu kırk sekiz gün sürmüştür. Kuşatmalar her defasında asker isyan ettiği için yarıda kesilmiştir. Fakat son kuşatmada durum değişmiştir. Stratejik bir zekâyâ sahip olan padişah işini şansa bırakmamış; askerinin maneviyatını yükseltebilmek için Anadolu'daki tüm hacı, hoca ve dervişleri orduya toplamıştır. Ayrıca kuşatma sırasında Anadolu beylerini Haliç'te göz önünde tutmuş, daha önceki gibi isyan çıkarmalarını engellemiştir.⁶⁷ Anadolu beyleri, o güne kadar devletin yönetiminde hep

⁶⁵ A.g.e, s. 343.

⁶⁶ İsimli. "Başlıksız". *Hafta*, 29 Mayıs 1953:7.

⁶⁷ Kozanoğlu, Aptullah Ziya. "Tarihe Yol Gösteren Sultan". *Hafta*. 29 Mayıs 1953: 11.

söz sahibi olmuş olan Türk aristokrasisini temsil etmektedir. Ülkenin veziriazamı olan Çandarlı Halil Paşa da gücünü mensubu olduğu bu toplumsal gruba borçludur. Dolayısıyla sultan, bu grup ile mücadele ederken ülkenin veziriazamı Çandarlı ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türk aristokrasisi ile olan sorununu onların yerine devşirmeleri, yani imparatorluğun Batı eyaletlerinden çocuk yaşlarda devlet adamı yetiştirilmek üzere toplanmış insanları geçirerek çözmeye çalışacaktır.⁶⁸

Çandarlı Halil Paşa'nın kuşatmaya karşı çıkışında kendisine göre haklı sebepleri vardır. Paşa, bin senedir kimsenin alamadığı bu şehri genç padişah alırsa artık ona kimsenin söz geçiremeyeceğini düşünmektedir.⁶⁹ Bu yüzden kuşatmanın uzaması ve askerlerin huysuzlanmaya başlamasını bahane ederek kuşatmayı kaldırmaya çalışmaktadır. Genç padişah, Çandarlı'yı şehzadeliği sırasında lalası olan Ak Şemsettin sayesinde susturur. Ak Şemsettin'e göre din ve tarih kitapları ile yıldızların hareketleri doğru yorumlanırsa İstanbul'un Fethi'nin II. Mehmet'in (Fatih) alınma yazılmış olduğu görülecektir. Bu sebeple genç padişahın emirlerine itaat edilmelidir.

Fethedilmesi gereken bin yıllık bir başkent vardır ve bu başkent fethedilmesi devlete siyasi ve ekonomik açıdan pek çok fayda sağlayacaktır. Bu başkent defalarca kuşatılmış olmasına rağmen farklı sebeplerden dolayı fethedilememiştir. Fetheden komutan, peygamber tarafından koyulan soylu hedefe ulaşacak ve başarılı bir işe imza atacaktır. Bu sebeple bu yolda her şey mübahtır. Hacı, hoca ve dervişlerin orduda toplanması, devletin yönetiminde yüzlerce yıl söz sahibi olmuş insanların göz hapsinde bulundurulması, devlet aygıtı içindeki devşirme ve soylu çekişmesinin körüklenmesi, ulema içindeki etkili kimseler yoluyla ülkenin veziriazamının itibarsızlaştırılması gibi eylemler bu soylu amaca giden yoldaki basit araçlardır. Önemli olan hedefe ulaşmak, kaleyi düşürmektir. Devletin o güne kadar giriştiği bütün savaşlar bu büyük savaş için bir hazırlıktır. Bütün fetihler bu büyük fethin giden yoldaki duraklardır. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, I. Osman (Gazi) döneminde dahi fetihler bu milli ideal uyarınca yapılmaktadır. İstanbul'un etrafındaki arazinin ele geçirilerek kentin çember

⁶⁸ A.g.e, s. 14.

⁶⁹ A.g.e, s. 13.

içine alınması ilk üç hükümdar döneminde olmuştur. Fetih aslında I. Beyazıt'ın (Yıldırım) ilk kuşatma girişimiyle başlamıştır.⁷⁰

1950'li yıllarda Türkiye'deki devlet elitinin de milli idealleri vardır. Bu milli idealler genellikle ekonomi ve dış politika alanındadır. Bu ideallerin dönemin politik atmosferi üzerindeki etkileri hesaba katılırsa ülkede yaşayan insanların ve politikacıların maziye dair algılarını etkiledikleri iddia edilebilir. Demokrat Parti'nin ekonomi politikası tarım temelli bir ekonomik modernleşme ve hızlı büyümeyle elli yıl içinde Batı Avrupa ülkeleri seviyesine ilerlemeyi hedefliyordu. Bu hedefi, iktidarlarının ilk üç yılındaki tarımsal büyümeyle bakarak koyuyorlardı. Büyüme ise Amerikan kredilerinin doğru yerde, yani ithal makina alımında kullanılmasıyla mümkün olmuştu.⁷¹ Aynı yıllarda, Demokrat Parti Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteğiyle Ortadoğu'da aktif bir politika izlemeye çalışıyordu. Bu politikanın meyvesinden, Bağdat Paketi'nden yukarıda bahsetmiştik. Bölgesinde önemli bir güç ve Batı Avrupa ekonomileri ayarında bir ekonomi olmayı hedefleyen Demokrat Parti bu amacı ancak kendisinin başarabileceğini düşünüyor ve bunun tek yolunun da halk desteğini kaybetmemek ve arka arkaya iktidara gelmek olduğuna inanıyordu. Bu sebeple ülkedeki en güçlü muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin mal varlığına el koymaktan çekinmiyor,⁷² halk desteğini arttıracığına inandığı ezanın Arapçayı çevrilmesi, Osmanlı hanedanına af çıkarılması gibi icraatları da vakit kaybetmeden yapıyordu.

Tarihsel metin bir toplumsal bağlamın ürünüdür. Metni yazanın yaşadığı toplum, o toplumda gördükleri ve potansiyel okuyucuları geçmişte neleri dert edeceğini ve geçmişe bakınca neler göreceğini de bir ölçüde şekillendirir. Hemen yukarıda, Türkiye'de, 1950'li yıllarda siyasilerin hedeflerinden bahsettik. Kendisine böyle büyük hedefler koymuş olan iktidar partisi ile muhalefet partisi arasındaki rekabet, çok partili yaşama yeni geçmiş olmanın da etkisiyle çok sert geçiyordu. İktidar, hedeflerinin önündeki en büyük engel olarak muhalefeti görüyordu. Bu ortamda İstanbul'un Fethi'nin tarihini yazan popüler tarih yazarları, bu tarihsel vakaya baktıklarında ne görüyordu sorusu önemli bir sorudur. İstanbul'un Fethi'ni tıpkı zamanın hükümetinin

⁷⁰ Danişmend, İsmail Hami. "İstanbul'un Fethinin Dört Asır Süren Hazırlıkları". *Hafta*. 29 Mayıs, 1953:20, 21.

⁷¹ Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 328.

⁷² Akgün, Seçil Karal. *27 Mayıs: Bir Devrim, Bir İhtilal, Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ, 2009. 16.

Batı Avrupa ekonomileri denginde bir ekonomi haline gelme amacı gibi soylu bir amaç olarak değerlendirdikleri açık. Ayrıca II. Mehmet'in (Fatih), bu hedef uğrunda devlet içindeki farklı güç ve muhalefet odaklarını yok etmesini ve kendi iktidarını sağlamlaştırabilmek için birbiriyle çatıştirmasını meşru ve mübah gördüklerini de iddia edebiliriz. Bu metinleri okuyan okuyucunun ne düşündüğü hakkında da bazı spekülâtif yorumlarda bulunmak mümkün. Mesela kaç okuyucu, yıllardır devlet yönetiminde söz sahibi olmuş ve bürokrasi içerisinde çok güçlü bağları olan yaşlı veziriazam Çandarlı'yı İsmet Paşa'ya benzetmiştir ya da İstanbul'un Fethi yolunda engel çıkaran "Türk aristokrasisi" ile CHP döneminde oluşmuş olan bürokrasi arasında bağ kurmuştur soruları bu noktada sorulabilir sorulardır.

İstanbul'un Fethi bir fatihin başarısıdır. Türk Tarih Tezi'nde de fatihler vardı. Bu fatihler, millete önderlik ederek onları kuruyan anayurttan çıkaran, öz yurda ulaşmak için akına çıkan cengâverlerdir. Fakat Türk Tarih Tezi'ndeki hikâye İstanbul'un Fethi ve II. Mehmet etrafında dönen tartışmalardan daha farklıdır. Mesela Roma kapılarına dayanan Attilâ, bu soylu amacını gerçekleştirirken devlet içerisindeki muhtelif güç odaklarıyla mücadele etmek zorunda kalmaz. Yine Faruk Nafiz Çamlıbel'in Özyurt'unda, anayurttan öz yurda akına çıkmış Türkler kendi aralarında güç mücadelelerine girişmiyorlardı. Tek Parti Dönemi'nde, muhalefetin olmadığı bir ortamda ortaya çıkan tezin şekillendirdiği oyunlarda bir cengâverin arkasında saf tutan millet kararlı bir şekilde amacına doğru ilerliyordu. İncelenen oyunlar arasında 1945'ten sonra, yani çok partili yaşama geçildikten sonra yazılmış olanlar da vardır. Mesela Attilâ adlı piyes bunlardan birisidir. Fakat bu durumun 1945'ten sonra da devam etmesi artık oyunların türsel özelliği haline gelmiş olmasıyla açıklanabilir.

1950'lerden sonra Halkevlerinin kapanmasıyla birlikte ise popüler tarih yazımında devir, amaçlarına ulaşmak için millet içindeki farklı güç odaklarıyla mücadele eden cengâverlerin devri olacaktır. Muteber mazi algısının Osmanlı'dan ibaret hale gelmesiyle birlikte Türk Tarih Tezi etkisinde yazan yazarlar da Osmanlı tarihi üzerine yazmaya başlayacak; fetih ve fatih tartışmalarına katılacaklardır. Mesela Halkevlerinde temsil edilen *Akın* ve *Özyurt* piyeslerinin yazarı Faruk Nafiz Çamlıbel, 1953 yılında *Fatih'e Kaside* yazmıştır. Çamlıbel kasidesinde II. Mehmet'ten (Fatih) "Çılgın Boğaz'ın taşla kilitlendiği günde", "deli deryayı önünde zincire vurarak", "kalyonları

emriyle karadan yürüten” bir kahraman olarak bahsetmektedir. Şiirin son beyiti ise şöyledir: “Açtın yeniden mucizeler devrine cedvel/ Sanî-i Muhammed misin, ey Fâtih-i Evvel?”⁷³ Bu anlatımda, *Akın*’ın arkasında binlerce atlı, “kendi atından, atı kendinden kanatlı” cengâver hanı⁷⁴ ya da *Özyurt*’taki “hedefe doğru yol alan akıncılar”⁷⁵ yoktur. İstanbul’un Fatih’i hedefine doğru ilerlerken yalnızdır. Ancak elindeki insan malzemesini kendi hedefleri doğrultusunda yönetmeyi başarabilirse başarılı olacaktır.

Öte yandan bütün farklılıklarıyla birlikte 1950’lerdeki Osmanlı merkezli muteber mazi algısı, Türk Tarih Tezi ile bazı noktalarda ortaklaşmaktadır. Arkasında bütün milletin desteğini hisseden cengâver, milleti ulaşmak istediği hedefe yöneltmek zorunda olan bir cengâvere dönüşmüştür belki ama hâlâ varlığıyla uygarlığı simgeleyen, duygusal yetileri düşmanlarına çok üstün olan bir cengâver Türk vardır. II. Mehmet (Fatih) çevresinde oluşan bu algıyı, birkaç farklı yazıdan örneklerle daha iyi anlayabiliriz. II. Mehmet (Fatih) taarruz başlamadan önce askerleri için dua eden; şehri fethettikten sonraysa intikam alma çabasına girişmeyen, şehri yağmalatmayan bir cengâverdir.⁷⁶ Dünyayı dize getiren bu cengâverin nasıl vakit bulup da binlerce sayfa kitap okuduğuna şaşmamak elde değildir.⁷⁷ Fatih şehre kılıçla girer belki ama fethettiği şehri yüzlerce yıl elinde tutabilmesi, fethedilen toprak parçasını vatan yapabilmesi yerli halka iyinin, doğrunun, güzelin ne olduğunu öğretmesi sayesinde mümkün olmuştur. II. Mehmet (Fatih) bunu şehrin yağmalanmasını önleyerek yapar. Dünyayı dize getirirken binlerce sayfa kitap okumaya da vakit bulabilen bu büyük cengâverden de bu beklenir. Hatırlanırsa, Türk Tarih Tezi’nin akıncıları da ulaştıkları öz yurttaki yerliler kendilerine bir kuytuda taştan bıçaklarını çekse bile onlara iyilikle, güzellikle davranmaya devam eden insanlardır.

Varlıkları ile medeniyetin simgeleri olan, duygusal yetileri üstün Osmanlı padişahları algısı sadece II. Mehmet’le (Fatih) sınırlı değildir. Fatih Sultan Mehmet’in hocası Molla Gürani’nin atının yularından tuttuğu tarihlerde yazmaktadır. Yavuz Sultan Selim, atıyla kendisine çamur sıçratan âlim İbn-i Kemal telaşlanınca, “Bu çamur bizim kaftanımızın zinetidir.” demiştir. İkinci Sultan Murat’ın kültür hayatımıza etkileri saymakla

⁷³ Çamlıbel, Faruk Nafiz. “Fatihe Kaside”. *Resimli Hayat*. Haziran 1953: 5.

⁷⁴ Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Akın*. İstanbul: Yapı Kredi, 1932. 67.

⁷⁵ Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Özyurt*. İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1933. 3.

⁷⁶ İsimli. “Fatih İstanbul’a Giriyor”. *Hayat*. 27 Mayıs 1960: 5.

⁷⁷ Tayanç, Muin Memduh. “Fatih’in Kitaplarındaki Süsler”. *Resimli Hayat*. Haziran 1953: 29.

bitmemektedir.⁷⁸ (Ortaç, Kara3) Osmanlı tarihinin parlak dönemlerinde hüküm süren padişahların hepsi ilme ve ilim adamına değer veren, aydın ve rafine insanlardır. Belki amaçlarına ulaşmak için her yolu denerler ama amaçlarına ulaştıktan sonra fethettikleri toprakta halka iyinin, doğrunun, güzelin ne olduğunu göstererek fetihlerini onların gönüllerini fethederek tamamlarlar.

Türk Tarih Tezi ile Osmanlı tarihi temelli popüler tarih metinleri arasında başka benzerliklerden söz etmek de mümkün. Türk Tarih Tezi'ndeki "akın" ile Osmanlı tarihindeki "fetih" benzer anlamlara sahiptir. Her ikisinde de bir hedef, bu hedefe ulaşmak isteyen bir cengâver ve bu yolda yapılan bir yürüyüş vardır. Akın da fetih de yürüyüştür. Akın, fetihin Öz Türkçe adıdır sadece. Kuruyan anayurttan çıkıp öz yurda ulaşmak da İstanbul'u fethetmek de millet için hayati önemdedir. Fatih, milletin içinden çıkmış bir dehâ olarak bu zorunluluğu yüreğinde ve bilincinde hisseden insandır. Yaptığı her şey milleti bu zorunlu hedefe ulaştırabilmek içindir. Akındaki cengâverin ise bu uğurda fazladan bir şey yapmasına gerek yoktur. Zaten bütün millet arkasında saf tutmuştur.

Muteber mazi algısı Eski Türklerden Osmanlı'ya doğru kayarken "dünyaya iyiyi, güzeli, doğruyu öğretmek" için yapılan akının adı değişir; fetih olur. Fakat isim değişse de içerik değişmez. 1930'lu yıllarda edebiyat dünyasında ismi öne çıkan şairlerden biri olan ve daha sonra Türkiye'de İslamcı hareketin öncü isimlerinden biri olacak olan Necip Fazıl Kısakürek'in "Yürü altın nesli fâtilh Oğuzun!" dizesiyle başlayan şiiri de "fetih" kelimesini bu anlamıyla kullanır.⁷⁹ Şiire göre Oğuz'un altın nesli, "doğru, güzel ve sonsuzun fethine" çıkmak için yürümelidir. Fakat adet küçük, yani sayı az; zaman çabuk ve yol uzundur. Bu sebeple iyinin, güzelin, doğrunun fethine çıkan Oğuz, kılavuzunun nur dolu elinden tutmalıdır. Şiir 1939'da, yani muteber tarih algısının sınırları içerisine Osmanlı tarihine dair isimler ve olayların girmeye başladığı bir tarihte yazılmıştır. Belki bu sebeple duyulur duyulmaz Osmanlı tarihini çağrıştıran fetih kelimesi ile Osmanlıların mensup olduğu boyun Orta Asyalı kökenlerini çağrıştıran "Oğuz" kelimesi bir arada kullanılmıştır.⁸⁰ Bu şiir bize Türk Tarih Tezi'ndeki akın ve yürüyüş temasının Osmanlı merkezli anlatılardaki fetih temasıyla ne kadar benzer

⁷⁸ Ortaç, Yusuf Ziya. "Kara Cüppeliler". *Akbaba*. 16 Haziran 1960: 3.

⁷⁹ Kısakürek, Necip Fazıl. "Türk Milli Marşı". *Yedi Gün*. 28 Mart 1939: 6.

⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey Oğuz Türklerinin Kayı Boyu'na mensuptur.

olduğunu ve popüler tarih yazımında köklü bir değişimin şafağında, birbirleriyle yer değiştirmelerinin ne kadar kolay olduğunu bir kez daha göstermektedir. 1930'ların sonlarında "akın"ın yerine ikame edilen fetih kelimesi 1950'li yılların popüler tarih yazımına damgasını vuracaktır.

Şair, şiirde bir de kılavuzdan bahseder. Şiirde bahsedilen kılavuz, sayıca az olmak gibi, zamanın az ve yolun uzun olması gibi dertlere deva olmaktadır. Böyle büyük dertlere deva olabilecek bir kılavuz düşünüldüğünde akla evvela Tanrı gelmektedir. Fakat bir de fatihler vardır. Onlar da tanrının iradesini yeryüzünde tecelli ettiren seçilmiş insanlardır. Bu iradeyi tecelli ettirebilmek için her şey mübahtır onlara. Fatih kelimesinin tarih yazımına damgasını vurduğu ellili yıllarda, soylu amaçlar uğruna her yolun mübah olması şeklindeki anlayış da kendisine geniş bir meşruiyet alanı bulacaktır. Kısakürek'in şiirinde bu anlayışın ilk nüvelerini görmek mümkündür.

1.5 POPÜLER TARİH YAZIMINDA TÜRK TARİH TEZİ'NİN SÖNÜMLENMESİ

1950'li yıllarda Türk Tarih Tezi'ni yaygınlaştıran kurumların yok olduğu, fatih ve fetih tartışmaları etrafında yeni bir cengâver imajının doğduğu bir ortamda tez, Osmanlı merkezli metinlere devrettiği bazı temaları saymazsak tamamen ortadan kalkmıştır. Bu sebeple, 1930'lu ve hatta kırklı yıllarda Türk Tarih Tezi'nin şekillendirdiği popüler tarih yazımının ideal konuları olabilecek konular, tezden tamamıyla bağımsız bir şekilde popüler bilim haberciliği üslubuyla işlenmeye başlamıştır.

Hafta Dergisi'nde senelerce evvel kalıntıları sökülüp, Almanya'ya götürülen Zeus tapınağıyla ilgili bir haber bu duruma güzel bir örnek olabilir. Haber 1955 tarihlidir. Önce kısaca tapınağın sökülüp kaçırılma hikâyesine değinilir. Daha sonra popüler bilim haberi üslubuyla mabedi söküp götüren Almanların, yine mabetten bazı levhalar kullanarak Girit medeniyetine ait yazıları nasıl okuduklarını anlatılır.⁸¹ Türk Tarih Tezi'yle ilgili tartışmamızı yaparken Hititlerden, onların Anadolu'daki Türklerin ataları

⁸¹ İsimsiz. "Girit Medeniyeti Yazısı Nihayet Bir İngiliz Mimarı Tarafından Okundu". *Hafta*. 28 Ekim 1955: 12.

olmalarından; Güneş Dil Teorisi'nden, bu teorinin Türk Tarih Tezi ile bağlantılı olarak Eski Türk Dili'nin dünyadaki tüm dillerin atası olduğu iddiasından bahsettik. Halkevlerinin tarih şubeleri de faaliyette oldukları on dokuz yıl boyunca eski Anadolu medeniyetlerine dair arkeolojik kalıntıların gün yüzüne çıkarılmasına ve farklı dillerdeki tarihi eserlerin Türk tarihi açısından yeniden yorumlanmasına odaklanmıştı. Bilindiği üzere Zeus Tapınağı, milattan önce ikinci yüzyılda bugünkü İzmir civarında hüküm süren Pergamon Krallığı'ndan kalan bir eserdir. Yani eski bir Anadolu medeniyetine aittir. Fakat 1955 tarihli bu haber bir Anadolu medeniyeti olan Pergamon Krallığı'nı 1930'larda ve hatta kırklarda olduğu gibi Türk tarihinin bir parçası olarak görmez. Yine Zeus Tapınağı'ndan çıkan levhalar sayesinde Girit Alfabesi'nin çözülmesi hususunda da Güneş Dil Teorisi'ni hatırlatacak ya da ima edecek bir şey söylemez.

1950'li yıllarda eski Anadolu uygarlıkları olduğu kadar eski Türk devletleri de Türk Tarih Tezi etkisindeki tarih anlatısının parçası olmaktan çıkmıştır. *Attilâ Otağını Hollywood'da Kurdu* başlıklı bir haber bu dönemin ürünüdür. Haberde, mizahi bir dille asırlardan sonra Türk hükümdarı Attilâ'nın Avrupa'dan sonra Amerika'yı da istila etmeye başladığından bahsedilir. Çünkü biri Roma'da diğeri Hollywood'da olmak üzere Attilâ ile ilgili iki film çekilecektir.⁸² Yukarıda Attilâ'dan Avrupalılara Hunların sadece göçebe savaşçılar olmadığını öğreten ulusal kahraman olarak bahsetmiştik. Bu Türk Tarih Tezi'nin görüşüydü. 1954 yılında bu habere konu olan Attilâ ise ancak Batı'da hayatını çeken filmler olduğunda dergilerde kendisine yer bulabilen bir karakterdir. Haberin dili de Halkevi temsillerinden oldukça farklıdır. Bu haberdeki Attilâ, Avrupa'da devlet kurmuş bir Türk hükümdarıdır. Hakkında filmler çekilmesi bir ulusal gurur meselesidir. Fakat bunun ötesinde kapsamlı bir tarih anlatısının parçası değildir.

Özetle, çalışmamızın Türkiye'de 1938 ve 1960 yılları arasında muteber mazi algılarının geçirdiği dönüşümleri konu alan bu bölümünde, tarih ve siyaset ilişkisinden yola çıkılarak güncel siyasette meydana gelen değişimlerin geçmişe dair algıları nasıl etkilediği ve değiştirdiği üzerinde duruldu. Milli Mücadele, bu Milli Mücadele sonrasında kurulan ulus devlet, devletin kurucusunun 1938'de ölümü, İkinci Dünya Savaşı, çok partili yaşama geçiş ve kurucu partinin iktidarı terk etmesi gibi olaylar maziye dair algıları belirli ölçülerde etkilemiştir. Tarih, milli kimliğin inşasında önemli

⁸² İsimli. "Attilâ Otağını Holywood'da Kurdu". *Resimli Hayat*. Haziran 1954: 45.

bir unsur olarak görüldüğü için siyasi plandaki değişimlerin etkisine de açık hale gelmiştir.

1938'de Mustafa Kemal'in ölümü ve yeni bir dünya savaşının kapıda olması askeri tarihi popüler tarihin önemli konularından biri haline getirmiştir. Türk ordusunun süvari ve donanma gibi bölümlerinin tarihi yazılmaya başlanmıştır. Osmanlı tarihinin sıradan insanların hafızasında daha canlı olması sebebiyle bu askeri tarih yazılarının omurgasını Osmanlı tarihi oluşturmuştur. 1950'lerde ise İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü kutlamaları ve Türk Tarih Tezi'ni yaygınlaştıran Halkevleri gibi bazı kurumların varlığının sona ermesiyle birlikte Osmanlı merkezli popüler tarih yazımı altın çağını yaşamıştır. Bu durumda 1950'de yirmi yedi yıllık tek parti iktidarının sona ermiş olmasının büyük bir payı vardır. Zira bu dönemde çok partili siyasal sistemin de etkisiyle Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti'ne göre daha popülist olan Demokrat Parti Hükümeti Osmanlı geçmişine daha ılımlı bakmaya başlamış ve Halkevleri gibi radikal bulduğu bazı kurumları kapatmıştır.

Bu değişimlere rağmen 1930'larda yaygınlaşan ve 1940'lı yılların başlarında ortadan kaybolmuş olan Türk Tarih Tezi'nin bazı temaları, 1940'lı ve ellili yılların Osmanlı merkezli tarih yazımında da var olmaya devam etmiştir. Bazen bütün millet saf tutmuş halde arkasındadır bazen ise soylu hedefine ulaşabilmek için milleti manipüle etmek zorundadır; fakat Türk her durumda cengâverdir. Cengâver Türk aynı zamanda uygarlık misyoneridir. Zamanının tüm bilgileri hakkında fikir sahibi, ilme ve ilim adamına saygılı, duygusal yetileri yüksek bir insandır. Bu yüzdendir ki ele geçirdiği toprakları vatan haline getirebilmekte ve yerli halkla gönül bağı kurabilmektedir.

2.BÖLÜM

YAKIN TARİH VE SİYASET: ÇÖKEN İMPARATORLUKTAN GENÇ CUMHURİYETE

Modern ya da modern öncesi, değişen süreçlerde tarih yazımıyla ilgili değişmeyen temel eğilim dönemin hakîm ideolojisiyle bütünleşme eğilimidir. Popüler tarih yazımı da tarih yazımının bir türü olarak dönemin hakîm eğilimlerinden etkilenir. Modern bir ulus devlet kurma sürecinde oluşturulan uzak ve muteber geçmiş algısının Türk Tarih Tezi'nce oluşturulan ve şekillendirilen içeriği, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda giderek Osmanlı Devleti'nin askeri başarılarına doğru kaymıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türk Tarih Tezi'nin hâlâ ana akım haliyle devam ettiği Halkevi gibi bazı kurumlarda da tezin temsiller yoluyla işlenişinde bazı küçük çaplı değişimler görülmüştür. Halkevlerinin kapanmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik devirlerinin şekillendirdiği uzak ve muteber geçmiş algısı rakipsiz kalmıştır.

1938 ve 1960 yılları arasındaki zaman aralığını kapsayan dönemin popüler kaynaklarında, uzak ve muteber geçmişe dair mazi algısı ilk çağlardan Osmanlı'ya çok geniş bir zeminde şekillenmiş ve bu zemin üzerinde hareket etmişti. Zamana ve zamansallığa vurgu yapan her sınıflandırma gibi uzak geçmiş ve yakın geçmiş arasında yapılacak bir bölümlenme de kuşkusuz iradîdir. Bu çalışmada uzak geçmişe yapılan vurgu aynı zamanda popüler algıdaki muteber geçmişe yapılan vurguydu. Yakın geçmiş ise mazi algısında gerileme ve çöküşü ya da böyle olduğu iddia edilen yılları kapsar. Gerilemenin son noktasında kurulan yeni bir devlet ve bu kuruluş süreci hakkındaki tartışmalarla devam eder.

Bu bölümde kullanılacak kaynaklar daha çok popüler dergiler. Ayrıca zamanın tanınmış popüler tarihçisi M. Turhan Tan'ın *Viyana Dönüşü* romanından ve Feridun Fazıl Tülbentçi'nin geçen bölümde de kullanılan radyo konuşmalarından yararlanılacak. Osmanlı Devleti'nin, 1930'ların sonlarından itibaren popüler dergilerdeki tarih

metinlerinde muteber geçmiş algısının önemli bir bölümünü oluşturduğunu düşünürsek; bu bölümde Osmanlı'yı bütünüyle karanlık bir dönem olarak gören bir yaklaşıma rastlanmayacak. Gerilemenin tarihi Osmanlı tarihi içinde bir yerlerde aranacak. Genellikle II. Viyana Kuşatması'nın da meydana geldiği 17. yüzyıldan başlatılacak.

İkinci bölümde, cengâver tartışması bağlamında Osmanlı merkezli popüler tarih yazımının öne çıkan karakterlerinin padişahlar olduğunu gördük. Bir istisna olarak Barbaros Hayrettin Paşa'dan bahsetmek mümkün. Fakat onun öne çıkmasının sebebi deniz kahramanı olarak anılabilecek Osmanlı padişahının olmayışındandır. Bu bölümdeyse kahramanlık ve hamaset hikâyelerindeki karakterlerin veziriazamlar, vezirler ve daha sonraki dönemler için komutanlar olduğu görülecektir. Veziriazamların, vezirlerin ve komutanların başarıları ise her daim içerideki bazı engelleri aşarak, onlara rağmen mümkün olacaktır. Asırlardan beri cihanın ilerleyişine ayak uyduramayan Osmanlı Devleti'nin önce yavaş yavaş, sonra çok hızlı açılan bir mesafeyle Batı'nın gerisine düşmesi ve yıkılması gerilemeyle ilgili yazan hemen herkesçe paylaşılan bir görüştür. Bu mesafe cumhuriyetle birlikte kapanacaktır.⁸³

1960 yılında Halide Edip Adıvar'la ilgili bir yazı dizisinde onun Mütareke Dönemi'nde Sultanahmet Mitingi'nde yaptığı konuşmasından bir cümle aktarılır: "Evet karalara bürünmüş Türkiye!... Yüzü sapsarı, omuzları çökmüş, gözleri elem içinde."⁸⁴ Sultanahmet Mitingi 1919 yılında yapılmıştır. Halide Edip, 1919 yılının Osmanlı Devleti'ni "yüzü sapsarı", "omuzları çökmüş" gibi kelimelerle anlatıyor. Yani hasta bir insana benzetiyor. Halide Edip'in 1919 yılında yaptığı bu benzetme, Türkiye'de popüler tarih yazımında Osmanlı Devleti'nin son yüzyılları için genel geçer hale gelmiş bakıştır. 1960 yılında, Halide Edip'in konuşmasından özellikle bu sözlerin seçilmesiyle bu bakışın altmışlara kadar devam ettiğinin göstergesidir. Mütareke günlerinden 1960'a, Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarına yönelik neredeyse değişmeden kalan bu algının sebepleri de dönemin siyasetinde aranmalıdır. Bu noktada tarih bilgisinin siyaset tartışmalarında nasıl işlevselleştirildiğine dair tartışmanın tekrar yapılması gerekir.

Popüler anlamıyla tarih politik tartışmalarda bir yön belirleme aracıdır. Tarihin nasıl okunduğu politik anlamda nerede durduğumuzu da gösterir. Tarih, aynı zamanda

⁸³ İsimli. "Yirminci Yıl". *Yedi Gün*, 25 Birinci Teşrin, 1943: 3.

⁸⁴ İsimli. "Halide Edip Adıvar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar". *Hayat*. 1 Ocak 1960: 6.

akademik bir disiplindir ve bu disiplin içerisinde çeşitli yaklaşımlar vardır. Popüler tarih yazımı da tarih yazımının bir türü olarak bu yaklaşımlardan etkilenmektedir. Batı akademisini uzun yıllar etkisi altında tutan pozitivist yaklaşıma göre tarihçinin görevi geçmişi bütün yönleriyle keşfetmek ve açığa çıkarmaktır. Bütünüyle olmasa bile en azından gerçeğe en yakın haliyle açığa çıkarmaya çalışır. Tarihe bu bakış açısıyla yaklaşıldığı ölçüde de o tarihi konu alan metnin inşasında geçmişteki olaylara şekil veren iktidar ilişkileri sorunsallaştırılmaz. Geçmişten belge bırakanlar genellikle muktedirlerdir. Bu belgeleri bırakanların yaşadıkları toplum içerisindeki konumları ve iktidar ilişkileri içerisinde nerede durdukları sorunsallaştırılmadığında ise tarih kazananların tarihi haline gelir. 1970'lerden sonra yaygınlaşan yapısalcı yaklaşıma göre ise tarihsel metin yapısı gereği tarihsel hakikati tahrif eder. İster kanıtlara dayalı ister tamamıyla kurgu olsun, tarihsel metin bilimsel olarak test edilemeyen, yanlışlanamayan metindir. Metinler hayatın gündelik işleyişinin üzerindedir. Dolayısıyla tarihsel metin hakikatin bir yansıması değil, kurgusal bir metindir. Metnin kurgusal, hatta edebi bir metin olarak görülmesi neticesinde yapısalcı tarih de tarihe şekil veren iktidar ilişkilerini sorunsallaştırmaz. Zira kullandığı metin hakikate ilişkin bir şey söylememektedir. Tarihselci yaklaşıma göre ise geçmiş şimdiden bağımsız değildir. Şimdiden geriye bakınca gördüğümüz şeydir. Geçmişe dair ön bilgi ve algılarımız bu geçmişe bakınca neler göreceğimizi de şekillendirir. Tarihselci yaklaşıma bağlı olan tarihçinin ilk sorunsallaştırdığı şey şimdiki zamanda kendi durduğu yer ve geçmişe hangi kavram ve kavram setleriyle bakıyor olduğudur.⁸⁵ Bu yaklaşımlar içerisinde, 1938 – 1960 yılları arasında Türkiye'deki popüler tarihçiliği en çok etkileyeni pozitivist tarihçiliktir. Zira Türkiye'de popüler tarih kesin bir hakikat iddiasına sahiptir. Kullandığı dilin edebi bir dil olması onu yapısalcı tarih yazımına yaklaştırır. Fakat bu edebi dil hakikat iddiasına zarar vermez. Zira ecdada ait olan hakikat, aynı zamanda kahramanlık hikâyeleriyle dolu olan bir destandır. Masalsı bir yönü de vardır ve bu sebeple edebi bir üsluba sahiptir. Bu açıklamada hakikat iddiasından vazgeçilmesi söz konusu değildir. Tersine, dönemin neredeyse tüm popüler tarih metinlerine içkin olan milliyetçiliğin bir sonucu olan bu iddianın, edebi bir üslupla güçlendirilmesi söz konusudur.

⁸⁵ Trouillot, Michel- Rolph. *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Massachusetts, 1995: xviii, 5, 6, 16.

1938'den 1960'a muteber tarih bir cengâverler tarihidir. Çöküşün tarihi ise bu çöküşe karşı durmaya çalışan iyi niyetli kahramanların tarihi olacaktır. İster çöküşün tarihi olsun ister muteber zamanların, incelediğimiz zaman aralığında ve kullandığımız kaynaklarda tarih edebî bir üslupla yazılır. Fakat gerçeklik iddiasından kesinlikle vazgeçmez. Bu dönemde, popüler tarih yazarlarının hemen hepsi yazdıkları tarihin tamamıyla hakikati yansıttığını savunmuş ve belgeler kullanmışlardır. Belgeler kullanarak yaptıkları edebi kurgunun geçmişin birebir yansıması olduğunu iddia etmişlerdir. “ Tarih gizli kalmış hazinelerini” ortaya çıkarmak teması hemen her yayında kullanılmıştır. Mesela İbrahim Hakkı Konyalı 1950'lerin başlarında çıkardığı Tarih Hazinesi Dergisi'nde, yaptığı işi memleketin bütün müze ve arşivlerinde bulduğu vesika ve kitaplarla Türk tarihini aydınlatmaya çalışmak olarak anlatır.⁸⁶

Türkiye'de 1938 – 1960 yılları arası tarihin politik tartışmalardaki yön belirleyici işlevinin çok net görülebileceği bir zaman aralığıdır. Türkiye'de 1938 yılı Cumhuriyet'in kurucusunun öldüğü yıldır. 1946 yılı, kurucu parti dışındaki bir siyasi hareketin rüştünü içinden çıktığı kurucu partiye karşı ispat ettiği; 1950 yılı, bu kurucu partinin seçimle iktidarı kaybettiği; 1960 yılı ise bazılarına göre cumhuriyetin ilk askeri darbesi⁸⁷ olan bazılarına göre ise Türkiye'ye tarihinin en demokratik anayasasını kazandıran askeri hareketin vuku bulunduğu yıldır.⁸⁸ Ayrıca dünya bir büyük savaşı yaşamıştır ve bu savaşın çalkantıları hâlâ devam etmektedir. Dolayısıyla bu harareti politik atmosferde tarih neredeyse tüm tartışmaların merkezindedir.

2.1 RİCAT EDEN DEVLETİN İDEALİST KAHRAMANLARI

Çöküş döneminin kahramanları genellikle hüznü kahramanlardır. Muteber zamanların kahramanları gibi cengâver olamazlar. Çünkü çöküş döneminin kendisine has atmosferi, karşılarına muteber zamanlarda olduğundan çok daha fazla içsel engel çıkarır. İyi niyetli ve kahramanca olan eylemler genellikle başarısızlıkla sonuçlanır. Bu döngü, ancak çöküşün geldiği son noktada bir Milli Mücadele ile kırılabilecektir.

⁸⁶ Özcan, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011. 194.

⁸⁷ Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 351.

⁸⁸ Kongar, Emre. *Tarihimizle Yüzleşmek*. İstanbul: Remzi, 2006. 198.

Bu dönemin kahramanlarının ortak karakteristikleri mücadelelerini hep onları engellemek isteyen üstlerine rağmen yapmış olmalarıdır. Örneğin bu kurgu Tülbentçi'nin Haçova Savaşı'nı anlattığı radyo konuşmasında son derece net bir şekilde gözlemlenebilir. 1596 yılında, imparatorluğun zayıflama emareleri gösterdiği bir dönemde Macaristan topraklarında bir savaş vuku bulunmaktadır. Fakat III. Mehmet sefere çıkmak istememektedir. Vaziyet ciddidir. Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi sultanı sefere ikna eder. Sultan sefere çıkar. Fakat savaş sırasında ordu bozguna uğrar. Padişah da bozguna uğrayan orduyla birlikte kaçmaya yeltenmiştir. Fakat Hoca Saadettin Efendi onu bu fikrinden vazgeçirir. Sonra da gerideki çadırlara koşar; hademeleri, aşçıları, devecileri, sakaları ayaklandırır. Bu başıbozuk ordunun taarruza geçtiğini ve padişahın ordunun başında olduğunu gören askerler geri döner ve bir zafer kazanılır.⁸⁹ Bir zafer kazanılmıştır belki ama tek bir adamın feraseti sayesinde, padişaha ve orduya rağmen kazanılmıştır. Sultan önce sefere çıkmak istememiştir, çıktıktan sonra da ilk bozguna kaçmaya çalışmıştır. Muteber zamanların sarsılmaz bir iradeye sahip olan, zekâ ve iradelerini soylu amaçları uğruna seferber eden sultanları gitmiş; ilgisiz ve vurdumduymaz sultanların devri başlamıştır. Hoca Sadettin Efendi'nin feraseti sayesinde geçici bir zafer kazanılmıştır. Fakat devlet ferasesiz yöneticilerin elinde içten içe çürümeye devam etmektedir.

Yakın tarihi konu alan popüler tarih yazımı bir geri çekilme anlatısıdır. Aynı zamanda da geri çekilişi onurlu bir ricat haline getiren kahramanların anlatısıdır. Hoca Saadettin Efendi de geçici bir zafer kazanarak bu ricatı onurlu bir geri çekiliş haline getiren kahramanlardan biridir. Gerileme ve çöküş başlığı altında genellikle ülkesinin ve ‘milletinin’ onuru için kendisini feda eden fedakâr insanların hikâyesi anlatılır. Bu kahramanlardan bir tanesi de Budin kalesi muhafızı Abdurrahman Paşa'dır. 1683 yılında Viyana kapılarına dayanan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ricatından sonra felaket yılları başlamış, Sadrazam İbrahim Paşa'nın gayretleri de bir sonuç vermemiştir. Bozgun bütün orduya ve serhat kalelerine sirayet etmiştir. Budin de tehlikededir. Avusturya kuvvetleri kaleye kadar ulaşır. Kale teslim alınacağı gece mevcut iki bine kadar düşer. Kalenin muhafızı olan Abdurrahman Paşa elinde kalan iki bin askerle son noktaya kadar savaşır. Kendisi de askerleriyle birlikte şehit düşer.⁹⁰ (Tülbentçi 120) İlk

⁸⁹ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 112, 113, 114.

⁹⁰ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 120.

hatayı Viyana'yı kuşatarak Kara Mustafa Paşa yapmıştır. Onu haçlı kuvvetlerinin saldırısını durduramayan İbrahim Paşa takip etmiştir. Onların hatalarının neticesi Budin'in kuşatılması olmuştur. Kalenin muhafızı Abdurrahman Paşa elindeki az sayıdaki askeriyle, kalenin düşeceği bile bile kahramanca direnmiştir. Direnmiştir ama kalenin düşmesini engelleyememiştir. Abdurrahman Paşa tipik bir çöküş anlatısı kahramanıdır. Onuru için savaşır. Çöküş döneminin kahraman figürlerinin hemen hepsi ulusal onurları için şecaatle dövüşen figürler olarak resmedilirler. Üstlerinin yaptıkları hataların bedelini öderler.

Hobsbawn'ın tarihin yanlış bir okuması olarak gördüğü milliyetçiliğin “şerefli mağlubiyetler” bulma ısrarı yakın tarihin gerçekleriyle yakından ilişkilidir. Gerçekte sürekli toprak kaybeden bir imparatorluk vardır. Artık imparatorluk diye bir şeyin kalmadığı ulus devlet yıllarında ise o kayıplarda keşfedilen kahramanlık hikâyeleri ulusun inşasında kullanılan bir malzemeye dönüşür. Padişahın yanlış kararına rağmen doğruyu seçen paşaların tarihi onların mevkidaşlarının aktör olduğu bir zamanda yazılmıştır. Yazıldığı anda “şerefli mağlubiyetlerin” öznesi bir avuç Türk'le bir duygudaşlık kuracak sıradan insanlardansa onları yönetecek askerlere güven veren bu metinlerin kullanım süresinin 1960'lara kadar uzanmasının paradoksal sonuçları da olmuştur.

Sahip olduğu popülist eğilimler ve çok partili sisteme yeni geçilmiş olması sonucu, Demokrat Parti iki seçim arasındaki sürede yönetimi hiçbir güçle paylaşmaya yanaşmıyordu. Partinin bu eğilimi 1960'lara doğru ülkeyi kaotik bir ortama sürükledi. 1960 yılında özellikle büyük şehirlerde üniversite öğrencilerinin başını çektiği halk hareketleri oluştu. Demokrat Parti bu hareketleri şiddetle bastırmaya çalıştı.⁹¹ Şiddet ters tepki yapıp hareketler büyüyünce ordu hem hareketlerinin daha ileri bir noktaya gitmesini önlemek hem de Demokrat Parti iktidarına son vermek amacıyla yönetime el koydu. Osmanlı'nın çöküşü anlatısı sayesinde askerler, verdikleri doğru kararlar üstlerinin muhalefeti sayesinde uygulanamayan kahramanlar imajı kazanmışlardı. Spekülatif bir argüman olarak; 1960 yılında meydana gelen bu askeri harekete güçlü bir itiraz olmamasını, itiraz edecek olanların büyük çoğunluğunun bu hareketi rütbeli askerlerin bu sefer üstlerine boyun eğmemesi şeklinde yorumlaması olduğunu iddia

⁹¹ Akgün, Seçil Karal. *27 Mayıs: Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ, 2009. 89.

edebiliriz. Dolayısıyla bu yoruma göre ordu, ülkeyi kaosa sürükleyen hükümetin yönetimine bir askeri ihtilâlle son vermiştir.

Bu ihtilalin bir önemli özelliği daha vardı. İhtilal henüz kırklı yaşlarındaki yüzbaşı, binbaşı ve albaylar tarafından gerçekleştirilmişti. Başarılı olabilmelerinin iki koşulu vardı. İlki kendi arkadaşlarını iktidara el koymak için kritik öneme sahip olan, Başkent Garnizonu gibi bölgelere tayin ettirmektir. Diğeriyse ordunun geri kalanının desteğini kazanabilmek için eylemleri sırasında başlarında olacak kıdemli bir subay bulmaktır. Her iki koşulu da yerine getirdiler.⁹² Bilindiği üzere başlarına buldukları kıdemli komutan Cemal Gürsel'di. İhtilalden sonra ülkenin dördüncü cumhurbaşkanı olacaktı. Fakat konumuz açısından asıl önemli nokta hareketin bir genç subaylar hareketi olmasıydı.

Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle ilgili popüler tarih yazımına tekrar dönersek orada dikkatimizi çekmesi gereken bir başka husus daha olduğunu görürüz. Dirayetsiz sultanlar çöküşün baş sorumlusudur. Fakat çöküşten en az sultanlar kadar sorumlu olan bir grup daha vardır: Bu dirayetsiz sultanların müsamaha gösterdiği ya da mücadele etmek istemediği büyük devletlular. Mesela, Osmanlı'nın gerilemesinin miladı olarak kabul edilen II. Viyana Kuşatması bu büyük devletlulardan birinin, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın eseridir. Hatırlanacağı gibi Osmanlı'nın muteber zamanlarında da Çandarlı Halil Paşa büyük devletlular vardır. Fakat devletin bekasını tehlikeye attıkları ya da cengâverlerin soylu amaçları karşısında engel oluşturdukları noktada saf dışı edilmektedirler. Gerileme devrinde ise onları saf dışı edebilecek bir cengâver yoktur. İdealist kahramanların eylemlerine ket vuran gruplardan biri de bu büyük devletlulardır.

Cumhuriyet'le birlikte ise artık işler değişmiştir. 1960 yılına kadar Osmanlı'nın gerileme devrini konu alan popüler tarih yazımının ana sorunu aslında Cumhuriyet'i kimlerin kurduğu meselesidir. Cumhuriyet'i Osmanlı'nın gerileme yıllarındaki şerefli mağlubiyetlerin aktörleri kurmuştur. Sürekli başarısızlıkla biten savaşların aktörleri olan bu kahramanlar nasıl olup da Milli Mücadele'den başarıyla çıkmışlardır? Başlarına kıdemli bir subay, bir cengâver bularak... Bu cengâver Mustafa Kemal'dir. Yüzyıllar sonra başlarına geçecek bir cengâver bulan, yani Mustafa Kemal'e kavuşan asker kahramanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde bir ulus devlet kurmuştur. Bu devlet kuruluşunun otuz yedinci yılında baştaki hükümetin hataları neticesinde zaafa

⁹² Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 352.

düşünce, kendilerini Mustafa Kemal'in mirasçısı olarak gören ‘‘asker kahramanlar’’ hükümeti devirmişler ve ülkeyi zaafa düşüren hükümetin yönetimine son vermişlerdir. Fakat bunu yine başlarına bir ‘‘kıdemli’’ bularak, yani Cemal Gürsel'i bularak başarmışlardır.

2.2 DEVLETİ ÇÜRÜTEN BİR TEHDİT UNSURU OLARAK TAASSUP

Osmanlı Devleti'nin gerileme yılları olduğu iddia edilen yılları konu alan popüler tarih yazımında, bu gerilemenin müsebbibi olarak görülen ya da bu çürüme atmosferinin ürünleri olarak görülen iki tehdit unsuru vardır: taassup ve Türk olmayan tebaa. Kahramanlar sürekli olarak onları engellemeye çalışan üstleriyle mücadele ettikleri kadar bu iki tehdit unsuruyla da mücadele ederler. Kahramanlarımızın milliyetçi olduklarını, ulusal onurları için savaştıklarını zaten söylemiştik. Kahramanlarımızın birçoğu aynı zamanda dindardırlar. Dindardırlar, fakat mutaassıplığa da karşıdırlar.

1877 – 1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki Erzurum müdafaasını konu alan bir radyo konuşması mutaassıplığın ülke ve millet için neden zararlı olduğunu anlatır. Rus Savaşı sırasında Kafkasya Cephesi Kumandanı olan Ahmet Muhtar Paşa, halkın da vatanperverliğine müracaat ederek Erzurum'u aylarca savunmuştur. Müdafaa sırasında ‘‘bazı yabancı unsurlar ve yobazlar’’ şehrin harap olacağını iddia ederek halk arasında şayialar çıkarmış, buna rağmen kuvvetli bir müdafaa olmuştur. Fakat Türk olmayan beş on Truva atının yardımıyla düşman şehre sızmıştır.⁹³ Osmanlı'nın gerilemesi odaklanan popüler tarih metinleri genellikle ikilikler üzerinden hareket eder. Yobaz kurulan ikiliğin kötü tarafındadır. Karşısında ise dini bütün, fakat mutaassıp olmayan samimi Müslümanlar yer alır. Erzurum Müdafaası sırasında bu yobazlar, nam-ı diğer mutaassıplar kent içindeki Truva atları olan Türk olmayan tebaayla işbirliği halinde şehrin düşman eline geçmesine sebep olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son elli yılında bu devletin kazandığı tek savaş olan Dömeke Savaşı'nın kazanılmasında en çok etkili olan komutanlardan biri olan

⁹³ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 138, 139.

Abdülezel Paşa da Ahmet Muhtar Paşa gibi bir samimi Müslüman'dır. Savaş esnasında alınından isabet eden bir kurşunla ölmüştür.⁹⁴ Abdülezel Paşa da tipik bir çöküş dönemi kahramanıdır. Fedakâr, fakat yaptığı kahramanlığın sonucunu göremeyecek olan bir adamdır. Paşanın savaşın kazanılmasında etkili olan başarılı bir kumandan olması ve savaş esnasında vurulup ölmesi dışında öne çıkarılan tek bir özelliği var. Bu özelliği de dini bütün, fakat taassuba karşı bir insan olmasıdır. Askeri bir olayın anlatıldığı bir hikâyede verilen bu ayrıntı anlatıcının geçmişe bakarken neleri dert ettiğini anlamamızı sağlıyor. Osmanlı Devleti'nin gerilemesini konu alan hikâyenin iyi tarafında hep dini bütün ve taassup karşıtı kahramanlar vardır.

Bu idealist kahramanlar İslam'ın ideal versiyonunu temsil etmektedir. Halide Edip Adivar bu bölümün başında bir kısmı aktarılan Sultanahmet mitingi konuşmasında, milliyetçi bakış açısının ideal İslam'ını anlatır. Halide Edip'e göre "Allah'tan gelen gerçek İslamiyet", insanların kardeşliğini ve barışını ifade eden bir dindir. Batıl inançların ve hurafenin İslamiyet'i değildir.⁹⁵ Bizim konumuz açısından bu tarifin ikinci kısmı önemli. Halide Edip, gerçek İslam'ın hurafenin ve batıl inançların İslam'ı olmadığını söylüyor. "Hurafenin ve batıl inançların İslam'ı" yobazın İslam'ıdır. Bu yüzden de yobaz, dindar bir Türk'e bir gayrimüslim kadar 'yabancı'dır.

Bunun da ötesinde yobazlık olarak tanımlanan eylem vatana ihanetle eş görülür. Cumhuriyet'in otuzuncu yıl dönümü için yazılmış bir yazı yobaz ve hain özdeşliğini daha net anlamamızı sağlar. Yazıda I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış Osmanlı Devleti şöyle tasvir edilir: " (...) Padişahı düşmanlarla anlaşıp vatani parçalıyan Sevr muahedesine boyun eğmiş; hükümetleri fotoğrafın, kolonyanın haram olduğuna dair fetvalar çıkaran kara taassubun elindeki Türkiye'den..."⁹⁶ Düşmanla anlaşıp vatani parçalamakla kolonyayı yasaklayacak kadar katı bir din yorumuna bağlı olmak birbirinden ayrı düşünülemez şeylerdir. Sevr, bilindiği gibi Milli Mücadele'yi yürüten kadronun karşı çıktığı, çok ağır şartlarıyla bu milliyetçi kadroyu dehşete düşüren ve Milli Mücadele'nin ivme kazanmasına sebep olmuş olan bir barış anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya boyun eğen padişah ile kolonyaya bile karşı çıkan "yobaz"

⁹⁴ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 148, 151.

⁹⁵ İsimli. "Halide Edip Adivar'ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar 2". *Hayat*. 8 Ocak 1960:9

⁹⁶ Resimli Hayat. "Cumhuriyetimiz Otuz Yaşında". *Resimli Hayat*. Kasım 1953: 4.

aynı toplumsal düzenin çocukları olarak görülür ve birbirlerinden beslendikleri iddia edilir.

Turhan Tan'ın *Viyana Dönüşü* romanında ‘‘Osmanlı’da taassubun tarihi’’nin çok eski olduğu iddia edilir. Romana göre taassubun tarihi gerilemenin başladığı II. Viyana Kuşatması'nın öncesine gitmektedir. Zira gerilemenin en önemli sebeplerinden birisi taassuptur. Taassup ülkeyi öylesine trajik bir noktaya getirmiştir ki Osmanlı'nın gerilemesinin miladı olarak anlatılan II. Viyana Kuşatması'nı konu alan romanda, rüyacılar sorup otağını tufanın ortasına kurduran vezirden bahsedilir.⁹⁷ Çünkü yıldızların hareketlerine göre en uğurlu yer orasıdır. Gerilemenin en önemli sebeplerinden biri devlet içerisinde bu mutaassıp din yorumuna sahip olan devlet adamlarının çokluğudur.

Romanın başkahramanı Kara Mehmet'in oğlu Küçük Kara Mehmet'te bile uğur ve uğursuzluk itikadı vardır. O da babası gibi kahraman bir Türk çocuğudur. 1683'teki Viyana Yenilgisi'nin baş aktörlerinden biri olan IV. Mehmet'i devirecektir. Yani romanda iyilerin tarafındadır. Bu tür şeylere uzak olması gerekir.⁹⁸ Fakat yazar onun ‘‘ne de olsa bir 17. yüzyıl’’ çocuğu olduğunu söyler. Devletin çürüdüğü bir çağda doğmuştur. Bütün Ortaçağ'da olduğu gibi 17. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda da medrese, mescit ve kilise şahlanmış ihtirasların yuvasıdır. Osmanlı Devleti'ni kuranlar arasında hocalar yoktur. Fakat devletin çürümeye başladığı devirde hocalar vezirlere el öptürmektedir.⁹⁹ Osmanlı'nın çürümeyi yaşarken deneyimlediği şey bir ‘‘geç Ortaçağ’’dır. Bu devirde en kudretli şahsiyet şeyhin önünde zayıflaşmakta, en mağrur baş şeyhin önünde eğilmektedir.¹⁰⁰ Hocaları vatan derdinden, halk üzüntüsünden çok zümre hassasiyetleri alakadar etmektedir. Çürüme devri yobazlarının en son isteyeceği şey bu devrin bitmesidir.

Yobaz olarak nitelenen insanların en büyük suçları kendi konumlarını sağlamlaştırabilmek için gerektiğinde düşmandan medet ummalarıdır. Fakat tek suçları da bu değildir. Yusuf Ziya Ortaç,¹⁰¹ Akbaba Dergisi'ndeki bir başyazısına ‘‘Gözümün

⁹⁷ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 158.

⁹⁸ A.g.e, s. 267.

⁹⁹ A.g.e, s. 158.

¹⁰⁰ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 291.

¹⁰¹ Ortaç, Yusuf Ziya. ‘‘Bir Akşam Rüyası’’. *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 73: 3.

önünden atlılar geçti: Ok gıcirtıları, kalkan sesleri içinde şahlanan çelik tulgalı atlılar...” diyerek başlar. Yazarın gözünün önünden feraceler ve yaşmaklar da geçer. Osmanlı İmparatorluğu’nda ferace ve yaşmakların, yani taassubun çağı devletin şanlı devirlerinde, şahlanan atlar döneminde başlamıştır. Bu noktada Şükrü Kaya’nın geçtiğimiz bölümde bahsettiğimiz, Osmanlı’nın gerilemesinin sebeplerinin imparatorluğun klasik devirlerinde aranması gerektiği iddiasını hatırlamakta yarar var. Akşamın alacakaranlığında yüzyıllar öncesine ait rüyadan uyanıldığı zaman radyo şu son haberleri vermektedir: Yeni atom keşfi sayesinde aya seyahat mümkün olacaktır.¹⁰² Ok gıcirtıları ve kalkan seslerini sona erdiren sonra taassup kendi nizamını kurmuş; ferace ve yaşmakların devri başlamıştır. Yüzlerce yıl süren bu devirden sonra Türkler aya seyahati ancak radyodan dinleyebilmektedir. Gerilemenin sebebi olan taassup gerilemeyi günden güne katmerlendirmiş ve Türkleri Batı’nın yüzlerce yıl gerisine düşürmüştür.

Dinin mutaassıp olduğu düşünülen yorumuyla Türklüğün ideal İslam’ı arasında bir ayrıma gitmek tabiatıyla milliyetçiliğe özgü bir bakış açısıdır. Bu milliyetçi bakış, Cumhuriyet döneminde yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz yobaz Müslüman algısını oluşturmuştur. Cumhuriyet dönemindeki bu algının temellerini anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. ve 20. yüzyıllarına gitmemiz gerekmektedir. Türk milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında öne çıkmış iki önemli teorisyeni vardır. Bunlardan biri Yusuf Akçura, diğeryse Ziya Gökalp’tir. Bu iki isim Cumhuriyet’in kurucu elitinin fikirlerini şekillendirmiş; bu sebeple, Cumhuriyet kurulduktan sonra da fikirleriyle etkili olmaya devam etmiştir. Ziya Gökalp, 1924 yılında öldüğü için Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra kısa dönemli bir milletvekilliği dışında önemli bir devlet görevinde bulunamamıştır. Fakat Yusuf Akçura Türk Tarih Kurumu Başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur.

Yusuf Akçura’nın Türkçülüğün manifestosu olarak adlandırılan eseri *Üç Tarz-ı Siyaset*, Enver Ziya Karal’a göre “laik düşüncenin tam ve mükemmel bir yapıtı”dır.¹⁰³ Aslında Yusuf Akçura yapıtında dönemin üç farklı siyaseti olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü birbirinden ayrı üç fikir olarak eşit bir şekilde ele almayı denemiştir.

¹⁰² A.g.e, s. 3.

¹⁰³ Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998. 11.

Osmanlıcılığı, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan tüm milletleri yapay bir Osmanlı kimliği altında birleştirmenin imkânsız olduğu gerekçesiyle saf dışı bırakmıştır. İslamcılığa ise 19. yüzyılda İslam temelinde güçlü bir siyasi birlik kurmanın imkânsız olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Zira ona göre 19. yüzyılda dinler, din olarak cemiyet işlerini düzenleyici vasıflarını kaybetmiş ve yerlerini ırksal bağlara bırakmıştır. Bu sebeple 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için en mümkün siyaset Türkçülüktür.¹⁰⁴ Modern bir ulus devlette doğup büyümüş bir okur, İslamcılığın mümkün bir siyasi sistem olup olamayacağını tartışan bir eserin nasıl olup da laik düşüncenin tam ve mükemmel bir yapıtı olduğu sorusunu sorabilir. Yusuf Akçura ve eserinin önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu kitabın yazıldığı 19. yüzyılda, bu üç siyasi sistemi bir kâr zarar analizi ile ele alan ve devletin nasıl kurtarılacağı sorusunu ortaya atarken şer’i düşünceye ait akıl yürütmelerin hiçbirini kullanmayan çok az sayıda eser vardır. Bu sebeple Yusuf Akçura Türk düşüncesinde laik yaklaşımın öncü isimlerinden birisidir.

Ziya Gökalp ise aynı dinde bulunan insanların toplamına ümmet, lisanda ve kültürde ortak olan insanların toplamına ise millet adı verildiğini söyler.¹⁰⁵ Millet tanımı gereği ümmetten ayrı bir şeydir. Bu sebeple din kültürel ve dilsel alanın dışında tutulmalı, bunlarla çelişmemelidir. Milleti tüm İslam âlemine genelleyen ve bir İslam milleti davası güden İslamcılık ideolojisi memleket için muzır bir ideolojidir.

Yusuf Akçura’da da Ziya Gökalp’te de öne çıkan temel bir fikir var: Din toplumsal alanın dışında tutulmalıdır. Her ikisine göre de toplum işlerinin düzenlenmesinde esas alınması gereken unsur millettir. Birisi dinin toplum işlerini düzenleyici vasfını kaybettiğini söylemekte, diğeryse din milletler üstü olduğu için böyle bir vasfa sahip olsa dahi toplumun düzenlenmesinde dikkate alınması gereken en temel birim olan kültürel alanın dışında tutulması gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda dine tek bir yaşam alanı kalmaktadır. Din milliyetçiliğin hizmetine girmeli ve milli duyguların beslenmesine yardım etmelidir. Din milletin dini haline gelmelidir. Bu yaklaşım, ister tutarlı bir İslamcı programın bir parçası olsun ister kendiliğinden gelişsin, dinin milliyetçi yorumu dışındaki her yorumu dışlamaktadır. Din milliyetçiliğin hizmetine

¹⁰⁴ A.g.e, s. 11, 15, 16.

¹⁰⁵ Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. Ankara: Varlık, 1972. 14, 20.

girdiği noktada toplum için yararlıdır. Kendi başına kaldığında ise milletler üzeri yapısı nedeniyle toplumlara yozlaştıran ve gerileten bir unsurdur. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında din Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin en önemli unsurlarından biri haline gelir.

Bu noktada Türk Tarih Tezi'nin ya da muteber Osmanlı tarihinin kahramanlarını hatırlamakta yarar var. Muteber tarihin kahramanları cengâver, devletin bekası için gözünü budaktan sakınmayan, uygarlığın öncüsü ve uygarlığın her nimetinden en önce yararlanan figürlerdi. Türk Tarih Tezi'ne göre Türklüğün ortaya çıktığı topraklar bu milletin özünü böyle şekillendirmişti. Türk'e ve Türklüğe dair bu algı Osmanlı merkezli tarih yazımı tarafından da aynen kabul edilmişti. İslam milliyetçiliğinin hizmetine girmemiş haliyle Türk milletinin bu cevheri bozan ve bu sebeple Türk devletlerinin gerilemesine sebep olan bir unsurdur. Gökalp İslam'ı milletler üzeri olduğu için reddetmişti. İslam'ın neden bir gerileme unsuru olarak görüldüğünün sebepleri Gökalp'in bu iddiasında aranmalıdır. Ona göre İslam bir medeniyet dairesidir. Türkler bu medeniyete onun en güçlü ve dinamik olduğu zamanlarında, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda girmeye başladı. Fakat Türklerin gelişmesi ile İslam'ın gelişmesi paralel gitmedi. Türklerin İslam Uygarlığı dairesinde kurduğu en güçlü devlet olan Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda en güçlü devrini yaşarken İslam dünyası gerileme emareleri göstermeye başlamıştı. İslam'ı milletin yerine ikame eden anlayış, o zamanlar İslam Uygarlığı parlak devirlerini yaşadığı için zararlarını göstermese de 16. yüzyıldan sonra Türk Devleti'ni de geriletmeye başladı.

Yusuf Ziya Ortaç ferace ve yaşmaklardan bahsetti. M. Turhan Tan savaş meydanını bile yıldızlara bakarak belirleyen veziriazamdan hikâyesini aktardı. Sevr Anlaşması'nı imzalayan kadro fotoğraf ve kolonyayı bile günah diyerek yasaklamaya kalkıyordu. Kısacası İslam hem uygarlıkla barışık, onun nimetlerini almaya hevesli ve çoğu zaman da uygarlık misyoneri olan Türk milletine bu niteliklerini kaybettiriyor hem de görüş açısını İslam'ın ortaya çıktığı devirle sınırladığı için miskinleştirip cengâver, asker millet olma niteliklerini zedeliyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Batı karşısında hızla geriliyor ve bu sebeple hızla toprak kaybediyordu. Milletinin ideal İslam'ının dışındaki grup miskinliğinin de etkisiyle alıştığı ve menfaati olduğu nizamın dışına çıkmak istemiyor ve bu nizamın bozulma ihtimalini gördüğünde Truva atlığı bile

yapmaktan çekinmiyordu. Yukarıda, gayrimüslimlerle beraber Erzurum’u Ruslara teslim eden yobazların hikâyesi bir yönüyle bunu anlatıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti’ni bu hızlı toprak kaybını yavaşlatmaya çalışan idealist kahramanlar kurmuştu. Bu kahramanlar, Türk kimlikleri her şeylerinin, dinlerinin bile önünde olduğu için idealistlerdi. Başlarına bir cengâver bulduklarında bir Milli Mücadele vererek Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuşlar ve yeni kurdukları devlette en büyük iki iç tehdit unsurundan biri olarak İslam’ın milli olmayan yorumlarını belirlemişlerdi. Farklı bir noktadan baktığımızda ise İslam’ın milli olmayan yorumlarının bir iç tehdit unsuru olarak belirlenmesinin geçmişe bakışı da etkilemiş ve popüler tarih yazımını bu minval üzere şekillendirmiş olduğunu iddia edebiliriz.

Bu tehdit algısı Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadronun siyasi formasyonu ile yakından ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran elitin büyük bir çoğunluğu gençliklerinde İttihat ve Terakki üyesidir ve ilk siyasi fikirleri Abdülhamit’le mücadele içerisinde olgunlaşmıştır. Mesela Mustafa Kemal başından beri İttihat ve Terakki’nin çekirdek kadrosundaki eylemci subaylardan biridir. 1909’da 31 Mart Ayaklanması’nı bastıran Hareket Ordusu’nda yer almış; 1911’de Libya’da görev yapmıştır. İttihat ve Terakki içindeki Cemal Paşa hizbine üyedir ve bu hizip içerisinde özellikle Fethi (Okyar) Bey’e yakındır.¹⁰⁶ Bilindiği üzere Fethi Bey Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk başkanlarından biridir ve uzun süre meclis başkanlığı yapmıştır. İlk mücadelelerini İslamcı politikaları ülke çapında uygulamaya geçiren Abdülhamit’e karşı veren, daha sonra 31 Mart gibi İslamcı yönü ağır basan bir isyanı bastıran bu kadro¹⁰⁷ milliyetçi ideolojilerinin de etkisiyle İslam’ın milli olmayan yorumlarını temel tehdit olarak görmüşlerdir.

Tabii kurucu kadro üzerindeki İttihat ve Terakki etkisi sadece Mustafa Kemal ve Fethi Okyar’la sınırlı değildir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin temeli olan ve Milli Mücadele sırasında işgale karşı yürütülen direnişin resmi organı olan Rumeli ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni oluşturan yerel müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin hemen hepsi İttihat ve Terakki kadroları tarafından kurulmuştur.¹⁰⁸ Kısacası kurucu kadronun küçükten büyüğe hemen her kademesinde eski İttihat ve Terakki Partisi üyeleri vardır. Bu

¹⁰⁶ Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 207.

¹⁰⁷ Akşin, Sina. *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge, 187.

¹⁰⁸ Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 198.

insanların hem siyasi formasyonları İslamcılıkla mücadele içerisinde olgunlaşmıştır hem de ilk elden Gökâlâp'ın fikirleriyle tanışmışlardır. Dolayısıyla onlar için milliyetçiliğin hizmetine girmemiş bir İslam yorumunun kabul edilmesi mümkün değildir.

1923 yılında Cumhuriyet'i kuran bu kadronun 1923'ten sonraki eylemleri de siyasi formasyonlarıyla uyumludur. İlk olarak saltanatı ve hilafeti kaldırmışlar ve böylece milli olmayan İslam yorumlarının temel dayanağını yok etmişlerdir. Alfabe değiştirilerek ülkenin diğer İslam ülkeleriyle ve İslami geçmişiyle dil bağı koparılmıştır. Eğitim sisteminde birlik sağlanmış ve eğitim sistemi laikleştirilmiştir. İslam'ın milli olmayan ya da olmadığı düşünülen yorumlarına karşı savaşın en açık göstergesi ise ezanın Türkçeleştirilmesidir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması da dinin devlet kontrolü dışındaki yorumlarının engellenmesi yolunda önemli bir girişimdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun yıllar Milli Eğitim Bakanlığı'nı yapmış olan Hasan Ali Yücel'in de belirttiği gibi saltanat ve hilafetin ilgası gibi yeniliklerden doğan rahatsızlık, rahatsızlık duyan kitlelerin önce aslında alelade bir muhafazakâr parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yönelmesine yol açmıştır. Daha sonra da 1930'da Fethi Okyar tarafından kurulmuş bir liberal parti olan Serbest Cumhuriyet Partisi deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Yücel'e göre ilk deneyimin neticesi Şark, yani Şeyh Said İsyanı'dır. İkinci deneyimin neticesi ise Menemen'de çıkan isyandır.¹⁰⁹ Bu isyanda Kubilay isimli bir asker öğretmen isyancılar tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. Kısacası Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kurucu kadronun laik politikalarına karşı bir hoşnutsuzluk oluşmuş, bu hoşnutsuzluk gerek muhalefet partilerini kendisine paravan yaparak gerekse de isyan hareketleriyle kendisini açığa vurmuştur. Sonuç olarak kurucu elite zaten mevcut olan, devlet ve millet için bir iç tehdit unsuru olarak yobaz ve yobazlık algısı güçlenmiş ve bu algı dönemin popüler tarih yazımına yansımıştır.

1950'li yılların yeni devlet eliti dine daha ılımlı yaklaşmıştır. Bu konudaki politikalarda bir yumuşama görülmüştür. Bununla birlikte popüler tarih yazımında tarihten bu yana bir iç tehdit unsuru olarak yobaz ve yobazlık algısı devam etmiş ve bunun paradoksal sonuçları olmuştur. Demokrat Parti'nin milletin kabul ettiği ve etmediği devrimler

¹⁰⁹ Hasan Ali Yücel. "Cumhuriyet ve Hürriyet". Akşam Gazetesi. 1950.

ayrımı yapması, Erken Cumhuriyet döneminde oluşmuş olan bazı kurumları kapatması, ezanın Arapça okunmasına ve Osmanlı hanedanının bir bölümünün ülkeye girişine izin vermesi ülkede yaşayanların bir kesiminde hükümetin “gericiliğe” taviz verdiği imajını güçlendirmiştir. Bir tarafta “gericiliğe” taviz veriliyor algısı oluşurken bir başka taraftaysa kendi İslam anlayışını artık hiçbir sınırlamaya maruz kalmadan yaşayabileceği inancı oluşmuştur. Ticani ve Nur tarikatlarının üyeleri yurdun çeşitli yerlerindeki Atatürk büst ve heykellerini parçalamaya başlamıştır. Eylemlerin önünü alamayan hükümet Atatürk’ü Koruma Yasası çıkarmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰

1959’da, 27 Mayıs İhtilali’nin arifesinde meydana gelen bir uçak kazasıyla artık kontrolden çıkmış olduğu düşünülen yobazlık imgesini iyice güçlendirmiştir. Kıbrıs Sorunu’yla ilgili görüşmeler için Londra’ya giden Türk heyetinin uçağı havaalanına iniş sırasında düşer. Yakın çalışma arkadaşlarının on dördü ölmesine rağmen Menderes kazadan küçük sıyrıklarla kurtulur. Bunun üzerine Menderes İstanbul’a döner dönmez Eyüp Sultan’a gider. Yine aynı gün resmi bir iftar yemeği düzenler. (O tarihte resmi iftar yemekleri Cumhuriyet tarihi açısından bir ilktir.) Bir taraftan da halk arasında Menderes’in evliyalığı üzerine rivayetler yayılmaya başlar.¹¹¹

Tüm bunların 27 Mayıs’taki askeri harekette ne kadar etkili olduklarını bilemesek de kişilikleri “şerefli mağlubiyetlerin idealist kahramanları” anlatısı etrafında şekillenen askerleri etkilediğini, yobazlığa bir kez daha mağlup olmamak adına 27 Mayıs Hareketi’nin bir parçası olduklarını ya da en azından bu duygular sebebiyle harekete karşı çıkmadıklarını iddia edebiliriz. Hareketin halk desteğinin de yine aynı şekilde dinin milli olmadığı düşünülen yorumunu bir iç tehdit unsuru olarak gören halk kesiminden geldiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Zamanın popüler yayınlarında, Osmanlı’nın gerileme dönemindeki idealistçe eylemlerine üstleri tarafından ket vurulan kahramanlar olarak resmedilen askerler üstlerini dinlememiş ve yobazlığın bir tehdit unsuru olarak ülkeye egemen olmasına izin vermemiştir. Böylece askeri harekete de halkın bir bölümünün gözünde meşruiyet sağlanmıştır.

2.3 DEVLET İÇİN BİR TEHDİT UNSURU OLARAK AZINLIKLAR

¹¹⁰ Akgün, Seçil Karal. *27 Mayıs: Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ, 2009. 25.

¹¹¹ A.g.e, s. 47.

Mutaassıplık devlet ve millet için tehlikeliydi. Çünkü kendi nizamını koruyabilmek gerekirse düşmana Truva atlığı yapardı. Erzurum Kuşatması'yla ilgili hikâyede de bundan bahsediliyordu. Fakat o hikâyede Truva atları sadece yobazlar değildi. Bir de kentte yaşayan Türk olmayan tebaa vardı. Onlar da en az yobazlar kadar düşmanla işbirliği içindeydi. Bu sadece Erzurum Kuşatması'yla ilgili yazıyla sınırlanabilecek bir mesele değildi. Genel bir algıydı. Yobazlar ve Türk olmayanlar, 1938'den 1960'a, Osmanlı'nın gerilemesine dair hikâyede hikâyenin her zaman kötü tarafındaydılar. "Türk olmayan tebaa"yı sadece gayrimüslimler olarak genelleyemiyoruz. Zira Müslüman olan azınlıklar da en az Müslüman olanları kadar "tehdit unsuru" dur.

Truva atı olmaktan kastın ne olduğunu ya da neden tehdit unsuru olarak algılandıklarını anlamak için popüler tarih yazımında nasıl hikâye edildiklerine bakmak gerekir. Mesela devletin güvenerek diplomatik müzakerelerde tercüman olarak kullandığı Fener Rumlarının çoğu ihanet içindedir. IV. Mehmet (Avcı) döneminde Avusturya ile yapılan anlaşmanın Osmanlı aleyhine olmasının sebebi tercümanın ihanetidir.¹¹² Devlet hizmetinde çalışan azınlıkların ihaneti birkaç örnekle sınırlı, istisnai bir durum değildir. İhanetlerinin nedeni Türk olmamalarıdır. Türkler medeni vasıfları yüksek bir millettir ve hâkimiyetleri altındaki milletlere de bu yüzden "iyilik ve güzellikle" hükmederler. Geçen bölümdeki birçok hikâye bu konuyu işliyordu. Türklerin bu özelliği devletlerinin çürümekte ve zayıflamakta olduğu zamanlarda da değişmez. Fakat ne kadar iyilik ve güzellikle yönetilirse yönetilsinler hükmedilen halklar fırsatını bulduklarında ihanet etmekten kaçınmazlar. Bu onların medeni vasıflarının eksikliğiyle ilgilidir. Nitekim kendilerinden güçlü olan Türk'e ihanet ederler, zayıf olana ise zulmederler. II. Viyana Seferi sırasında da yol üzerindeki köylülere zulmedenler hep Türk olmayan tebaadan gelen askerlerdir. Zulümleri hem Osmanlı topraklarındaki köylüleri etkilemiştir hem Avusturya topraklarındakileri...¹¹³

Türk olmayan tebaa aynı zamanda kaybedilen savaşların da müsebbibidir. Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi'nde İtilaf Devletleri'nin Gelibolu'ya yaptığı çıkartma sayılmazsa imparatorluğun Avrupa topraklarındaki son savaşdır. İşkodra ise çok hızlı

¹¹² Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 175.

¹¹³ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 181.

gelişen ve ağır bir yenilgiyle sonuçlanan bu savaşta uzun süren direnebilen birkaç Balkan şehridir. Bu savaş Arnavut asıllı bir komutan olan Esat Paşa'nın ihaneti sebebiyle kaybedilmiştir.¹¹⁴ Daha önce İttihatçılarla kavgalı olduğu için istediği görevlere gelemeyen, Balkan Savaşları sırasında İttihatçılar iktidarda olmamasına rağmen istediği kadar yükselemeyen Esat Paşa, kişisel ihtirasları sebebiyle bir Arnavut Devleti'nin kurulmasından medet ummuş ve müdafaa'nın kahramanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürtmüştür. Bir tertip düzenleyerek onu akşam yemeğine çağırtmıştır. Tetikçilerini ise karanlık ve تنها olduğunu bildiği ev yolu üzerine yerleştirmiştir. Hasan Rıza Paşa onun çağırıldığı davete gelirken, bu yol üzerinde vurulmuştur. Hikâyeye göre Hasan Rıza Paşa öyle bir kahramandır ki ölüm döşeğinde onu ziyarete gelen bir grup genç subaya Esat Paşa'ya dikkat etmelerini, bir ihanete daha izin vermemelerini, fakat müdafaa'ya zarar vermemek için de komutanın hain olduğunu meydana çıkarmamalarını öğütlemiştir.¹¹⁵

Hasan Rıza Paşa tam anlamıyla bir gerileme devri kahramanıdır. Varlığıyla mağlubiyetin şerefli bir mağlubiyet olmasını sağlamıştır. Fakat yapabileceği bir şey yoktur. Hikâyede onun üstü olan Esat Paşa bir haindir. Esat Paşa'nın üstleri ise bunun farkında olamayacak kadar aymazlık içindedir. Devletin güçlü olduğu zamanlarda azınlıklar kontrol altında tutulabilmiş, yeteneklerinden yararlanılabilmıştır. Fakat şimdi hemen hepsi gemi azıya almışlardır. İhanet sadece savaş alanında değildir. Güvenilip resmi ilişkilerde tercüman olmaları için yetiştirilen Rumlar dahi devlete ihanet etmektedir. Bu hain imgesinin temelinde Türklerin insani vasıfları en yüksek olan millet olduğu fikri yatar. Azınlıklar, kontrol altına alınmadıklarında savaş yolundaki zararsız köylülere zulmedebilecek kadar kötü fikirli insanlardır.

Azınlıklara dair bu olumsuz algının kökenlerini de dönemin siyasetinde bulmak mümkün. İslam'a ve dine yaklaşımı 1950'den önce ve sonra olarak ikiye ayırdık. Fakat milliyetçi politikalar ve azınlıklara yaklaşım 1938'den 1960'a bir bütünlük arz etmektedir. İlk olarak 1930'lu ve 40'lı yıllara bakalım. Ferruh Doğan, Leyla Neyzi'nin *İstanbul'da Unutmak ve Hatırlamak* isimli sözlü tarih çalışmasında görüşme yapılan isimlerden biridir.¹¹⁶ Çocukluğunu ve ilk gençliğini 1930'lu ve 40'lı yılların

¹¹⁴ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 155.

¹¹⁵ A.g.e, s. 156.

¹¹⁶ Neyzi, Leyla. *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1999. 137.

İstanbul'unun Beyoğlu ve Beşiktaş semtlerinde geçirmiştir. O dönemin atmosferini anlatırken, kendi kuşağının uluslaşma sürecinin en karmaşık günlerinde yetiştiğini söyler. Bu sürece çekinceyle yaklaşmakta, fakat bir taraftan da "gerekliydi belki de" demektedir. Ferruh Doğan'a göre bir ulus yaratılmakta, ümmetten ulusa geçilmektedir. Varlık Vergisi'ni tasvip etmese de "Vatandaş Türkçe Konuş", "Yerli Malı Kullan" gibi kampanyalar gençliği ayakta tutması bakımından önemli girişimlerdir. Bu bağlamda gençliğinden aklında kalan şeylerden biri ay yıldızlı kasketidir. Bir diğeri ise yerli malı haftalarıdır.

1950'lerde olana ise yine İstanbul'da bir semtin, Kuzguncuk'un hikâyesi üzerinden bakalım. Amy Mills'in sözlü tarih çalışmalarında görüşme yapılan Türkler ve Museviler semtin Türkleşmesinde üç kritik olayın altını çizerler. İlki 1942 ve 43 yıllarındaki Varlık Vergisi Vakası'dır. İkincisi 6 7 Eylül Vakaları, sonuncusu ise 1964 yılında Rum vatandaşların ülkeyi terk etmek zorunda kalmasıdır.¹¹⁷ Varlık Vergisi bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş koşullarına özgü olarak çıkarılan bir olağanüstü vergi türüdür. Vergi tahsil edilirken gayrimüslim vatandaşlardan Müslümanlara oranla çok yüksek tahsil edilmiş ve sermayenin Türkleştirilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Mills'in makalesinden anlaşıldığı kadarıyla bu uygulama sonucu Türkiye'yi terk eden gayrimüslimler olmuştur. 6 7 Eylül Olayları olarak anlatılan olaylar ise Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve sabotaj düzenlenmesi sonucu meydana gelmiştir. Bu olay sonucu galeyana gelen kalabalık bir grup İstanbul'daki Rumların dükkânlarına ve işyerlerine saldırmış; yağmalamıştır. Atatürk'ün evinin bombalanması olayı, büyük bir olasılıkla sürmekte olan Kıbrıs müzakerelerini etkilemek için üniversite öğrencilerine küçük çapta bir eylem düzenletmeyi amaçlayan hükümetin bir tertibidir. Olayların bu kadar büyüyeceği öngörülememiştir.¹¹⁸

Kısacası 1930'lardan 1960'a devletin bilinçli bir şekilde yürüttüğü bir Türkleştirme politikasından söz etmek mümkün. Popüler tarih yazımındaki "azınlık" ya da "gayrimüslim" temalarını hatırlayalım. Bu insanlar devletin güçlü olduğu devirlerde işe yaramışlardır. Fakat devlet zayıfladığı devirlerde ya da fırsatını bulur bulmaz ihanet etmişlerdir. Bu azınlık ve gayrimüslim imgesi Varlık Vergisi, 6 7 Eylül Olayları gibi

¹¹⁷ Mills, Amy. "The Place of Locality for Identity in the Nation: Minority Narratives of Cosmopolitan İstanbul." *International Journal of Middle East Studies* 40, no. 3 (2008): 384.

¹¹⁸ Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006. 336.

gelişmelerin hem sebebi hem de sonucudur. “Vatandaş Türkçe Konuş” gibi kampanyalar gündelik hayatın akışını etkilemektedir. Mesela Ferruh Doğan gençliğinde giydiği ay yıldızlı şapkadan bahsediyordu. Gündelik hayatın sıradan insanına hitap eden popüler tarih yazımı da bu gelişmelerden etkilenmektedir. Öte yandan bu karşılıklı etkileşim, 6 7 Eylül Olayları gibi Türkleştirme politikasını yürüten devlet elitinin dahi aşırı bulduğu eylemlere sebep olmaktadır. Bu türden olaylar ise popüler tarih yazımını yeniden etkilemekte, olumsuz azınlık imgesi her seferinde kendisini yeniden üretmektedir.

2.4 RİCAT EDEN DEVLETİN ÇÜRÜYEN KURUMLARI YA DA DEVLETİ ÇÜRÜTEN KURUMLAR

Buraya kadar hep devlet için tehdit unsurları olarak görülen yobazlar ve azınlıklar karşısında devleti korumaya çalışan idealist Türk kahramanlardan bahsettik. Fakat hikâye bundan ibaret değildir. Yobazlar ve azınlıkların karşısında idealist kahramanlar vardır. Öte yandan bir de onların çürüttüğü ve yozlaştırdığı Türkler vardır. Devleti Türklerin yönettiği düşünülürse bu iki kuvvetin yozlaştırdığı Türkler onlardan daha tehlikelidir. Türkleri yozlaştırdığı düşünülen yobazlar ve azınlıkların onları nasıl yozlaştırdığı da önemli. Çoğu popüler tarih metni, bu iki tehdit unsurunun onları kurumların içine sızarak yozlaştırdıklarını iddia eder. O yüzden öncelikle bu kurumların hangi kurumlar olduğuna ve devletin gerilemesinde onlara ne gibi roller atfedildiğine bakacağız.

Devleti yöneten sultanların yetiştiği kurum olduğunu düşünürsek bu kurumlardan ilki ve en önemlisi kuşkusuz haremdir. Harem vurdumduymaz, ilgisiz, hatta bazen hain olarak tarif edilen sultanları yaratan kurumdur. M. Turhan Tan’ın *Viyana Dönüşü* romanının büyük bir bölümü harem ve haremdevleti devleti nasıl yozlaştırdığı üzerinedir. Romanın iki önemli kahramanının başından geçen bir hikâye ile romancı, haremi neden bir ‘kötülük yuvası’ olarak gördüğünü okuyucusuna anlatmaya çalışır. Fakat bundan önce bu iki önemli kahramanı tanıyalım. Kahramanlarımızdan ilki Kara Mehmet’tir. Romancı, romanına bu kahramanımızı kahraman yapan eylemini anlatarak başlar. Venediklilerle

savaş vardır. Türk olmadığı halde “Türk donanmasına kürekçi ve cenkçi yazılan arsızlar” yüzünden savaş kaybedilmek üzeredir. Tam bu sırada Kara Mehmet ortaya çıkar. Tek top atışıyla Venediklilerin amiral gemisini vurur ve savaş kazanılır.¹¹⁹ İkinci kahramanımız, Kara Mehmet’in Uyvar Kalesi’ne Türk sancağını dikerek kalenin ele geçirilmesini sağlayan arkadaşı Deli Murat’tır. Bu ikilinin başından geçecek olan olay haremın neden “kötülük yuvası” olduğunu da anlamamızı sağlayacaktır.

İki arkadaş bir köle pazarına Deli Murat’a evlenecek bir köle kadın satın almaya giderler. Köle pazarında bir harem ağası da vardır. “Hadım bir zenci”ye selam vermeyi şanlarına uygun bulmadıklarından ağaya selam vermezler. Daha sonra harem ağasının harem için satın almaya niyetlendiği kadını satın alırlar ve bu yüzden çıkan kavgada ağa ve çevresindekileri döverler.¹²⁰ Anlatıcı, bu iki arkadaşın “Türk gibi kuvvetli” sözünün canlı örnekleri olduklarını söyler. Bu yüzden harem ağasını ve maiyetini dövmekte hiç zorlanmamışlardır. Türk’ün fiziksel olarak güçlü ve kuvvetli olduğu fikri sadece Turhan Tan’ın fikri değildir. Mesela Kırkpınar Güreşleri ile ilgili bir başka yazı¹²¹ Türk gibi kuvvetli sözünün canlı örneklerini Kırkpınar pehlivanlarından bulur.

Deli Murat ve Kara Mehmet’in bu hikâyeleri sayesinde sadece savaş meydanlarının değil, ülkenin içinin de idealist Türk kahramanlar için engellerle dolu olduğunu görürüz. M. Turhan Tan’a göre idealist kahramanlar daha İstanbul’dan itibaren, deyim yerindeyse zulüm görmeye başlamaktadır. Bu hikâyenin kahramanı Deli Murat da hem harem ağasını dövdüğü hem de padişaha gözde yapılmak üzere alınacak olan kadını kaçırdığı için cezalandırılarak idam edilecektir. Padişah, kendisine Uyvar kalesini hediye eden bu idealist kahramanı “hadım bir zenci”yi dövdüğü için cezalandırmıştır. Romandaki anlatımda açıkça görürüz ki hadım zenci hikâyenin kötü tarafındadır.

Padişah da romanın kötülerinden biridir. Zira çocukluğundan beri içinde büyüdüğü harem onun da ahlakını bozmuştur. Haremde yaşayan insanların ahlakını bozan şey sadece zenci köleler tarafından idare edilmeleri değildir. Her şeyden önce, geleceğin padişahlarının anneleri olacak olan harem kadınlarının dimağları bozuktur. Dimağlarını

¹¹⁹119 Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 7, 11.

¹²⁰ A.g.e, s. 21.

¹²¹ Pehlivanoğlu, Recai. “Hodiri Meydan” *Resimli Hayat*. Mayıs, 1954: 40.

bozan şey içinde yaşadıkları yarı mahpusluk durumudur.¹²² Ahlakı ve zihni bozuk insanların yaşadığı harem entrika ve kötülük yuvasıdır. Bu kötülük yuvası sarayda yaşayan saraylının ise taşralıya dair düşündüğü tek şey vardır: “Bir saraylı taşra halkının kafasına basarak yükselir.”¹²³ Yukarıdan inen yumruğu öperek kabul edip aynısını kendilerinden alçaklara indirecek insanlardır saraylılar.¹²⁴ Sarayda, bu “ahlakı ve dimağı bozuk” insanlar içinde yetişen padişahlar da idealist kahramanları anlayamamakta ve onlara davranması gerektiği gibi davranmamaktadır. Saray bu bozuk yapısı gereği insanların kendi astı olduğunu düşündüklerini sonuna kadar ezdiği, üstlerinin emirlerine de hatalı bile olsa sonuna kadar riayet ettikleri bir yerdir. Padişah da özgür ruhlu, dik başlı idealist kahramanlarına güveneneğine kendi sözünden çıkmayacak bu insanlara güvenmektedir. Hem o da onlardan biridir.

Harem, içerisinde çok çeşitli bölümleri olan ve birden çok fonksiyonu yerine getiren bir yapıdır. *Topkapı Sarayı'nda Şehzade Mektebi* başlıklı bir yazı haremdeki Darüssade Ağası Dairesi'ni, yani şehzadeler mektebini konu alır. Önce dairenin mimarisinden bahsedilir. Daireye “Türk’ün sanatkâr eli”nin değdiği her açıdan bellidir. Bu sanatkâr el güneşin ve baharın bütün çiçeklerini çiniler halinde dairenin duvarında canlandırmıştır.¹²⁵ Dairenin mimari üslubu Türk’tür ama yönetimi yabancı ellere aittir. III. Murat döneminde oluşturulan Darüssade Ağalığı mevkisinin yönetimi, yazarın marsık adamlar dediği “hadım zencilerin” elindedir.¹²⁶ Bu yazıda da en çok eleştirilenler haremde görev almış hadım zencilerdir. Hemen hepsi milliyetçi olan dönemin popüler tarih yazarları, bu zencileri “ihnet içinde” olduğunu düşündükleri Türk olmayan tebaanın mensuplarına kıyasla çok daha fazla eleştirirler. Zira zenciler ülkesinden koparılmış ve köleliğe alıştırmış insanlardır. Onların elinde yetişmiş padişahlar da kendisinden güçlüye boyun eğmeye ve kendisinden zayıfa boyun eğdirmeye meyilli insanlar olacaklardır. Bir de muteber zamanların padişahlarını hatırlayalım. Bunlar amaçlarına ulaşabilmek, bir toprak parçasını ele geçirebilmek için her şeyi yapan fakat ele geçirdikten sonra da halkına iyilik ve güzellikle hükmeden insanlar olarak resmediliyordu. Bu tutumları sadece fethettikleri bölgelerin halkı için

¹²² Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 34, 277.

¹²³ A.g.e, s. 39.

¹²⁴ A.g.e, s. 165.

¹²⁵ Konyalı, İbrahim Hakkı. “Şehzade Mektebi.” *Yedi Gün*. 3 Birinciteşrin 1939: 6.

¹²⁶ A.g.e, s. 7.

geçerli değildi. Türk, her zaman kendisinden zayıfa iyilik ve güzellikle hükmeden bir figür olarak resmediliyordu. Fakat bu köle zencilerin elinde yetişen padişahlar giderek yozlaşacak; tebaasına, hatta devletinin idealist kahramanlarına kötü muamele etmeye başlayacaklardır.

Enderun'dan bahsedilen bir başka yazıda yukarıdaki yazılarda bahsedilenden bambaşka bir tablo ile karşılaşırız. Yazıya göre Osmanlı İmparatorluğu Asya, Avrupa ve Afrika üzerinde bir hâkimiyet kurabilmişse ve bunu altı yüz yıldan fazla devam ettirebilmişse bu muvaffakiyet kılıçtan ziyade zekânın, askerlikten ziyade diplomasinin eseridir.¹²⁷ Enderun, bu zeki diplomatların, devlet adamlarının yetiştiği mekteptir. Çok sıkı kontrol altında çalışır. Son derece mükemmel bir siyasi bilgiler okuludur. Osmanlı İmparatorluğu'nun medrese kaçkını yobazlar ve kaşı gözü güzel olduğu için seçilen sokak adamları tarafından yönetildiği iddiası tamamıyla uydurmadır.¹²⁸ Enderun bilindiği üzere bir devşirme mektebidir. Balkanlardan, Hristiyan ailelerden toplanan çocuklardan yetenekli bulunanları bu mektepte ileride devlet adamı olmaları için eğitime alınırlar. Bu çocuklar burada Türk kültürünün ve İslam dininin bütün inceliklerini öğrenirler. Yazara göre bu kurum imparatorluğun altı yüz yıl yaşamasında kilit bir rol oynamıştır.

Enderun'da yetişen insanların harem ağalarından temelde bir farkı yoktur. Onlar da küçük yaşlarda memleketlerinden ve köklerinden koparılmıştır. Fakat eleştiri konusu olmazlar. Yazı Nizamettin Nazif'e aittir ve 1943 yılında yazılmıştır. Genel eğilimin dışında bir yazıdır. Buraya kadar gördüğümüz üzere Osmanlı'nın gerileme yıllarını konu alan popüler tarih yazımında muteber mazi algısına kıyasla daha az değişim görülmüştür. Osmanlı'nın son üç yüz yılı imparatorluğun gerilediği yüzyıllar olarak düşünülmüş; bu gerilemeye sosyal ve ekonomik sebeplerden ziyade kültürel sebepler aranmıştır. Milli olmadığı düşünülen her şey bir gerileme unsuru olarak görülmüştür. Muteber tarih algısının Osmanlı'dan ibaret hale gelmeye başladığı 40'lı yıllarda ve sonrasında çok sınırlı sayıda da olsa gerilemeyi "azınlıkların" ya da "yobazların" ihanetine bağlamayan yazılar da görülmeye başlayacaktır. Bu farklı tutumun örneğini gerileme dönemi padişahları meselesini ele aldığımız başlıkta tekrar göreceğiz.

¹²⁷ Nazif, Nizamettin. "Enderun". *Yedi Gün*. 27 Eylül 1943: 8, 11.

¹²⁸ A.g.e, s. 11

Fakat genel eğilim gerilemeyi Türk ve milli olmayanların ihanetine bağlamak yönündedir. Türk ve milli olmayanlar sadece savaş alanında ihanet etmezler. İmparatorluğun her kademesine sinmişlerdir ve her eylemlerinde idealist Türk kahramanların karşısına çıkarlar. Türk kahramanların ‘soylu’ eylemleri karşısındaki asıl engel onlar değil, üstleridir. Fakat bu yabancı unsurlar, harem gibi ileride bu kahramanların üstleri olacak olan insanların yetiştiği kurumlara da sızmışlardır ve bu yüzden tehlikelilerdir. Kaldı ki bazen kendileri de ‘üst’ olurlar. İşkodra Müdafaası ile ilgili hikâyeyi tekrar hatırlayalım. Orada kahraman Hasan Rıza Paşa’nın üstü olan Esad Paşa Arnavut’tu ve ‘ihanet’ içindeydi.

2.5 ÇÜRÜMEYE DİRENEN İDEAL DEVLET ADAMLARI

Gerilemeye direnen, devlet gerilerken yaşanan askeri mağlubiyetleri şerefli mağlubiyetlere çeviren asker kahramanlardan bahsettik. Kahramanlar olarak görülen bu insanların eylemlerine üstleri tarafından ket vurulduğu iddia ediliyordu. Çoğunluk böyledir ama bütün devlet adamları da bu aymazlık ve ihanet içinde olduğu düşünülen üstlerden değildir. Mesela Keçecizade İzzet Molla, iyilerin tarafında olan devlet adamlarından biridir. Onunla ilgili olarak anlatılan bir anekdot, neden iyilerin tarafında olduğunu da görmemizi sağlayacaktır. 19. yüzyılın önemli ilim ve devlet adamlarından biri olan Keçecizade ince ve ateşin zekâlı, heyecanlı ve enerjik tabiatlı, derin bir bilgiye ve Türk dilinde yüksek bir kudrete sahip biridir. Bu özellikleriyle Türk büyükleri arasında güzide bir yer almıştır. Hançerli Bey adlı birinin yalısında bir toplantı vardır. Toplantıya Keçecizade de davetlidir. Hançerli Bey kelamdan, tefsirden, siyerden derin bir vukufu bahsederken toplantıda bulunan resmi ulemadan cahil bir kişi; şaşırıyorum molla hazretleri, bu adam İslam ilimleri hakkında bu kadar derin bir bilgiye sahip olduğu halde, niçin Müslüman olmuyor sorusunu sorar. Keçecizade’nin cevabı hazırdır: ‘Şaşmayın efendi hazretleri, zat-ı âlînin o ilimlerde o kadar cahil olduğunuz halde niçin tanassur etmiyorsunuz?’¹²⁹ Anekdotta Keçecizade’nin bir yobazı ince zekâsıyla nasıl alt ettiğini görürüz. Yukarıda yobazı ‘milli olmama’ haliyle ele aldık. Yobaz,

¹²⁹ İsimsiz. ‘İzzet Molla ve Birkaç Fıkrası’. Hafta. 28 Ekim 1949: 23

gerileme devri nizamından çıkarı olan ve bu yüzden de değişime karşı çıkan bir insan tipi olarak resmediliyordu. Hayal gücü İslam'ın altın çağıyla sınırlı olduğu için miskindi ve değişen bir toplumda daha iyisini elde edebileceğini düşünemiyordu. Bu algıdan şöyle bir sonuca da varılabilir: Yobaz dine çıkar bağıyla bağlı olduğu için din konusunda cahildir. Cahil olduğu için de yukarıdaki gibi komik durumlar oluşmaktadır.

İyi devlet adamlarından biri de Köprülü Mehmet Paşa'dır. Köprülü Mehmet Paşa şahsında devlete yönelmiş tüm tehditlerin farkında olan bir devlet adamı imajı çizilir. Paşa bu yüzden iyi bir devlet adamıdır. Her şeyden evvel, paşa planlı programlı ilk vezirdir. Veziriazamlığa, padişahın vezirliğe koşacak adamı olmamasından yararlanıp şartlar ileri sürerek gelmiştir. Şartı sarayın her işe burnunu sokmamasıdır. Şartını kabul ettirince ilk iş olarak devlet bütçesini sülüklerden kurtarmıştır. Südanlı şeyhler, Faslı remmaller, çulsuz dervişler hepsi bir yolunu bulup saraydan kendine maaş bağlatmıştır. Köprülü de, başarılı bir planla, isyan etmelerine izin vermeden maaşlarını kestirmiştir.¹³⁰ Yazının bütününe bakınca etkisiz bir padişah imajı çizildiğini görürüz. Dolayısıyla Köprülü'nün sarayın işlerine burnunu sokmamasından kastı, padişahın çok haremdir. Zira devleti haremdeki kadınlar ve harem ağaları yönetmektedir. Veziriazamın tehdit olarak gördüğü ve önünü kesmek istediği bir diğer tehdit ise dini bir kazanç dönüştürmüş olan yobazlardır. Südanlı ve Faslı vurgularıyla yobazlığın gayri milli yapısının altı iyice çizilmiş olur. Köprülü'yü popüler tarih yazımında büyük yapan şey, yine bu tarih yazımında tehdit olarak nitelenmiş olan her şeyin farkında olması ve önlem almasıdır.

Savaş meydanlarında mağlubiyetleri şerefli mağlubiyetler haline getiren kahramanlar olduğu gibi devlet katında da işleri bir nebze olsun düzeltmeye çalışan Keçecizade gibi Köprülü gibi devlet adamları vardır. Spekülatif bir argüman olarak; belki de popüler tarih yazarlarının pek çoğu Osmanlı Devleti'nin çok uzun süren "gerileme" dönemini böyle idealist askerlerin ve devlet adamlarının varlığına bağlıyorlardı. Gerileme yavaşlamıştır belki ama durmamıştır. İdealist asker kendisine idealist bir üst bulsa bile hâlâ kahramanca eylemlerin önünde engeller vardır. Mesela harem vardır, orada yetişen padişah vardır. Kahraman astla üstün buluşması, ancak Milli Mücadele'de, bir cengâver olarak Mustafa Kemal'in idealist kahramanlarla buluşmasıyla sonuç verecektir. Zira bu

¹³⁰ Tan, M. Turhan. "Şeyhislâm Efendi". *Yedi Gün*. 24 Ekim 1939: 14

dönem eski devletin padişahıyla ve tüm kurumlarıyla itibarsızlaştığı ve uzun süreden içinde buldukları ihanetin açığa çıktığı bir dönemdir.

2.6 GERİLEME DÖNEMİ SULTANLARI

Gerilemenin etkisiyle çürüme devletin her kademesine sirayet etmiş bir olgu olarak düşünülür. Padişahlar da bu çürümeden âzâde değildir. Hatta yetiştikleri ortam itibarıyla çürümeden en çok onlar nasibini alırlar. Hanedanın bir noktadan sonra bu çürümeden kendisini kurtarabilme ve eski günlere dönebilme imkânı da yoktur. Zira hanedanlı yönetimlerin bir handikabı olarak hanedan bir kez yozlaştıktan sonra devleti onların elinden almak kolay kolay mümkün değildir. Devleti yönetme hakkı onlardadır çünkü. Bu haklarını devlet yıkılana kadar icra ederler. Çoğu popüler tarih yazarına Osmanlı'da da böyle olmuştur.

Cumhuriyet'in on dokuzuncu yıl dönümü için yazılmış olan bir yazıda I. İbrahim'den bahsedilir.¹³¹ Yazının amacı Cumhuriyet'in ne kadar ideal bir yönetim şekli olduğunu ortaya koymaktır. Hanedanlı yönetimlerin handikaplarını gösterebilmek için belki de en uygun örneklerden biri I. İbrahim'dir. 1641 senesinde, IV. Murat'ın ölümünden sonra koskoca bir memleketin ve milyonlarca insanın idaresi bir delinin eline kalmıştır. Çünkü hanedan içinde İbrahim'den başka erkek üye kalmamıştır. Hanedan inkıraz etmek üzeredir ve bir "deliden" nesiller türetilmiştir. Osmanlı soyu bundan sonraki hayatına bir delinin soyu olarak devam edecektir.¹³² Hanedan bir soydur ve yazarımıza göre bir deliden türemeye başlamasıyla birlikte bu soy yozlaşmıştır. Yozlaşsa dahi devleti yönetme yetkisi onların elindedir ve Osmanlı İmparatorluğu daha yüzlerce yıl bu yozlaşmış sülale tarafından yönetilecektir. Bu yozlaşmış hanedanın yozlaşan devleti kurtarabilmesi ve devleti yozlaştıran kuvvetlerle mücadele etmesi mümkün değildir.

Cumhuriyet'in otuzuncu yılı için yazılmış bir başka yazıda ise Osmanlı hanedanından millete ihanet etmiş sülale olarak bahsedilir. Öte yandan etrafımızda gördüğümüz güzelliklerin, ta Osman Gazi'den beri Türk topraklarını muhafaza eden büyüklerimizin

¹³¹ Feridun, Hikmet. "29 Teşrin Mucizesi". *Yedi Gün*. 26 Birinciteşrin 1942: 6.

¹³² Feridun, Hikmet. "29 Teşrin Mucizesi". *Yedi Gün*. 26 Birinciteşrin 1942: 6.

eserleri olduğu söylenir. Yani onlarda bu hanedanın da payı vardır.¹³³ Tarihin bir döneminde güzel ve doğru işler yapsa da yazıya göre Osmanlı hanedanı millete ihanet etmiş bir hanedandır. Cumhuriyet'in güzelliği de buradadır. Bu yönetim biçiminde millete ihanet etmiş yönetimlerin yüz yıllar boyu ayakta kalmasının imkânı yoktur.

Osmanlı'nın "ihaneti" karikatürlere de konu olur. Akbaba Dergisi'nin kapağında beli bükülmüş, yaşlı bir adam vardır. Üzerinde Türk bayrağı olan ve Cumhuriyet'i temsil eden bir genç adam, beli bükülmüş yaşlı adama sorar: "Neden böyle belin büküldü ihtiyarlıktan mı?" İhtiyarın cevabı ise "Hayır... Her kuvvetin önünde boyun eğmekten!.."dir.¹³⁴ İster ihanet ettiği ister "bir deliden türediği" için olsun, yozlaşmış ve yönetme kabiliyetini kaybetmiş olan bu hanedan kendisinden güçlü her kuvvetin önünde eğilir hale gelmiştir. Yukarıda saraylılardan boyun eğmeye ve eğdirmeye meyilli insanlar olarak bahsedilmişti. Buradaki hanedan da boyun eğmeye ve eğdirmeye meyilli bir hanedandır.

Cumhuriyet bu boyun eğmeye ve eğdirmeye yatkın güçlerin hepsini "süpürmüştür". Önce tüm günahlarının yüküyle saltanat süpürülmüştür. Onu yeryüzünde Allah'ın gölgesi olduklarını iddia eden kavuklular takip etmiştir. Arkalarından kavuklu mahkemeler, örümcekli medreseler gelmiştir.¹³⁵ Kısacası gerileme atmosferinden çıkarılan ve çıkarılarının devamı için bu atmosferi sürdürenlere boyun eğen yobazlar yargıdan, eğitimden, düşünce hayatından temizlenmiştir. Onların temizlenmesi bu düzenin en başındakilerin, hanedanının temizlenmesiyle mümkün olmuştur. Bu da Cumhuriyet sayesinde.

Hanedanın kötü yönetimi onun bir üyesini devirip yerine başka birini geçirmekle çözülebilecek bir sorun değildir. Osmanlı hanedanı ülke içerisindeki farklı güç odakları tarafından yozlaştırılmış ve "ihanete sürüklenmiş" bir hanedandır. Bu en çok II. Viyana Kuşatması'ndaki yenilginin en önemli müsebbiplerinden biri olan IV. Mehmet (Avcı) devrildikten sonra anlaşılır. Viyana Dönüşü romanının idealist Türk kahramanlarının en büyük amacı, hele de Viyana'daki bozgunun sonu devleti içten içe çürüten o "uğursuz hünkarı" devirmektir. Bu amaçlarını Yeniçeriler ve Sipahileri

¹³³ Özdeş, Oğuz. "Cumhuriyet 30 Yaşında". *Hafta*. 25 Ekim 1953. 4.

¹³⁴ İsimli. "Başlıksız". *Akbaba*. 27 Ekim 1938: 1.

¹³⁵ Ortaç, Yusuf Ziya. "Süpür, Mübarek... Süpür!". *Akbaba*. Yıl:22, Sayı: 53. 3.

ayaklandırarak da başarabilirler. Fakat böyle bir yola tevessül etmek istemezler. Zira böyle bir isyanla devletin ahengini bozmak istemezler.¹³⁶ Bunun yerine hamlelerini ferdi olarak yapmak isterler.¹³⁷ Çünkü idealist Türk kahramanlar cahil olsalar, fazla bir eğitime sahip olmasalar da okumuş yazmış insanlardan daha fazla akliselime ve vicdana sahiptir. Bu algı 1960 İhtilali sonrasındaki bildirisinde Cemal Gürsel tarafından da paylaşılır. Cumhurbaşkanına göre (Türk halkından bahsederek) bu okuma yazma bilmeyen insanlar, atavik bir intikalle okumuş yazmış milletlerden daha fazla akliselime, vicdana, vekara sahiptir.¹³⁸

Devletin bekası için en büyük tehdit baştaki padişaktır. Bu padişah öyle bir padişaktır ki av keçisi avlar gibi yurttaş kafası koparmaktadır.¹³⁹ En sonunda devrilir. Fakat devrildikten sonra anlaşılır ki Osmanoğlu'nun yerine gelen yine Osmanoğlu'dur. Yani hiçbir şey değişmeyecektir. "Ne sönesi ocak" tır ki bu birinden kurtulurken birinin düşmanlığını kazanılır.¹⁴⁰ Böylelikle baştaki en büyük tehdidin padişah olduğu düşüncesinin kısmen doğru olduğu anlaşılır. Baştaki en büyük tehdit o padişahların içinden çıktığı hanedandır.

II. Abdülhamit, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu konu alan popüler tarih metinlerinde özel bir yere sahiptir. Kızıl sultan olarak anılan bu padişahın devri şu sözlerle anlatılmaktadır: " "(..) sanki her kapıyı bir kırmızı fes dinlemektedir; sanki mahkeme Beşiktaş Karakolu; sanki adalet Hasan Paşa'nın sopasıdır."¹⁴¹ Bu padişahın devri jurnalle, Beşiktaş Karakolu'nda muhaliflerin gördüğü işkenceyle ve muhaliflerin vahşice öldürülmeleriyle hatırlanmaktadır.¹⁴² Cumhuriyet'i kuran kuşağın onun devrinde yetiştiği düşünülürse Abdülhamit ismi yozlaşan Osmanlı hanedanının iktidarını kaybetmemek için her yolu deneyebileceğinin ve denediğinin simgesi olarak görülmektedir. Abdülhamit bir kızıl sultan olarak Osmanlı hanedanının en gaddar yüzünü temsil etmektedir. Yukarıda Dömeke Savaşı'ndan bahsedildi. Bu savaş

¹³⁶ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 97, 101.

¹³⁷ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 97, 101.

¹³⁸ İsimli. "Başlıksız". *Hayat*. 3 Haziran 1960: 2.

¹³⁹ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 120, 328.

¹⁴⁰ A.g.e, s. 120, 328.

¹⁴¹ Ortaç, Yusuf Ziya. "C.H.P'nin Suçu!". *Akbaba*. 1946, Sayı 76: 4

¹⁴² Hasan Rıza Paşa'nın sopasıyla Ali Suavi isimli bir Cumhuriyetçi hatırlatılmaktadır. II. Abdülhamit'e suikast düzenlemek isterken Hasan Paşa tarafından başı sopayla ezilerek öldürülmüştür.

Abdülhamit Dönemi'nde kazanılmıştır. Fakat popüler tarih yazımı onun döneminde yapılmış iyi sayılabilecek işleri dahi başka faktörlere bağlamaktadır.

Yozlaşmış ve ihanet içerisindeki insanlar olarak anlatılan hanedanın üyelerinin çeşitli özellikleri vardır. İlk olarak bu insanlar kişisel olarak "zayıf" insanlardır. Yeteri kadar dirayetli değildirler. Bunu I. İbrahim'den itibaren hanedanın bir "deliden" türemesine bağlayan bir yazıya dahi rastladık. Ek olarak hanedan devlete ihanet etmiş bir soydur. İhanet başlığı dirayetsiz oldukları başlığıyla uyumludur. Dirayetsiz oldukları için kolaylıkla millete ihanet edebilecek insanlar olarak görülürler. Dirayetsiz olmaları, ihanet içinde olmaları gibi özellikleri hepsini tek bir başlık altında toplamak mümkün: Osmanlı hanedanı yozlaşmış bir hanedandır. Yobazlığın, devlet içindeki Türk olmayanların, onların içine sızdığı harem gibi kurumların topyekun yozlaştırdığı bir devlet vardır. Tüm bu yoz kuvvetler nemalandıkları toplumsal düzenin devamını bu yozlaşmış padişahların varlığında gördüklerinden Osmanlı hanedanından olan padişahları meşru görmektedirler. Devletin idealist Türk kahramanları ise arada işler kontrol edilemez noktaya geldiğinde sultana karşı isyan etmekte ve onu devirmektedirler. IV. Mehmet böyle devrilmişti.

II. Abdülhamit de devrilen sultanlar arasındadır. Onun tahttan indirilmesinde Cumhuriyet'i kuran kadro da pay sahibidir. II. Abdülhamit jurnal uygulamalarıyla, Beşiktaş Karakolu'nda yapılanlarla hâlâ hafızalarda yerini koruyan bir sultandır. Kızıl sultan olarak anılır. Osmanlı hanedanının iktidarını elinden kaçırmamak için her zulmü yapabileceğini simgeler. Nitekim onu deviren kahramanlar da padişah değiştirmekle bir yere varılamayacağını görmüş olacaktı ki son Osmanlı padişahını devirmekle kalmamışlar, Osmanlı hanedanının yönetim hakkını da elinden almışlardır. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine dair popüler tarih metinlerinin çoğuna göre devletin ve milletin bekası için Cumhuriyet kaçınılmazdır. Ne kadar sultan değişirse değişsin şartlar gereği mevcut yapı içerisinde devletin kurtarılabilmesinin imkânı yoktur. Yukarıda da belirtildiği gibi Cumhuriyet'in asker kökenli idealist Türk kahramanlar tarafından kurulduğu fikrinin popüler tarih yazımında sürekli işlenmesi ve Cumhuriyet'i kuranların, üç yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalıştığı düşünülen askerlerin devamı olarak görülmelerinin paradoksal sonuçları da olacaktır.

Bu durum 27 Mayıs'taki askeri hareketin bir sebebi olduğu gibi yine aynı hareketin meşruiyet kaynağı olarak da görülecektir.

1930'lardan 1960'a, Osmanlı'nın gerilemesine odaklanan popüler tarih yazımında muteber mazi algısına kıyasla çok az değişim görülür. 1940'lardan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak devirleri muteber mazi algısı içerisindeki yerini hızla sağlamlaştırır. Bu dönemde bu imparatorluğun gerilemesini yobazlar ve azınlıkların ihanetine bağlamayan, genel eğilimin yanında marjinal kalan bir yaklaşım oluşur. Bu yaklaşımın bir örneğini Enderun'la ilgili bir yazı dolayısıyla görmüştük. Bir başka örneğini ise I. İbrahim ile ilgili bir yazıda göreceğiz.

Reşat Ekrem Koçu tarafından 1953 yılında yazılan bu yazıya göre I. İbrahim Osmanlı padişahlarının en talihsiz, fakat en şayan-ı dikkat simasıdır. Hayatı dikkatli bir şekilde tetkik edilmemiş, daima sathi hükümler verilmiştir. Ölümünden sonra ise hakkında kasten kötileyici şeyler yazılmıştır. Zalim, gaddar ve duygusuz düşmanlarının elinde vahşiyane öldürülmesi cihan tarihinin en korkunç cinayetlerinden biridir.¹⁴³ Yazara göre Sultan İbrahim tahta oturacağı sırada bir an tereddüt etmiş ve ellerini göğe kaldırarak: ‘ Ey Rabbim! Benim gibi zayıf bir kuluna saltanat nasip ettin! Biraz sonra koca bir devletin ülkelerinde yaşayan insanların mal ve can emniyeti iki dudağımın arasından çıkacak bir kelimeye bağlı kalacak. Yeryüzünde irademin önüne geçecek bir kuvvet bulunmayacak. Eğer ben zulüm ve gadir ile insanların üzerinde bir kâbus olursam, kudreti ilâhiyeni göster, beni kahret! ‘ diye dua etmiştir. İbrahim tuvaletine, lükse, kükrere düşkün bir padişaktır; samuru çok sever. Fakat bunlar asrın en büyük devletinin hükümdarına çok görülecek şeyler değildir. Devrinin en büyük vakası Girit'e açılan seferdir. Bu da Türkiye için coğrafi bir zarurettir. Doğu Akdeniz'in çevresini kaplayan imparatorluk, iç denizlerinin ortasında bir yabancı toprağı bırakamazdı. Harbin yirmi beş yıl uzaması, adanın büyüklüğünde ve asker, cephane vesair levazımın deniz yoluyla gönderilmesinin zorluğunda aranmalıdır.¹⁴⁴

Kısacası Sultan İbrahim Girit'in Fethi'nde ilk adımı atan, yeteneklerinin ve zekâsının vasat düzeyde olduğunu bilen, sorumluluk duygusu yüksek bir padişaktır. Deli değildir. Adaletsiz bir karar vermekten, bu adaletsiz kararın insanlara zarar vermesinden korkan

¹⁴³ Koçu, Reşat Ekrem. "Sultan İbrahim". *Hafta*. 8 Mayıs 1953: 19.

¹⁴⁴ Koçu, Reşat Ekrem. "Sultan İbrahim". *Hafta*. 8 Mayıs 1953: 19.

bir kimsedir. Devlet işlerinde de yapması gerekeni zamanında yapan, doğru kararlar alabilen bir sultandır. Kısacası ne deliliğiyle Osmanlı soyunu bozan bir sultan ne de yozlaşmış figürdür. Hanedanın yozlaşmasının yobazlar ve Türk olmayanların devlet kurumlarına sızmasıyla bağlantılı olduğu düşünülürse yozlaşmış hanedan temasının dışına çıkan bu yazı, Osmanlı'nın gerilemesine dair popüler tarih yazımında yeni bir eğilimin doğmakta olduğunun habercisidir ve bu yüzden Enderun yazısıyla beraber ele alınmalıdır. Spekülatif bir argüman 1940'lardan itibaren değişmeye başlayan ve 1950'li yıllarda tamamıyla Osmanlı merkezli hale gelen muteber mazi algısının gerileme dönemi olarak adlandırılan döneme bakışı da değiştireceği iddia edilebilir. Sadece muteber mazi algısı ile gerileme dönemini konu alan popüler tarih yazımındaki değişim eş zamanlı gitmemektedir. Enderun ve I. İbrahim yazılarında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini bütünüyle sahiplenmeye giden bir yaklaşımın ilk nüvelerini görüyoruz.

2.7 GERİLEMEKTE OLAN DEVLET HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRMELER

1938 1960 yılları arasının popüler tarih yazımında, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun çürümekte olan ve II. Viyana Kuşatması'ndan sonra da gerilemeye başlayan bir devlet olduğu iddiası hemen herkes için su götürmez bir gerçektir. Buraya kadar gerileme temasını farklı başlıklar altında inceledik. Genel eğilim yozlaşma ve ihanetin devletin en tepesine kadar sirayet ettiği yönündeydi. Fakat gerileme yıllarının Osmanlı İmparatorluğu isimlerden, kurumlardan ve kişilerden bağımsız olarak bir bütün halinde nasıl algılanıyordu sorusunu sormadık.

Söz konusu olan II. Viyana Kuşatması'nın da meydana geldiği 17. yüzyılsa Osmanlı İmparatorluğu bu yüzyılda için için çürümekte olan, fakat hala heybetinden bir şey kaybetmemiş bir yapıdır.¹⁴⁵ Son yıllarını yaşadığı 20. yüzyılda ise gevşemiş, kaşşamış, anarşi içindeki bir bütünden başka bir şey değildir.¹⁴⁶ Anarşi içindeki bu bütün

¹⁴⁵ Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960. 87.

¹⁴⁶ Yalçın, Hüseyin Cahit. "Cumhuriyet Bayramı". *Yedi Gün*. 31 Birinciteşrin 1939: 4.

mukavvadan bir heyula gibidir. Korkunç değildir. Gülünçtür.¹⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıldan itibaren çürümeye başlamış; bu çürüme hali, yüzyılın sonunda Viyana Kuşatması'yla birlikte görünür bir hal almıştır. Fakat hâlâ güçlü sayılabilecek ve korkutucu bir devlettir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise artık korkunç değil gülünçtür.

17. yüzyılda hâlâ etkileri taze olan parlak çağların heybet ve azametini sergileyebilen bir imparatorluk vardır. Mesela III. Murat'ın şehzadelerinin sünnet düğünleri bugün bile görülmesi mümkün olmayan bir ihtişamın ve azametın göstergeleridir. Bu sadece III. Murat Dönemi'ne özgü bir aşırılık değildir. Kızlarını, kız kardeşlerini evlendiren sultanlar da en az yedi gün yedi gece süren, ihtişamıyla göz dolduracak düğünler yaptırırlar. Yani devlet hâlâ bu türden eğlenceler düzenleyebilmekte ve bu eğlenceleri düzenlemekte zorlanmamaktadır.¹⁴⁸

18. yüzyılda da durum değişmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Lale Devri olarak adlandırılan dönemi bilindiği gibi 1718 – 1730 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde devletin iç siyaseti ‘‘halka karşı adli ihsan ve kabil olduğu kadar yenilik, devlet ricali için de ‘‘neşe, şetaret ve eğlence’’ esasını kabul eder. Harici siyasette ise hiçbir devletle elden geldiğince ihtilaf çıkarmama esasına dayanır.¹⁴⁹ Yani Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılında, savaşlar kaybediyor olsa da düşmanlarına barışı dayatabilecek kadar güçlü bir devlettir. Hem halka karşı büyük ihsanlarda bulunabilecek hem de devlet katında ‘‘neşe, şetaret ve eğlence’’ içinde yaşayabilecek kadar güçlü bir devlettir. Bu büyük eğlenceler ve harcamalar eleştiri değil, gurur vesilesidir. Başta da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı'nın Batı karşısında önce yavaş yavaş, daha sonra hızlı açılan bir mesafeyle gerilediği bir genel kanıdır zaten. Bu bağlamda mesafenin hızla açıldığı dönem, imparatorluğun son yüz yılı, yani 19. ve 20. yüzyıllardır. Bu alt bölüm genel idealist kahramanlar anlatısıyla beraber düşünüldüğünde devletin bu çok uzun süren gerileme devrinin bu idealist kahramanların varlığına bağlandığı iddia edilebilir. Yani popüler tarihçilerimizin gözüyle baktığımızda, devlet hâlâ böyle kahramanlar yetiştirebilmekte olduğu için çok uzun süre yaşamıştır denebilir.

¹⁴⁷ Çamlıbel, Faruk Nafiz. ‘‘Cumhuriyetin Yirminci Yılı’’. *Yedi Gün*. 25 Birinci Teşrin 1943: 5.

¹⁴⁸ Koçu, Reşat Ekrem. ‘‘Bir Padişahın Sünnet Düğünü’’. *Hafta*. 8 Kasım 1953: 22.

¹⁴⁹ Tan, M. Turhan. ‘‘Lâle Devri’’. *Yedi Gün*. 28 Mart 1939: 24.

2.8 İMPARATORLUĞUN SON YILLARININ HAIN VE ÇARESİZLERİ

Osmanlı'nın gerilemesini konu alan popüler tarih yazımında imparatorluğun kâğıttan bir kaplana döndüğü iddia edilen 20. yüzyıldaki son günlerine daha yakından bakalım. Abdülhamit'in 1909 yılında tahttan indirilmesiyle birlikte imparatorluğun bu yıllarına İttihat ve Terakki Partisi ve onun yöneticileri damgasını vuracaktır. Dolayısıyla bu bölümün büyük bir kısmında da İttihat ve Terakki Partisi işlenecek. Bir bakış açısına göre imparatorluğun İttihat ve Terakki'nin öne çıkan isimleri olan Talat ve Enver Paşalar yönetiminde olduğu günler memleketin zor duruma düştüğü günlerdir. Bu günleri işgal gemilerinin Boğaziçi'nde demirlediği ve işgal ordularının payitaht sokaklarında kol gezdiği günler izleyecektir. İşgal ordularının payitaht sokaklarında kol gezdiği günlerde Ali Kemal gibi bazı isimler işgal ordularına rica ve iltica edeceklerdir.¹⁵⁰ İttihat ve Terakki Partisi'nin yöneticileri devleti yönetmeyi becerememiş ve çöküşün önüne geçememiştir. Devlet çöktükten, payitaht işgal edildikten sonraysa Ali Kemal gibi figürler öne çıkmıştır. Ali Kemal imparatorluğun ünlü bir politikacısı ve gazetecisidir. Mütareke Devri Hükümetleri arasında Milli Mücadele'ye karşı en olumsuz tutumu takınan Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde de Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Milliyetçilik karşıtı bir politikacıdır ve iyi bir polemikçidir. Milli Mücadele başarıyla sonuçlandıktan sonra İzmit'te linç edilmiştir. Bu özellikleri, onun Milli Mücadele'den çok uzun yıllar sonra dahi Osmanlı devlet eliti içindeki yozlaşmanın varabileceği son noktanın canlı örneği olarak anılmasını sağlar. İttihatçılar Ali Kemal gibi 'hain' değillerdir. Fakat kifayetsizdirler ve bu yüzden imparatorluğun yıkılışının önüne geçememişlerdir.

Bir diğer bakış açısına göreyse İttihat ve Terakki, koca Osmanlı İmparatorluğu çürük bir sal gibi istibdadın engin karanlığında yüzerken Resne Dağları'ndan doğan güneştir.¹⁵¹ Tanımlama Yusuf Ziya Ortaç'a aittir. Bu sözleri Refik Halit Karay'ın 29 Eylül'ü, yani Cumhuriyet'in kuruluşunu öven; 10 Temmuz'u yeren yazısına cevaben yazdığı yazıda eder. 10 Temmuz, bilindiği üzere İttihatçıların hicri takvimde meşrutiyeti tekrar ilan ettirdiği gündür. Refik Halit Karay ise mütareke yıllarında Anadolu'daki Milli

¹⁵⁰ Çimdik. "Ali Kemal'den Mektup- Falih Rifki Atay'a". *Akbaba*. Yıl:23, Sayı: 76: 2.

¹⁵¹ Ortaç, Yusuf Ziya. "Zavallı 10 Temmuz". *Akbaba*. 9 Teşrin-i Sani. 1944: 3.

Mücadele'ye Ali Kemal kadar sert muhalefet etmiş bir isimdir. Milli Mücadele sonrasında Türkiye'den sürülen yüz elli kişi arasındadır. Yusuf Ziya'nın özetine göre Refik Halit Karay için 10 Temmuz bütün kötülükleri doğuran bir cadıdır. Yusuf Ziya'ya göreyse uzun yıllar sonra Türkiye'ye dönen bu eski Milli Mücadele muhalifinin 29 Ekim'i övüp 10 Temmuz eleştirir görünmesi takiyedir. 29 Ekim için söyleyemediklerini, 10 Temmuz için söylemektedir. Kısacası Yusuf Ziya'nın bu bakış açısına göre İttihat ve Terakki, liderleriyle birlikte Cumhuriyet tarihi açısından çok önemlidir. Zira meşrutiyeti ilân ettirerek Cumhuriyet'e giden ilk adımı atmıştır. İdealist kahramanlar ilk kez bu eylemle birlikte devletin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Devlet kurtarılamayacak kadar çürüdüyse bu onların suçu değildir.

Aslında her iki bakış açısına göre de İttihatçılar idealist ve iyi niyetli kahramanlardır. Fakat ilkinde bu görüş fazla abartılmaz. Bunun belirli politik sebepleri vardır. Bu sebepler 1926'deki İzmir Suikastı Davası'nda ve ondan önceki politik olaylarda aranmalıdır. Mustafa Kemal, 1926 yılında çıktığı yurt gezisinin İzmir ayağında bir suikast girişimiyle karşılaşır. Bu suikast girişimi İttihat ve Terakki'nin ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin tasfiye edilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Kara Kemal, Cavit Bey, Doktor Nazım gibi hayatta kalan ünlü İttihatçılar idam edilmiş; Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi Milli Mücadele'nin büyük komutanları olan eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları ise siyaseten gözden düşmüşlerdir.¹⁵²

İdam edilen İttihatçıların hepsi eskiden İttihat ve Terakki üyesi olup da Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmayan insanlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Hasan Ali Yücel'in de söylediği üzere muhafazakâr bir partidir. Faaliyette olduğu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin aşırı bulduğu uygulamalarına karşı çıkmıştır. Bu uygulamalar genellikle hanedanın durumuyla ilgili uygulamalardır. Terakkiperver Fırka üyeleri, hanedanın yetkilerinin sınırlanmasını doğru bulmakla birlikte hanedanın tamamen tasfiye edilmesinin Cumhurbaşkanlığı makamını fiili bir diktatörlük haline getireceğini düşünmektedir. Ayrıca parti programlarına partinin dine saygılı olacağı yönünde bir madde koyarak laiklik uygulamalarında Cumhuriyet Halk Partisi ile karşılaştırıldığında daha ılımlı olacaklarının mesajını vermektedir.¹⁵³ İdam edilen

¹⁵² Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Ankara: İletişim, 2006. 253.

¹⁵³ A.ge, s. 243, 244.

İttihatçı liderlerin de onlarla benzer düşüncelere sahip olduğu iddia edilebilir. Bu sebeple İttihatçılar son döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına çare arayan idealist insanlar olarak ölçülü bir dille ele alınmaktadır. Ele alanlar onları Ali Kemal gibi isimlerden ayırmaya dikkat ederler. Övmezler, fakat eleştirilerinde ölçülüdürler. Fakat Refik Halit Karay gibi eski Milli Mücadele muhaliflerinin eleştirilerine maruz kaldıklarında ise onları savunmakta, yaptıklarının Cumhuriyet devrimine giden yolun ilk adımları olduğunu söylemekte tereddüt etmezler. Onların başarısızlık hikâyesi idealist Türk kahramanların Osmanlı'nın gerileme döneminde oluşan düzen içinde kahramanların ne kadar çaresiz olduğunun da göstergesidir. Milli Mücadele'deki başarı ancak bu düzenin dışına çıkarak, Anadolu'ya çekilerek mümkün olmuştur.

2.9 ŞEREFLİ MAĞLUBİYETLERİN SONUNCUSU: BİRİNCİ CİHAN HARBİ

Gerileme döneminde kaybedilen pek çok savaş gibi Birinci Dünya Savaşı da Türkler açısından şerefli bir mağlubiyettir. Dört yıl süren bu savaşın bir cephesinde kazanılan başarılar, Birinci Dünya Savaşı'nın Türkler açısından şerefli bir mağlubiyet haline gelmesinde kilit bir role sahiptir. Bu cephe Çanakkale Cephesi'dir.

Bazı metinlerde Çanakkale'deki savaşların kazanılmasında emeği en çok geçen komutanlardan biri olarak Mustafa Kemal'in adı geçer. Çanakkale Savaşları'ndaki Mustafa Kemal profili de idealist Türk kahraman profiliyle uyumludur. Bir hikâyeye göre Mustafa Kemal bu savaşlarda askerin en önüne çarpışmakta, süngü hücumuna kalkmış askerlerini gördükçe ‘‘Allah’ım ne büyük bir millete mensubum!’’ demektedir.¹⁵⁴ Mustafa Kemal mutaassıp olmayan, fakat dini bütün bir figür olarak resmedilir. Aynı zamanda bir komutan olarak ölümden korkmayan ve askerinin en önünde çarpışmaktan çekinmeyen bir komutandır. Bu özellikleriyle gerileme dönemini konu alan metinlerdeki idealist Türk kahramanlarla birebir benzerlik göstermektedir.

¹⁵⁴ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 166.

Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin tamamlanmasıyla ilgili bir haberde,¹⁵⁵(Onur 24) haberin yazarı abidenin yapıldığı tepeye ulaştığında hissettiklerini yazar. Bir grup arkadaşıyla abidenin olduğu tepeye vardıklarında, tenleri rüzgâr yemiş deniz misali titreşim haline gelmiştir. Türk olduklarını daha içten, daha derinden hissetmişlerdir. Seneler önce iki yüz bin Türk askerinin bu topraklara kanlarını bıraktığı hâlâ hissedilmektedir. Çanakkale Savaşı ile ilgili bir başka haber,¹⁵⁶ (Kazım, 9) Çanakkale'de şehit düşmüş bir askere ait olduğu iddia edilen bir mektuptan bazı kısımlar aktarır. Asker, mektubunda ben vatan ve millet uğruna üzerime düşen vazifeyi ifa ettim. Gerisini artık size terk ediyorum demektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun kazandığı tek zafer olan bu savaş ulusal tarihin dönüm noktalarından biri haline getirilmiş ve millet inşasının önemli bir aracı olmuştur. Yazarın, savaş meydanını dolaşırken hissettiğini iddia ettiği duyguları herkesin hissedilmesi için zafer abidelerle somutlaştırılmıştır. Çanakkale Savaşları'nda şehit düşen askere ait olduğu iddia edilen mektup idealist Türk kahraman anlatısının milliyetçi ideoloji tarafından nasıl işlevselleştirildiğini tekrar anlamamızı sağlamaktadır. İdealist Türk kahraman asker, üzerine düşeni yaptıktan sonra görevi kendisi gibi idealist olan üstlerine bırakmalıdır. İdealist asker anlatısında inisiyatif isimsiz neferde değil, rütbeli askeredir. Bu algının yol açtığı paradoksal sonuçlara 27 Mayıs 1960'taki askeri harekete değinirken bahsetmiştik.

Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili Çanakkale Savaşları'ndan bağımsız genel değerlendirmeler de yapılır. Bunlardan birine göre¹⁵⁷ Umumi Harp'te Türk topçusu öylesine kahramandır ki muharebelerde düşmanın yüz atışla yarattığı tahribatı kendisi on atışla yaratabilmektedir. Yani Türk ordusu Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale Savaşları dışındaki muharebelerde de kahramanlık göstermiştir. Türk ordusu savaşta yenilmemiştir fakat müttefiklerinin kendi zaafı yüzünden uğradıkları hezimet, Türklerin de mağluplar safında yer almasına neden olmuştur.¹⁵⁸ Dönemin popüler tarih yazımınca oluşturulan algıya göre Türk ordusu ve askeri Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmemiş, her cephede kahramanca savaşmış, Çanakkale'de büyük bir zafer

¹⁵⁵ Onur, Necmi. "Çanakkale Şehitler Âbidesi Tamamlandı". *Hafta*. 30 Mart 1960: 24.

¹⁵⁶ Kâzım Mustafa. Çanakkale'de vatan ve millet uğruna can vermiş bir şehidimizin son mektubu".

Resimli Hayat. Eylül 1952: 9.

¹⁵⁷ Şefik Eşref, "Türk Süvarileri". *Yedi Gün*. 3 Birinci Teşrin 1939: 5.

¹⁵⁸ Alpar, Hayri. "Cumhuriyetimiz 24 üncü Yaşına Girerken..". *Yedi Gün*. 27 Ekim 1946: 6.

kazanmış, fakat müttefiklerinin zaafı yüzünden Türkler de yenik sayılmıştır. Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları'nda oynadığı role işaret edilmesi "kahraman komutanlar" zincirinin son halkası olduğuna işaret etmek içindir. Kariyerine bir Osmanlı komutanı olarak başlayan Mustafa Kemal'in askeri hayatı yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla sona ermiştir. Bu hem bir sürekliliğe hem de bir kopuşa işaret etmektedir. İdealist Türk kahramanlardan biri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olmuştur. Bu bir devamlılığın işaretidir. Fakat bunu Osmanlı ordusunun içinde kalarak değil, Milli Mücadele'nin başına geçerek yapmıştır.

2.10 MİLLİ MÜCADELE VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Milli Mücadele'nin başarıyla neticelenmesi sonucu Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu sebeple popüler tarih yazımındaki Milli Mücadele anlatısı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anlatısıdır. Bu kurucu anlatı Türkiye Cumhuriyeti'nin insanüstü bir çabayla, büyük fedakârlıklarla kurulduğunu okuyucusuna belirli kahramanlık hikâyeleri çerçevesinde göstermeye çalışır. Bu hikâyelerden biri Albay Reşat Çiğiltepe'ye aittir.¹⁵⁹ Albay Reşat Bey, Milli Mücadele'nin sonucunu belirleyecek olan Büyük Taarruz'a 57. Tümen komutanı olarak katılmış; taarruzun en kritik muharebesinin meydana geleceği Dumlupınar yolu üzerinde, kritik bir noktada bulunan Çiğiltepe'yi kuşatmıştır. Mustafa Kemal acele etmekte ve tepeyi bir an önce düşürmesini istemektedir. Reşat Bey de tepeyi yarım saate düşüreceğinin sözünü vermiştir. Tepeyi düşürmesi bir saati bulunca sorumluluk duygusu sebebiyle intihar etmiştir.¹⁶⁰ 1934 yılında Soyadı Kanunu çıkınca Albay Reşat Bey'in ailesine Çiğiltepe soyadı verilir. Reşat Çiğiltepe'nin hikâyesine benzer bir başka fedakârlık ve kahramanlık hikâyesi, Milli Mücadele sırasında İzmir'e ilk giren komutan olarak ün kazanmış olan Fahrettin Altay tarafından anlatılır. Hikâyeye göre¹⁶¹ zayıf ve hastalıklı olması sebebiyle Konya'ya hastaneye gönderilen Teğmen Yıldırım Kemal, taarruz haberini alır almaz çıkagelir. Israrlara aldırılmaz ve hastaneye geri dönmeyi kabul etmez. Bu hasta haliyle düşmana taarruzda ön saflarda çarpışırken

¹⁵⁹ Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952. 168.

¹⁶⁰ A.g.e, s. 168.

¹⁶¹ İsimli. "30 Ağustos'tan 9 Eylül'e Kadar Zafer Yollarında" *Resimli Hayat*. Eylül 1952. 6.

şehit düşer. Milli Mücadele'ye kadar idealist kahramanlar ancak üstlerinin kararlarına rağmen, onları dinleyemeyerek bir şeyler başarabilirken Milli Mücadele'de bir subay üstünün emrini dakikası dakikasına yerine getiremediği için intihar etmektedir. Gerçi ikinci hikâyedeki Teğmen Yıldırım Kemal üstlerinin emrini dinlememiştir. Fakat burada üstlerinin emri hatalı değildir. Teğmen Yıldırım Kemal hasta olduğunu bile bile taarruza katılmış ve hayatını feda etmiştir. Bu Türk askerinin ne kadar fedakâr olduğunun göstergesidir.

Milli Mücadele sonrasında kurulan Cumhuriyet eski devletten çok farklıdır. Dün, gökyüzünü melekler ve ruhlar diyarı olarak bilen çocuklar; bugün bulutların arasından yere inmektedir.¹⁶² Eski devlet üst üste gelen savaşlarla sürekli toprak kaybederken, bugünkü devlet beynelminel itibarı sayesinde kılıcına dahi el sürmeden toprak kazanmaktadır.¹⁶³ Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu, en önemsiz bir ecnebi gazetecinin bile yüksek politika öğretmeye kalktığı bir imparatorluktur.¹⁶⁴ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu en olmayacak meselelerde bile harp ilan etmeye kalkan ve karşılaştığı yenilgiler sonucunda büyük devletlere hakemlikler teklif etmeye kalkan bir devlettir. Türkiye Cumhuriyeti ise beynelminel itibarı sayesinde zaferler kazanmaktadır. Kısacası, yeni kurulmuş olan bu devlet uluslararası itibara sahip bir ulus devlettir. Dinin mutaassıp yorumlarından kurtulmuş ve devletin yönetimini “idealist Türk kahramanlara” teslim ederek eski devleti zaafa uğratan yozlaşmış kurumları tasfiye etmiştir. Böyle olunca Avrupa devletlerinin gereksiz müdahalelerinden kurtulmuş, onlarla eşit ilişkiler kurabilir hale gelmiştir.

Cumhuriyet'in başarılı olabilmesinin belirli koşulları vardır. Türkiye Cumhuriyeti “uzun bir tekâmülün olgun semeresi halinde inkişaf” etmiştir. Bu sebeple hayatta kalmış ve başarılı olmuştur. Mesela II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında ilan edilen Kanun-i Esasi başarılı olamamıştır. Çünkü hazırlayanların bütün idealistliklerine rağmen memleketin sosyal ve siyasi bünyesiyle uyuşmayan bir belgedir. II. Meşrutiyet de benzer sebeplerden başarılı olamamıştır. Cumhuriyet ise bir inhilâlin son noktasında zaruretlerin neticesi olarak doğmuştur. On beş yılın sonunda ise metin, sağlam, milli ve kuvvetli bir hükümet binası kurmuştur. Bu büyük başarının müsebbibi ise Mustafa

¹⁶² İsimsiz, “On Beş Yıl”. *Akbaba*. 27 Ekim 1938: 3.

¹⁶³ Orhon, Orhan Seyfi. “Hatay”. *Akbaba*. 8 Eylül 1938: 3.

¹⁶⁴ İsimsiz. “Bir Zamanlar”. *Akbaba*. 19 Ekim 1961: 7

Kemal'dir. Asırlardan beri inhitat içinde körleşen Türk zekâsı onun sayesinde dirilmiştir.¹⁶⁵ Mustafa Kemal, Türk tarihinin asırlardan beri asık duran yüzüne ilk tebessümü işleyen adamdır.¹⁶⁶

Gerileme dönemini konu alan popüler tarih yazımında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kaçınılmazdır. Zira devletteki çürüme o noktaya varmıştır ki idealist kahramanın her eylemi boşa çıkmaktadır. Devlet ancak yıkılmanın son evresinde, Osmanlı hanedanının otoritesinin sıfırlanmasıyla birlikte, onun çürümüş ve yozlaşmış başkentinin dışına çıkararak kurtarılabilmiştir. Devleti kurtarabilmek için yeni bir devlet kurmak ve onu bu yozlaşmış hanedan olmadan, Cumhuriyet olarak kurmak kaçınılmazdır.

Tarih bir bütün olarak millet inşasının ve devlete meşruiyet sağlamanın bir aracıdır. Fakat yakın tarih anlatısı tamamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine odaklanmak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun kaçınılmazlığı iddiası üzerinde şekillenmiştir. Bu devleti kuran kadronun Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında oluşmuş olan milliyetçi siyasi formasyonu, devleti kurduktan sonra iç tehdit olarak görecekları toplumsal aktörleri ve olguları da belirlemiş ve yakın tarihi konu alan popüler tarih yazımı bu tehdit algıları çerçevesinde şekillenmiştir. Milliyetçi ideolojinin etkisiyle tehdit unsuru olarak görülen azınlıklar ve ‘’mutaassıplar’’ geçmişe bakınca da tehdit olarak görülmüştür. Onların etkilediği kurumların yozlaşması sonucu devlet çürümüş ve bu kurumların etkisine en açık insanlar arasında olan hanedan üyeleri de yozlaşmıştır. Sonuç olarak hanedan devlete ihanet eder hale gelmiştir. Bu iddialar temelinde gelişen popüler tarih yazımına göre devleti kurtarmak için bu devleti yıkmak ve bir Cumhuriyet kurmak kaçınılmazdır.

¹⁶⁵ Cahit, Hüseyin. “Türkün Ebedi Atası”. *Yedi Gün*. 25 Birinciteşrin 1938:5.

¹⁶⁶ Çamlıbel, Faruk Nafiz. “Atamız Bir İdealdir Ölmez” *Yedi Gün*.15 İkinci Teşrin, 1938: 15.

3.BÖLÜM

İSTANBUL'UN İMARININ HATIRLATTIĞI TARİH

Farklı toplumsal düzenler kendilerine özgü farklı unutkanlık biçimleri geliştirmişlerdir. Eğer toplumu sosyal bilimler için kullanılabilir bir kategori olarak kabul edeceksek; her toplumun kendine özgü bir unutkanlık biçimi, unutma pratiği vardır diyebiliriz. Modernite kültürünün de kendisine has bir unutma biçimi vardır.¹⁶⁷ Kişinin şu anki deneyimlerini önceki nesillere bağlayan toplumsal mekanizmaların yıkımı, yirminci yüzyılın son dönemlerindeki en karakteristik ve en esrarengiz olgulardan birisidir. Hemen herkes, bir tür kolektif amneziye kapılmış bir şekilde belleğini yitirme korkusuyla tedirgindir ve bu korku geçmiş zaman modalarına duyulan tuhaf bir ilgi ile ifade edilir.

Çalışmanın bu bölümünde, İstanbul'da 1938 ve 1960 yılları arasında meydana gelen mimari dönüşümlerin bir bellek yitimi korkusuna yol açıp açmadığını tartışacağız. Bu bağlamda birbirine rakip iki algının varlığına şahit olacağız. Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın geçmişini kötü ve karanlık bir dönem olarak görenler mimari dönüşümleri olumlu gelişmeler olarak değerlendirecektir. Bu geçmişe daha farklı bir gözle bakarlarda ise mimari dönüşümler bir bellek yitimi kaygısına yol açacaktır. Her iki grubun muteber mazi algılarının ortak olmasıysa kentsel dokuda bu mazi algısıyla tezat oluşturduğunu düşündükleri bazı görüntülere ortak tepkiler vermelerine yol açacaktır.

Kentteki mimari dönüşümler sırasında bazı anıt mekânların güçlü bellek merkezleri haline getirilerek korunmaları, bu dönüşümleri olumlu gelişmeler olarak gören yaklaşımda bir bellek kaybı korkusu olmamasına yol açacak. Bununla birlikte her iki yaklaşım da gündelik yaşamlarında insanların mazi algılarının nasıl şekillendiği sorunundan doğacaktır. Yaklaşım farkları muteber ve yakın geçmiş algılarındaki farklılıkların bir sonucudur. Üçüncü yaklaşımdaysa geçmiş ve milli kimliğin kaybı

¹⁶⁷ Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011. 12.

tartışmaları kentsel alandaki bazı manzaralar üzerinden yapılacak. Bu sebeple değişen mimariyle olan bağlantı daha dolaylı olacak. Bu yaklaşımın en net örneklerine Hilton Oteli'nin ya da muhacir sorununun tartışıldığı yazılarda rastlayacağız.

3.1 MODERN ŞEHİR VE BELLEK

Kolektif hafıza kaybı manasına gelen kültürel amnezi modern toplumlar için önemli bir tehdit ve korku unsurudur.¹⁶⁸ Modern toplumlar bu korku ve tehdidi anıt mekânlar çevresinde güçlü bellek merkezleri oluşturarak aşmaya çalışır. Avrupa'nın 1918'de harap olması, 1945 yılında Avrupa hegemonyasının sonuna işaret eden yanıltıcı zafer; Britanya'nın 1959'da, Fransa'nın 1962'de dünya sahnesinde son bulan rolleri bu türden bellek merkezlerinin inşasıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar kolektif hafıza kaybına karşı bellek merkezleri olarak inşa edilseler de anıtlar ile unutkanlık arasında yakın bir ilişki vardır. Hatırlanmak istenen şeyi bir anıt biçimine sokmak hatırlama yükümlülüğünden kurtulmak içindir. Anıtlar yalnızca bazı şeylerin hatırlanmasına izin verirken diğerlerinin de unutulmasına sebep olurlar.¹⁶⁹ Bu yüzdendir ki modern toplumlardaki hatırlama çabaları devletin inşa ettiği belleğin ve bellek merkezlerinin ötesine geçer, hatta bazen ona karşı gelişir.

Anıt yapıların inşası ya da restorasyonunun siyasi sebepleri olduğu kadar sosyo-ekonomik sebepleri de vardır. Kapitalist ekonomi sabit sermayenin yenilenme süresinin giderek kısaldığı ekonomidir. Sürekli teknolojik devrim bunu söylemenin bir başka yoludur ve kapitalizmin dünya çapında yayılmasını açıklar.¹⁷⁰ Marks'a göre üretimin dönüştürülmesi, tüm toplumsal ilişkilerin durmaksızın sarsılması, durmak bilmeyen bir belirsizlik ve kaynaşma burjuva çağını diğer çağlardan ayırt eden özelliklerdir.¹⁷¹ Bu çağda, süreklileşmiş değişim ve yıkım hayatın her alanına olduğu gibi kentlerin mimarisine de yansır. Örneğin, David Harvey'e göre inşa edilmiş çevrenin taammüden ve sürekli olarak yıkılması kapitalist birikim sürecine içkindir. Burjuva bina ve kamusal

¹⁶⁸ Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011. 38, 39.

¹⁶⁹ A.g.e, s. 38, 39.

¹⁷⁰ Mandel, Ernest. *An Introduction to Marxist Economic Theory*. (New York: Young Socialist Alliance, 1967), accessed June 12, 2015, <https://www.marxists.org/archive/mandel/1967/intromet/>

¹⁷¹ Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994. 135.

yapıların en güzel ve en etkilileri bile bu sürekli yıkımdan azade değildir. Hepsi tek kullanımlıktır. Hızla değerden düşüp sermayeye çevrilebilir bir şekilde ve eskimek üzere planlanırlar. Mısır piramitleri, Roma su kemerleri ve gotik katedrallerden çok çadır ve kampinglere benzerler.¹⁷²

Süreklileşmiş yıkımın hükmünü sürdüğü kentsel alanda unutmaya modern toplumun en önemli sorunlarından biri haline gelir. Devlet tarafından inşa edilen bellek merkezleri, yani anıtlar ve anıtsal yapılar hafızayı belirli bir yönde şekillendirme amacının ürünleridir. Anıt mekân olarak öne çıkarılan yer, ulusun ve kentin tarihinin önemli bir uğrağı olarak tasarlanır. Öyle görülmesi istenir. Fakat yukarıda da söylendiği üzere bellek kendisini hiçbir zaman bu bellek merkezleriyle sınırlamaz. Çoğu zaman onların ötesine geçer. Svetlana Boym'a göre¹⁷³ modern nostalji, hayatta kaybolan şeylerin ardından çoğu zaman neyin özleildiği bile bilinmeden duyulan özlemdir. Nostalji, mitsel geri dönüşün imkânsızlığında keskin sınırlara ve değerlere sahip olduğu düşünülen o sihirli dünyanın arkasından tutulan yastır. Böyle olduğu ölçüde de bazen küçük bir simge ya da geçmişle bağlantı kurmaya yarayacak herhangi bir nesne, özneye muhayyel geçmişin bütün kapılarını açabilir. Anıt yapının hatırlattığı kadarıyla sınırlanmak istenen hafıza onun ötesine geçer, hatta anıt da hafızanın aldığı bu yeni şekil karşısında yeni anlamlar kazanır.

İstanbul hafızaya yeni kapılar açabilecek küçük eşyalar ve simgeler bulmak bakımından bereketli bir şehirdir. Ahmet Hamdi Tanpınar¹⁷⁴ İstanbul'da adım başı modası geçmiş zevk kırıntılarına, nerede ve nasıl devam ettiği bilinmeyen büyük ve eski ananelerin son parçalarına beraberce rastlandığını söyler. Ona göre eski İstanbul, gizli Anadolu, hatta mirasının son döküntüleriyle imparatorluk bu dar dükkânların birinde, en umulmadık şekilde, birden patlamaktadır. Modern kentte nostalji, küçük bir dükkanda, eskiden kalma küçük bir eşyanın tetiklemesiyle dahi hissedilebilen bir duygudur.

Çalışmanın bu kısmının meramı da İstanbul'un yeniden imarının yol açtığı tartışmalar dolayısıyla maziye dair algıların nasıl değiştiğine dair çıkarımlarda bulunabilmektir. Hem anıtsal yapılar hem kent imar edildikçe hatırlanan küçük köşeler bu algıda görülen

¹⁷² Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994. 142.

¹⁷³ Boym, Svetlana. *Nostaljinin Geleceği*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2009. 33.

¹⁷⁴ Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1949. 42.

değişimleri etkileyecektir. Nostaljik bir eski İstanbul veya yıkılmış bir devletin çürümüş başkenti algıları bu imar faaliyetlerinin tartışıldığı metinlere sinmiş iki rakip algıdır. Maziye dair bu algıları anlayabilmek için önce bahsi geçen yıllar içerisinde İstanbul'da vuku bulmuş olan imar faaliyetleri anlaşılmalıdır.

3.2 İSTANBUL'UN MİMARİ DÖNÜŞÜMÜ

1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra İstanbul'un yüzyıllar içinde kazandığı mimarî üslup ve çerçeve 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başlar. 18. yüzyılın ortalarından itibaren kent hem mimaride hem de süslemede Barok ve Rokoko tarzlarına tanıklık etmeye başlamıştır. Mimari üslup seçimindeki bu değişimin en önemli göstergesi ise 1755 yılında inşa edilen Nuruosmaniye Camisi'dir.¹⁷⁵ Fakat İstanbul'un kentsel morfolojisini köklü bir şekilde etkileyip kentin bir yüzyıl içinde modern bir kent haline gelmesini sağlayacak olan esas dönüşüm 19 yüzyılın ortalarında başlamıştır. Bu dönüşümü başlatan en önemli politik olay ise 1838 yılında İngilizlerle imzalanan ticarî anlaşmadır. İngilizlerle imzalanan bu ticarî anlaşma aynı yıl içerisinde ve takip eden yıllarda diğer büyük Avrupa devletleriyle de imzalanmıştır. Bu sayede Avrupa devletleri resmi yetkililerin müdahalesi olmadan yerli üretici ile doğrudan temas imkânına kavuşmuştur. Ayrıca bu anlaşmalarla gümrük vergileri Avrupalı tüccarlar lehine indirilmiştir. Sonuç olarak, tüm Osmanlı limanları ve özellikle de İstanbul Avrupalı pek çok tacir, iş adamı ve bankacı için cazip konuma gelmiştir.¹⁷⁶ Bununla birlikte 19. yüzyılda İstanbul pek çok Avrupa kenti gibi artan nüfus yoğunluğu, buna bağlı olarak gelişen yerleşim yeri yetersizliği ve büyük yangınlar gibi problemlerle karşılaşmıştır. Tüm bunlar, genel bir imar planı ve kente belediye hizmetleri getirme sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu koşullarda şehrin sorunlarını çözmek için ortaya

¹⁷⁵ Gül, Murat. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayınları, 2011. 38.

¹⁷⁶ A.g.e, s. 43.

atılan ve Batı tarzı planlama ilkelerini içeren ilk ciddi öneri 1839 yılında, Tanzimat Fermanı'nın ilanından bir ay önce getirilmiştir.¹⁷⁷

Kentin ilk şehremaneti, yani belediyesi 1855 yılında kurulmuştur. Fakat bu belediyenin yaptığı işler eskiden zaten kadı tarafından yapılan işlerle, yani çarşıların denetimi ve loncaların idaresi gibi konularla sınırlı kalmıştır.¹⁷⁸ Batı tarzı belediye sistemi oluşturma yolundaki bu ilk başarısızlık, 1856 yılında İntizam-ı Şehir Komisyonu adı verilen bir danışma meclisinin kurulması ile sonuçlanır. İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun teklifi doğrultusunda şehir on dört bölgeye ayrılır. Altıncı bölge, Beyoğlu ve Galata gibi mimari ve kültürel açıdan nispeten daha Batılılaşmış olan bölgeleri kapsamaktadır. Bu bölgede bir pilot belediye uygulaması yapılmaktadır. 1868 yılında hükümet, bu deneysel belediye uygulamasını yeniden tüm kente yaymaya karar verip altıncı bölgenin ayrıcalıklı konumuna son verse de kentin bu bölgesi uzun yıllar İstanbul'un gerçek anlamda Batılılaşmış tek bölgesi olarak kalmaya devam edecektir.¹⁷⁹

Her ne kadar kent mimari alanda bütüncül bir modernleşmeye şahit olmasa da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern hayata özgü ulaşım araçlarıyla birer birer tanışmaya başladı. Şehre ilk tramvay hattı 1869'da geldi. Dünyanın en eski ikinci metrosu olan Karaköy Galata arasındaki beş yüz elli dört metrelik tünel 1875 yılında açıldı. İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan ilk tren yolu hattı ise 1871 yılında açıldı.¹⁸⁰ Kent, modern hayata özgü eğlence araçlarının en önemlilerinden olan sinemayla ise 1914 yılında tanışacaktı. Kısacası dünya ekonomisi ile bütünleşmenin hız kazanması neticesinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'un kent yapısının modernleştirilmesi meselesi dönemin devlet elitinin ajandasına girdi. Bu doğrultuda istenilen amaçlara ulaşılamasa da İstanbul telgraf gibi, tramvay gibi, sinema gibi modern hayata has yeniliklerle tanıştı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise İstanbul'un modernleşmenin en azından asgari standartlarını taşıyan bir kent olduğu iddia edilebilirdi.

¹⁷⁷ Gül, Murat. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayınları, 2011. 46.

¹⁷⁸ A.g.e, s. 63.

¹⁷⁹ A.g.e, s. 68.

¹⁸⁰ A.g.e, s. 75.

İstanbul için ilk kapsamlı imar planı 20. yüzyılın başlarında hazırlanacaktır. Plan, Lyon Belediyesi'nden İstanbul'a gelen mühendis Andre Auric tarafından 1911 yılında hazırlanır. Plandaki çoğu öneri, Aksaray'daki bazı düzenlemeler ve bu semtle Beyazıt arasına yapılan geniş cadde hariç hayata geçirilememiştir. Auric'in planından sonra İstanbul'un planlaması meselesi araya Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı gibi askeri olayların da girmesinden dolayı uzun zaman gündem dışı kalmıştır.¹⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da devleti yönetenler mesailerini devletin yeni başkentine, Ankara'ya ayırmışlardır. İstanbul'un planlamasının devleti yönetenlerin gündemine tekrar girebilmesi 1930'ların başında olmuştur. 1933 yılında bu amaçla bir yarışma düzenlenmiştir. Bu yarışmada sunulan plan taslaklarının hiçbiri beklentileri karşılayamamıştır. Bu sebeple yeni bir plan hazırlama görevi 1935 yılında, 1933'teki yarışmaya Paris Planlama Bürosu'nun başında bulunması nedeniyle katılamayan Henri Prost'a verilmiştir.¹⁸²

Prost bu görevini 1950 yılına dek sürdürür. 1950'deki hükümet değişikliğinden sonra İsmet İnönü'ye olan yakınlığından dolayı görevden el çektirilmiştir. Buna rağmen onun planı, bazı revizyonlarla daha uzun yıllar İstanbul'daki imar hareketlerinde bağlı kalınan temel yasal çerçeve olma özelliğini muhafaza etmiştir. Adnan Menderes dahi 1960 İhtilali'nden sonra yargılandığı Yassıada Mahkemeleri'ndeki savunmasında, 1956 1960 yılları arasında gerçekleşen ve İstanbul'un çehresini neredeyse bütünüyle değiştiren imar hareketlerinde Prost'un planına bağlı kalındığından bahseder.¹⁸³

İncelediğimiz dönem aralığında, İstanbul'daki mimari dönüşümlerin temel kaynağı olan bu plan İstanbul için yeni yolların, yeni donanımların, gerekirse yeni semtlerin açılmasını öngörmüştür. Kentsel dokulara kararlı bir şekilde, anıtsal yapılara ise saygılı bir şekilde müdahale etmeyi tasarlamıştır. Prost için İstanbul kuşkusuz tarihi bir kenttir ama aynı zamanda bir Avrupa kentidir. Kent, 19. yüzyılda meydana yangınlar sonrasında Batı tarzında binalar ve evlerle inşa edilmiştir. Özellikle Beyoğlu semti büyük caddeler, modern kamu binaları, tramvaylar gibi modern şehre özgü yapılara sahiptir. Prost, İstanbul'da zaten oluşmaya başlamış olan bu Batılı kent görünümünü

¹⁸¹ Gül, Murat. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayınları, 2011. 94.

¹⁸² Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 39.

¹⁸³ A.g.e, s. 39.

öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda İstanbul'un tarihi yarımada kısmında bile sadece anıtlar, camiler, medreseler ve hamamları tarihi eser olarak kabul etmiştir. Kimi semtlerde yangınlardan artakalan ahşap evler, Prost için Avrupalı oryantalist yazarlar Pierre Loti ya da Claude Farrere için olduğu kadar önemli değildir. Fotoğraflarında mezarlıklar ve oradaki serviler bu eski evlere oranla çok daha fazla yer tutar. Temel amaç İstanbul'u doğal çevresine zarar vermeden, tarihi dönüm noktalarının korunmasını güvence altına alarak modernleştirmektir.¹⁸⁴

Kenti modernleştirme projesinin ulaşmak istediği en önemli amaç, kentin modern toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş bir yol ağına sahip olmasıdır. Dönemindeki pek çok şehir plancısı gibi Prost da bir trafik şehirciliği, yani yol çizimlerine ve kent adalarının sınırlandırılmasına dayalı bir şehircilik anlayışına sahip olmuştur. Fakat sokakları genişletmek suretiyle trafik rahatlatıldığında binalara ayrılan iç avlular daraltılmış ya da tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁸⁵ Hijyen için gerekli olan bu iç avluların ortadan kalkmış olması, bu bölümün ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere mimari dönüşümle ilgili yazılmış olan birçok yazıda önemli bir yer tutacaktır.

Prost planını hazırlarken İstanbul'un belirli bölgelerinde, yangınlar sonucu oluşmuş olan modern mimari ona esin kaynağı olmuştur. İstanbul'da oluşmuş olan bu modern mimari Levanten etkisiyle şekillenmiştir.¹⁸⁶ Prost da İstanbul için hazırladığı planda ilhamını Türk mimari geleneğinden değil, Levantenlerden almıştır. Mesela Pera çevresinde savaş öncesinden kalma eski evler, modern malzemelerle yeniden inşa edilmiştir. Ahşap Türk evleri gibi "küçük parsellerde", "bahçe diye anılan daracık bir alanda" bütünüyle tek başına yükselen kendi halinde evlerin yapımına karşı çıkmıştır.¹⁸⁷

İnşa faaliyetlerinde ilhamını genellikle Levanten evlerinden almasına karşın, peyzaj ve silüette kentin karakterini korumak Prost'un en önem verdiği konulardan birisidir. Ona göre binalar, kubbelerle ve bu kubbelerin gökyüzündeki karaltısıyla rekabet

¹⁸⁴ Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 39, 73, 74, 78, 79.

¹⁸⁵ A.g.e, s. 82.

¹⁸⁶ A.g.e, s. 89.

¹⁸⁷ A.g.e, s. 88, 89.

etmemelidir.¹⁸⁸ Yukarıda Prost'un anıt mekânlara verdiği önemden ve bu mekânları ulusun ve kentin tarihinin önemli uğrakları olarak koruma eğiliminden bahsetmiştik. Bu mekânları koruyarak aynı zamanda kentin silüetini de korumak istemektedir. Bu sebeple İstanbul'da görev yaptığı süre içinde Bizans ve Osmanlı anıtlarının korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Gerek Bizans dönemine gerek Osmanlı dönemine ait tarihi anıtların belirlenmesinde çaba harcamıştır. Prost'a göre bu yapılar kullanım değerlerinden bağımsız, tarihe belgelik eden ve kolektif belleği oluşturan yapılardır. Bu yüzden de birer anıt olarak korunmalı ve restore edilerek geleceğe taşınmalıdır. Kentin anıt yapılarının çevrelerinde açık alanlar oluşturmuş ve açmayı planladığı yeni arterleri anıtlara perspektif verecek şekilde tasarlamıştır. Fakat tarihi kent dokusu ortadan kalkınca anıtlar çevrelerinden bağımsız hale gelmiş, tarihi dokuyla ilişkilerini yitirmişlerdir.¹⁸⁹

Prost daha önceki çalışmalarında tarihi ve doğal çevreyi koruma yanlısı olarak tanınan bir şehircidir. Oysa İstanbul'da, anıtsal yapılar dışında kalan tarihi kent dokusunu tümüyle modernleştirmeye yönelik bir planlama stratejisi benimsemiştir.¹⁹⁰ Şehircinin bu tutumunda çeşitli etkenler rol oynamıştır. İlki yukarıda da belirtildiği üzere İstanbul'da tarihi yarımadaının büyük alanlarının yangınlar nedeniyle tahrip olmuş olması ve savaşların getirdiği ekonomik yıkım yüzünden uzun yıllar harap halde kalmasıdır. İkinci bir etken ise tarihi yarımadaının, üst gelir gruplarından başlayarak yavaş yavaş terk edilmesidir. Ev içerisinde daha iyi ve konforlu bir yaşam, İstanbullulara daha çekici gelmektedir. Son olarak planlamacının bu müdahaleci tutumu cumhuriyet yönetiminin çağdaş toplum yaşamını destekleyecek bir kent çevresi yaratma idealiyle de uyumludur.¹⁹¹ Örneğin Prost'un planında, parklar ve gezinti yerleri kadın ve erkeğin toplumsal yaşama ve rekreasyon faaliyetlerine eşit katılımını öngörmektedir. Dönemin tanınmış edebiyatçılarından Şevket Rado, İstanbul'un modern trafiğinin aldığı ölçü karşısında cadde ve meydan bakımından geride kalmış bir şehir olduğunu söyler.¹⁹²

¹⁸⁸ Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 89.

¹⁸⁹ A.g.e, s. 129.

¹⁹⁰ A.g.e, s. 128.

¹⁹¹ A.g.e, s. 128.

¹⁹² Gül, Murat. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayınları, 2011, 148, 182.

Prost'un öngördüğü meydanlar ve caddeler hem İslami yaşamın geleneksel yapısını kırarak hem de Şevket Rado'nun bahsettiği ihtiyaca cevap verecektir.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Prost'un planı, onun İstanbul'un baş plancısı olarak görevde bulunduğu dönemde layıkıyla uygulanamamıştır. Prost'un planının tam olarak neden uygulanamadığına dair pek çok muhtemel sebep ileri sürülebilir. Bunlardan ilki imar sürecinde karşılaşılan maddi zorluklardır. Salık verilen işlerin çoğu yüksek maliyetli projelerdir. Ne İstanbul Belediyesi ne de savaş zamanı hükümeti bu maliyetleri karşılayabilecek ekonomik güce sahiptir.¹⁹³ Ek olarak Prost'un imar planı tamamlanmamış ve tasarı niteliğinde bir plandır. Belgeleme yetersiz, kartografik malzeme kalitesizdir. Şehrin gelecekte ulaşacağı nüfusu tahmin etmek üzere bir planlama yöntemi dahi geliştirilmemiştir.¹⁹⁴ Bu sebeplerden dolayı Prost'un imar planı gecikmeli ve parça parça uygulanabilmiştir. Bu yüzden de istenilen sonuçları vermemiştir.

Prost'un planını şehrin görüntüsünü köklü bir biçimde değiştirecek şekilde uygulayan kişi, onu görevden almış olan Adnan Menderes'tir. İstanbul'u hükümetinin icraatlarının bir vitrini haline getirmeyi amaçlayan Menderes, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren bu kente büyük fonlar ve kaynaklar akıtmıştır. Başbakan Menderes, Demokrat Parti Hükümeti'nin son dört yılında vaktinin çoğunu bu kentte geçirerek imar çalışmalarının birçoğuna nezaret etmiştir. Bu yıllarda İstanbul'un imarının Demokrat Parti için ne denli önemli bir mesele haline geldiğini Adnan Menderes'in şu sözlerinden anlayabiliriz: "İstanbul'un imarı mevzuu adeta bir zafer alayının öyküsüdür. İstanbul'u bir kere daha fethedeceğiz."¹⁹⁵

İmar çalışmaları sırasında, bazı Osmanlı ve Bizans eserleriyle birlikte binlerce sivil bina trafik sorununu çözmek için feda edildi. Adnan Menderes'in Eylül 1956'da yaptığı basın toplantısına kadar istimlâkler belediyenin mütevazı bütçesiyle uyumlu bir şekilde yürüyordu. Bu tarihten sonra istimlâklerin hacmi o derece arttı ki belediye ödeme yapamaz hale geldi. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için hükümet "rızaen feragat" yöntemini buldu. Böylelikle mülk sahiplerine önden ödeme yapılmaksızın mülklerini

¹⁹³ A.g.e, s. 136.

¹⁹⁴ A.g.e, s. 138.

¹⁹⁵ A.g.e, s. 173.

istimlâk imkânı doğdu.¹⁹⁶ Dönemin Vali ve Belediye Başkanı Mehmet Mümtaz Tarhan'ın Yassıada Duruşmaları'ndaki savunmasına göre 1956 1960 tarihleri arasında yapılan istimlâklerin sayısı beş bin yedi yüz yirmidir. Bunların içinde boş arsalar ve küçük tarım arazileri de olduğu hesaba katılırsa bu dört yıllık süre içinde beş bin civarında bina yıkılmıştır.¹⁹⁷

İmar faaliyetlerinin yıkılan camiler üzerinden izini sürmek, hem inşa ve yıkım faaliyetlerinin hangi dönemde sıklaştığını hem de bu faaliyetlerin, hükümetlerin kültürel eğilimlerinin ötesinde bir genel politika olduğunu görmemizi sağlayacaktır. Bu tartışmayı, Mehmet Şevket Eygi'nin *Yakın Tarihimizde Cami Kırım* kitabının sağladığı sayısal veriler sayesinde yürüteceğiz. Türkiye'de İslamcı eğilimleriyle tanınan gazeteci Mehmet Şevket Eygi, kitabını güncel bir tartışmanın taraflarından biri olarak ve bu tartışmaya malzeme sağlaması için yazmıştır. Tartışma İstanbul'da yıkılan camiler tartışmasıdır. 1966 yılında İsmet İnönü'nün bir sözüyle tekrar alevlenir. İsmet Paşa, kendi hükümetleri döneminde İstanbul'da hiçbir caminin yıkılmadığını söyler. Buna karşılık Mehmet Şevket Eygi de o dönemde kendisinin çıkardığı Yeni İstiklal Gazetesi'nde, okurlarından İsmet Paşa döneminde yıkılan, satılan ve amacı dışında kullanılan camileri kendisine bildirmelerini rica eder. Kitap bu okuyucu mektuplarından oluşur. Sadece "Kıyıma Uğrayan Camiler ve Mescitler" başlığı altında yüz on üç cami ve mescit vardır. Yüz on üç cami ve mescitten elli beşi mescittir. Bu elli beş mescidin üçü II. Mehmet (Fatih) döneminde, dördü I. Süleyman (Kanuni) döneminde inşa edilmiştir. Yıkım tarihleri verilen cami ve mescitler arasında dört tanesi 1930 1935 yılları arasında, dört tanesi de 1936 1940 yılları arasında yıkılmıştır. 1941 ve 1945 yılları arasında beş, 1946 1950 yılları arasında bir, 1951 1955 yılları arasında üç, 1956 1960 yılları arasında sekiz cami yıkılmıştır. Bir cami de 1960'tan sonra yıkılmış.¹⁹⁸ Fakat yüz on üç cami ve mescitten sadece otuz tanesinin yıkım tarihinin verildiği de unutulmamalıdır.

Yine aynı kitapta, "Fatih ve Diğer Semtlerde Kıyıma Uğrayan Camiler" başlığı altında üç yüz cami ve mescit vardır. Çoğunluğu yine mescittir. İçlerinden ikisi Mimar Sinan

¹⁹⁶ Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 185.

¹⁹⁷ A.g.e, s. 195.

¹⁹⁸ Eygi, Mehmet Şevket. *Yakın Tarihimizde Cami Kırım*. İstanbul: Tarih ve İbret Yayınları, 2008. 8, 117, 120, 126, 135, 153, 168.

tarafından inşa edilmiştir. Üç yüz cami ve mescitten elli dokuzunun yıkım tarihi verilmiş. On üç tanesi 1956-1960 yılları arasında yıkılmış. 1930 ve 1940 yılları arasında ise on cami ve mescit yıkılmış. 1923'ten önce yıkılan camilerin sayısı sadece üç...¹⁹⁹ Yıkılan cami sayısı bir değişken olarak ele alınacaksa verilen rakamlar ışığında İstanbul'da 1930'lardan 1960'a düzenli bir yıkım olduğu söylenebilir. Yıkılan mescitlerin içerisinde II. Mehmet (Fatih) ve I. Süleyman'ın (Kanuni) emriyle ve Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olanların da bulunması inşa faaliyetlerini yürütenlerin gerektiğinde ne kadar kararlı olabildiğinin bir göstergesidir. Mehmet Şevket Eygi, İsmet Paşa'nın ve partisinin ideolojik eğilimlerinden dolayı İstanbul'da çok sayıda caminin yıkıldığını ispat etmek için yazdığı kitabında, istemeden de olsa cami yıkımının partilerin ideolojik yönelimlerinden bağımsız olduğunu ispat etmiştir. Eygi'nin dine karşı olduğunu düşündüğü Cumhuriyet Halk Partisi ve İsmet Paşa döneminde de Adnan Menderes hükümeti döneminde de İstanbul'da düzenli bir yıkım ve inşa faaliyeti vardır. 1956 ve 1960 yılları arasında, yani Adnan Menderes hükümetinin son dört yılında ise yıkım faaliyetlerinde hızlı bir artış olmuş; ilk başlıkta yıkım tarihi verilen cami ve mescitlerden sekizi, ikinci başlıktakilerden ise on üçü bu dönemde yıkılmıştır. Sadece yeni açılan yolların düz ve geometrik çizgiler halinde ilerleyebilmesi için yıkılan Mimar Sinan yapımı camiler vardır.²⁰⁰ Kısacası, anıtsal değer taşıyan ya da taşıdığı düşünülen yapıların çevresi temizlenmiş, yapılar öne çıkarılmış; fakat diğer eski ve tarihi yapılar, toplumdaki bazı insan ve grupların onlara atfettiği ideolojik, manevî değerden bağımsız olarak yıkılmıştır. Anıtsal değer taşımadığı düşünülen yapıların kimler tarafından, ne amaçla yapıldığı dikkate alınmamış ve ciddi bir itirazla karşılaşmadan hemen hepsi yıkılmışlardır.

3.3 MİMARİ DÖNÜŞÜME DESTEK VERENLER

Şehrin çehresini radikal bir şekilde değiştirecek olan bu imar faaliyetleri, devlet içindeki farklı grupların desteğini alarak ciddi bir itirazla karşılaşmadan ilerleyecektir. Şehirdeki Menderes imarının önemli figürlerinden olan karayolları uzmanı Muzaffer Uluşahin

¹⁹⁹ A.g.e, s. 171-200, 219-242.

²⁰⁰ Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 190.

şehrin bir kambur olduğunu ve düzeltilmesi gerektiğini savunur.²⁰¹ (Boysan 49) Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Esat Mahmut Karakurt ise “Hayır efendiler, güzel tenkit edilemez!” başlıklı yazısında, şehirdeki imar faaliyetlerinin, İstanbul’a İstanbul olduğu günden beri rüyasında, hayalinde görmediği bir güzellik ve ihtişamı vermeye azmetmiş bir enerjinin, zevkiselimin ürünü olduğunu söylemektedir. Vekile göre bu zevkiselimi durdurmaya teşebbüs etmek, muhalefet sıralarında vazife görenler için en hafif tabiri ile ustaca bir hareket değildir.²⁰² Muzaffer Uluşahin şehri bir kambur görmektedir. Kambur tabiatıyla eskilerden kalma bir kamburdur. Esat Mahmut Karakurt’a göreyse şehrin ellili yılların ikinci yarısında gördüğü imar faaliyetleri, İstanbul olduğundan beri, yani Türklerin eline geçtiğinden beri gördüğü en güzel ve en zevkiselim ürünü imar faaliyetleridir. Bu bağlamda, Menderes’in şehrin ikinci defa fethiyle ilgili sözü de anımsanırsa ortada kendisini şehri o güne kadar yönetmiş olan herkesten üstün gören bir iradenin olduğu anlaşılacaktır. Bu anlayışa göre eski olsa olsa kurtulmanın elzem olduğu bir kamburdur.

Eski denildiğinde, imar faaliyetlerini destekleyen hemen herkesin gözünde bazı görüntüler canlanır. Ahşap evler, şehirde varlıklarıyla eskiyi hatırlatan şeylerin başında gelir ve eski yeni tartışması bağlamında gündeme gelirler. Türklerin de sokaklarını her millet gibi temiz tutması, bittin her millet gibi korunması gerektiği söylenen bir yazıda, tahtakurularından da her millet gibi utanması, sinekten her millet gibi iğrenmesi gerektiği söylenir.²⁰³ Tahtakuruları ahşap evler dendiğinde ilk akla gelen şeydir. Sivrisinekler ise bu evlerin inşa edildiği dar sokakları, o sokakların pisliğini hatırlatır. Zira bu sokaklara belediye hizmeti girememekte, pislik ve çamur içinde kalmaktadırlar.

Evlerin pislik ve bakımsızlığı içinde oturanların yoksulluğundan da kaynaklanmaktadır. 1938 yılında Eminönü meydanını genişletme çalışmaları sırasında Valide Hanı’nın taş duvarlarının yıkılmasıyla birlikte duvarların ardında sakladığı sefalet ve perişanlık da açığa çıkar. Yıkılan duvarlar, insanları İstanbul’un iç yüzü ile baş başa bırakmıştır. Ortaya çıkan manzara çökük damlar, çatlak temeller ve tahta kulübelere ibarettir. Eminönü’ndeki hareket bir imar faaliyeti olarak başlamış, bir harabe manzarası olarak

²⁰¹ Boysan, Burak. “Genişliğin Azameti, Sağlamlığın Heybeti, Hennesenin Güzelliği”. *Betonart* 29.(2011): 49

²⁰² Age, s. 50.

²⁰³ Ortaç, Yusuf Ziya. “Biz Kime Benzeriz?”. *Akbaba*. 16 Teşrinisani 1944: 3.

bitmiştir.²⁰⁴ Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e miras kalan kentsel doku bu gibi manzaralarla örülüdür. İmar faaliyetleri eskiden kalan bu sefaleti, perişanlığı en azından mimari planda sona erdirmeyi amaçlar. Bu yüzden desteklenmesi gerekir.

Bu eski evler çevresinde oluşan sefalet ve yoksulluk onların yıkılıp yerlerine yeni yaşam alanları inşa edilmesiyle sona erdirilecektir. Prost öncesinde de sonrasında da imar faaliyetleri trafiği temel alır, trafiğin sorunsuz bir şekilde ilerlemesini sağlayacak bir yol ağı kurmayı hedefler. Yol ağları arasında kalan kent adacıklarında da eskisinden farklı "yeni yaşam" alanları inşa edilecektir. Yani Cumhuriyet kendisini barınma alanlarında yaptığı radikal değişiklikler vasıtasıyla görselleştirecektir. Her aileye, her bütçeye uygun ucuz ve ferah evler inşa edilecek ve böylece İstanbul eski mahallelerde oluşan sefalet görüntüsünden kurtulacaktır.²⁰⁵ Cânâ ve Pinon'a göre de bu blok apartmanlar çevresinde oluşan yeni yaşam tarzı ve yeni uzam "Küçük Amerika olma" arzusunun görselleştirilmesidir.²⁰⁶

Blok apartmanlar inşa edilerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan kentsel dokunun radikal bir dönüşümü planlanır. Bu süreçte eski de ihmal edilmez. Bazı anıtsal yapıların restorasyonu dolayısıyla kentin milli kimliğinin muhafazası amaçlanır. İmar hareketleri sırasında çevresindeki yapılardan arındırılıp öne çıkarılan anıtsal yapılardan biri de Süleymaniye Camisi'dir. Şevket Rado'ya göre Süleymaniye yalnız İstanbul'daki değil, memleketteki abideler içerisinde en güzel olanlarından biridir. Fakat asırlar boyu etrafını saran çer çöp yapılar onun güzelliğini gözlerden saklamıştır. Atatürk Bulvarı'ndan Süleymaniye'ye doğru açılacak yetmiş metre genişliğindeki muazzam cadde ile etrafının ahşap yapılardan temizlenmesi Süleymaniye'nin asırlardan bu yana görülmemiş bir cephesini gösterecektir. Bu, muhteşem mabedin yapılışından bu yana gördüğü en büyük tanzim hareketi olacaktır.²⁰⁷

Rumeli ve Anadolu Hisarları da bu dönemde restore edilen anıt yapılar arasındadır. Rumeli Hisarı Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın direktifleriyle restore edilip temizlenmiş

²⁰⁴ Ortaç, Yusuf Ziya. "İstanbul'un İçyüzü". *Akbaba*. 4 Ağustos 1938: 3.

²⁰⁵ Özdeş, Oğuz. "Mesken Davası". *Hafta*. 8 Temmuz 1955: 5.

²⁰⁶ Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 184

²⁰⁷ Gül, Murat. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayınları, 182.

ve etrafındaki ‘‘parazit yapılardan’’ kurtulmuştur.²⁰⁸ Anadolu Hisarı da Rumeli Hisarı gibi restore edilmiştir. Milli bayram günlerinde projektörlerle aydınlatılmakta ve Boğaz sularının üzerinde tarih nurlarından yapılmış sütunlar gibi parlamaktadır.²⁰⁹

1938 – 1960 yılları arasında İstanbul’da meydana gelen imar faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan kent dokusunu kambur olarak gören bir anlayışın etkisinde şekillenir. Kent dokusunun bir kambur olarak görülmesinde gündelik hayatta karşılaşılan fiziksel sorunlar olduğu kadar mimari zevklerin Batı etkisinde şekillenmiş olmasının da payı büyüktür. Yukarıda da söylediğimiz gibi daha 18. yüzyıldan itibaren devlet tarafından Batılı bir mimari tarz teşvik edilmektedir. Kentin mimari dönüşümünü Batılı bir tarzda gerçekleştirmek, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dönemin devlet elitinin politik yönelimleriyle de uyumludur. Fakat bu Batılı dönüşüm gerçekleştirirken Osmanlı İmparatorluğu’nun da bu mimari yapıyı değiştirmek istediğinden bahsedilmemiş; değiştirilmek istenen mimari yapı, bu devletin gerilemesinin ve gerileme devri zihniyetinin bir ürünü olarak görülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidarda olduğu dönemde, devlet elitinin çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşma misyonu mimari planda İstanbul’un her sınıftan halkı için geniş ve ferah blok daireler yapma hedefi etrafında somutlaşmıştır. Demokrat Parti döneminde ‘‘çağdaş uygarlıklar seviyesine’’ ulaşma misyonu ‘‘Küçük Amerika’’ olma hedefine inkılap etmiş; İstanbul’un mimari dönüşümü ile ilgili politikalar bu dönemde de değişmemiştir. Her iki dönemde de ahşap evler ve onların üzerine kurulduğu dar sokaklar yoğun eleştiri konusu olmuştur. Partiler arasındaki rekabet de daha çok Batılı mimari dönüşümü kimin en iyi yönetebileceği meselesine odaklanmıştır. Demokrat Parti döneminde, İstanbul’un imarı meselesi hamasi bir içerik kazanmıştır. İstanbul’un yeniden ‘‘fetih ve abad’’ edilmesi dönemin popüler sloganlarından biridir.²¹⁰ Gerçekten de 1956 – 1960 yılları arasında İstanbul Cumhuriyet tarihinin en büyük dönüşümlerinden birini yaşamıştır.

3.4 MİMARİ DÖNÜŞÜMÜN MUHAFAZAKÂR MUHALİFLERİ

²⁰⁸ Olcayto, ‘‘Anadolu Hisarı.’’ *Hafta*. 3 Haziran 1955: 6.

²⁰⁹ Olcayto, ‘‘Rumeli Hisarı.’’ *Hafta*. 8 Temmuz 1955: 23.

²¹⁰ Pinon, Pierre, ve Cânâ, Bilsel. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 168.

Modern toplumlarda kentsel dokunun sürekli değişim içerisinde olması ve kentsel alanın sürekli genişlemesi kapitalist ekonominin genel kurallarıyla uyumludur. Bu durum modern toplumlarda bellek sorununu önemli bir sorun haline getirmekte ve pek çok devlet bu sorunu, kentler içerisinde ulusun tarihinin önemli uğrakları olarak öne çıkarılan anıtsal yapılar inşa ederek ya da eski tarihi yapıları restorasyon yoluyla anıt haline getirerek çözmeye çalışmaktadır. İstanbul'un mimari dönüşümü de bu esas üzerine şekillenmiştir. Anadolu Hisarı'nın milli bayram günlerinde aydınlatılıyor olması bu çerçeveden düşünüldüğünde anlamlıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kolektif hafıza kaybına karşı bellek merkezleri olarak inşa edilseler de anıtlar ile unutkanlık arasında yakın bir ilişki vardır. Anıtlar, bazı şeylerin hatırlanmasını sağlarken bazı şeylerin de gizlenmesinin aracı olurlar. Politik bir tercihin ürünüdürler. Mesela kentteki ahşap evleri hızla yıkarken Rumeli Hisarı ya da Süleymaniye Camii gibi yapıları öne çıkarmak da bir politik tercihin ürünüdür. Osmanlı tarihinin muteber zamanlarını simgelediği düşünülen bu yapılar öne çıkarılırken, zayıfladığı ve gerilediği dönemi simgelediği düşünülen ahşap evler yıkılır. Tam da bu özellikleri itibarıyla anıt yapılar toplumdaki bellek yitimi korkusunu tamamıyla ortadan kaldıramaz. İstanbul örneğinde de bu olmuştur.

İstanbul'da kentsel alandaki hızlı dönüşüm, şehrin sakinlerinin bir kısmında bir bellek yitimi ve geçmiş kaybı duygusuna yol açmış; bu da hayatın bir bütünlük ve nizam dâhilinde aktığı düşünülen bir Eski İstanbul nostaljisi doğurmuştur. Hayatın bir nizam dâhilinde akmasından kasıt, gelenekle yaşanan çevre arasındaki uyumdur. Mevcut durumda geçmiş tecrübelerin, yani geleneğin şekillendirdiği hayatlarıyla yaşadıkları çevre arasında uyumsuzluk hissedilen insanlar kentin geçmişine ve bu kentte geçirdikleri gençlik ve çocukluk günlerine daha farklı bir gözle bakmaya başlamıştır. Hatırlama çabaları, kent peyzajında öne çıkarılan anıtsal yapıların ötesine geçmiş; mimari dönüşüm sırasında kaybedilen yapılara ve kentin gündelik yaşamının kenarında kalmış olan küçük köşelere odaklanmıştır. Bu yaklaşımın temsilcilerine göre de İstanbul, bir imar planına ve bu plan dâhilinde geniş çaplı imar faaliyetlerine ihtiyaç duymaktadır. Fakat İstanbul'un mekânsal değişimi ne kadar ihtiyaçsa kentin geçmişle olan bağları da o kadar ihtiyaçtır. Mevcut plana karşı eleştirel ve mesafeli oluşları, bu ikinci ihtiyacı görmezden gelmesi sebebiyledir.

Mesela İstanbul'daki mevcut mimari dönüşümlere karşı çıkmış olan devrin tanınmış şairlerinden Yahya Kemal Beyatlı, bir makalesinde Haliç ve çevresinin 1940'lı yıllardaki halinden bahseder. Yazar, devletin denizcilikle uğraşmaya niyet etmesi sonucu, tersanelerin Haliç boyuna yerleştirildiğinden bahseder. Yazara göre bu tersaneler Haliç'i çirkinleştirmektedir. Fakat bu çirkinlik aynı zamanda sâri, yani bulaşıcı bir çirkinliktir. Haliç'ten Kâğıthane'ye yayılır. Öte yandan, kentin Boğaziçi bölgesi de Bakü'den Batum'a gelen gaz borusunun geçiş yatağı haline getirilmiş; sanayi amaçlı depolar sahilleri sarmıştır.²¹¹

Haliç semtinin de içinde bulunduğu Eyüp ilçesiyle ilgili ciddi endişeler vardır. Vaktiyle gülü, bülbülü, can eriği ve yalılarıyla meşhur olan Bahariye; şimdi Silahtarağa yolundaki fişek fabrikasından başlamak üzere lastik, glikoz, dokuma, nebati yağ fabrikalarıyla doldurulmuştur. Eyüp bu fabrikalardan temizlenmeli ve eski ruhani atmosferine tekrar kavuşmalıdır. Mehtabı, gurup ve tulûu, suyu ve manzarası eşsiz Piyerloti kahvesinde bile şimdi adından ve Eyüp mezarlığından başka eskiyi hatırlatan bir şey kalmamıştır.²¹²

Eyüp'ün eskiden sahip olduğu düşünülen bu ruhani atmosferi, semtte vuku bulmuş olan bir olaydan kaynaklanmaktadır. İlçe adını bir sahabeden, yani Muhammet Peygamber'in yüzünü görmüş ve yakın çevresinde bulunmuş bir kişiden almaktadır. Efsaneye göre bu kişi uzun yıllar yaşamıştır. Muhammet'in kurucusu olduğu İslam İmparatorluğu'nun ordularının yaptığı İstanbul kuşatmalarından birine katılmış ve bu kuşatma sırasında ölmüştür. Adı Eyüp El-Ensari'dir. İstanbul II. Mehmet (Fatih) tarafından fethedildiğinde, Eyüp El-Ensari'nin mezarının padişahın hocası Ak Şemseddin tarafından bulunduğu iddia edilmiştir. Ak Şemseddin'in gösterdiği yere bir türbe ve camii yapılmıştır. Eyüp adını alan bölge de o cami etrafında gelişip büyümüştür.²¹³

Eyüp'le ilgili tartışma, mevcut plana eleştirel duran yazarların bu plana neden eleştirel durduklarını anlamamızı sağlar. Aynı zamanda plan fikrine neden tamamıyla karşı çıkmadıklarını da anlarız. İstanbul'un zamanın bazı yazı adamları tarafından anlam atfedilen bazı semtleri vardır. Bu anlamı kendi kendilerine atfetmezler. Tarihsel ve

²¹¹ Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1964. 118.

²¹² Arıt, Fikret. "Eyüb". *Hafta*. 8 Temmuz 1955: 14.

²¹³ Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1964. 117.

dinsel sebepleri, sıradan insanlar arasında da kökleri vardır. Yahya Kemal yazısında Haliç ve Boğaziçi'nden bahsetti. Daha sonraki yazıda ise bir bütün olarak Eyüp'ün sahip olduğu ruhani atmosferden bahsedildi. Bu semtler tarihi ya da dini açılardan önemli semtlerdi. İstanbul'un eski semtlerinin çoğuna böyle bir anlam atfediliyordu ve bu semtleri geçmişten devralınan mimari dokusuyla mümkün olduğunca az değiştirerek korumak isteyen bir eğilim vardı. Semtlerin mimari dokularını bozan, genellikle endüstriyel olan yapılardan korumak için plan gereklidir. Ayrıca yeni dönemin yeni ihtiyaçları vardır. Sanayi modern toplumun ihtiyaçlarından biridir. Plan hem İstanbul'u bir sanayi kenti haline getirmeli hem bunu eski İstanbul'un kentsel dokusuna zarar vermeden yapmalıdır. Her şehir planının kentteki mimari estetikle ilgili bazı öngörülleri vardır. Mevcut plana eleştirel olanlar planın bu yönünü eksik görürler. Dolayısıyla itirazları da daha çok estetik temellidir. İstanbul'un tarihsel süreçte, dini ve milli hassasiyetlerin de bir sonucu olarak oluşan estetiği bu kente milli bir üslup kazandırır. Bu üslubun, sadece Süleymaniye gibi simgesel değer atfedilen birkaç yapının restorasyonu ile korunamayacağı düşünülür.

O dönemde sıkça kullanılan Türk İstanbul tabiri yürütülen tartışmalarda kilit bir öneme sahiptir. Yahya Kemal bu tabiri açıklayabilmek için önce bir vatan tanımı yapar. Yazara göre vatan bir iklimin manzarası, mimarisi ve halkı arasında halis ve tam bir ahengin olduğu yerdir. Beş yüz sene önce kurulmaya başlanan İstanbul da böyle bir vatan toprağıdır. İstanbul, Türklüğün medeni kabiliyetlerinin ne kadar yüksek olduğunu gösteren bir abidedir. Zira Türkler medeni kabiliyetleri bu kadar yüksek bir millet olmasa Bizans'tan devralınan harabeyi imar edemeyeceklerdir.²¹⁴ Dolayısıyla bundan sonraki imar faaliyetlerinde de bu kentin iklimi, mimarisi ve halkı arasındaki ahenk devam ettirilmeli ve bu ahengin göstergesi olan mimari yapı da korunmalıdır. Yapılacak olan yeni mimari düzenlemeler de bu ilke gözetilerek yapılmalıdır.

Yahya Kemal'in öğrencisi ve dönemin tanınmış edebiyatçılarından birisi olan Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre de İstanbul Türklüğün medeni kabiliyetlerinin ne kadar yüksek olduğunu gösteren bir abidedir. İstanbul bizim sadece fütühatçı bir millet olmadığımızı, aynı zamanda bir kültür ve medeniyet yarattığımızı en geniş manasıyla gösteren şehirdir. İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü yaklaşırken yapılması gereken,

²¹⁴ Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1964. 4.

İstanbul gibi tılsımlı bir aynada ve bu kadar hazır ve sanatkâr bir fon üzerinde bu beş yüz yılı aksettirebilmektir. Fetihden evvelki devre ve fetihden sonraya ait olan her şey, bütün abideler, mazi eserleri, çeşmeler, imaretler, medreseler hepsi düzeltilmeli; uzaktan görünenler en göz alıcı şekillerini almalı, yakından tadılabilecek olanlar meydana çıkarılmalıdır. Tanpınar'a göre de İstanbul bizim damgamızı taşıyan, bizim hüviyetimizi almış İstanbul'dur.²¹⁵ Bahsi geçen eserler, yani çeşmeler, imaretler ve medreseler İstanbul'u Türk İstanbul yapan, ona Türklüğün damgasını vuran eserlerdir. Dolayısıyla yapılacak olan her türden imar faaliyeti bu eserlerin kentteki varlığı hesabı katılarak ve onları temel alarak planlanmalıdır.

Yahya Kemal'in vatan tanımına göre vatan bir iklimin manzarası, mimarisi ve halkı arasında tam uyumun olduğu yerdi. Yaptığı Türk İstanbul tarifi bu tanım temelinde şekilleniyordu. Tanpınar da bu Türk İstanbul tarifini aynen almıştı. Bu tarife göre İstanbul, coğrafi özellikleriyle halkının kültürü arasında tam bir bütünlük olduğu için Türk'tü. Bu bütünlüğün somutlaştığı yere kentin mimarisiydi.

İstanbul'a Türk kimliğini veren mimari eserler, Tanpınar tarafından ikiye ayrıldı: Uzaktan tadılabilenler ve yakından tadılabilenler. Hatırlanacağı gibi Prost'un planında Eski İstanbul'da, yani Bizans surları içinde yer alan semtlerde bile sadece camiler, medreseler, hamamlar gibi yapılar tarihi eser olarak kabul ediliyordu. Bu yapılar Tanpınar'ın sınıflandırmasına göre uzaktan tadılabilecek eserler arasındaydı. Fakat yakından tadılabilenler; yani çeşmeler, imaretler, İstanbul'a Türk kimliğini veren diğer eserler dikkate alınmamıştı. Yaşayıp yaşamayacakları şansa, bölgelerinde kapsamlı bir imar faaliyeti olup olmamasına bağlıydı.

Tanpınar'ın ve Yahya Kemal'in tarifiyle ve Prost'un planının öngördüğü imar faaliyetleri arasındaki çelişki iki rakip mazi algısı arasındaki farktan kaynaklanmaktaydı. Prost'un planında Osmanlı geçmişine dair öne çıkarılması gereken eserler bu devletin en parlak yüzyıllarına, klasik dönemine ait anıtsal eserlerdi. Diğer yaklaşım ise geçmişin her parçasıyla yaşayan zamanın bir parçası olması gerektiğini savunuyordu. İstanbul'un Türk İstanbul olması, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak zamanlarıyla sınırlandırılabilir bir hikâyeye değildi. Beş yüz yıllık bu süreçte ortaya çıkmış her eser kentsel doku içerisinde öne çıkarılmalı, bundan sonraki imar

²¹⁵ Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1970. 193, 194, 195, 208.

faaliyetlerine de mimari üsluplarıyla şekil vermeliydi. Bu sayede İstanbul'da iklimin manzarası, halk ve mimari arasındaki ahenk korunabilir; geçmiş yaşanan zamanın bir parçası olarak yaşamaya devam edebilirdi.

Kentin Bizans geçmişine dair eserlerin korunması da önemliydi. Zira bu eserlerin korunması ve yaşatılması kentin Türk kimliğine zarar vermezdi. Yahya Kemal Türklerin İstanbul'u bir harabe olarak aldığından ve bu harabe üzerine yeni bir kent kurduklarından bahsetti. Dolayısıyla Bizans devri, İstanbul'un Türk tarihinin bir mukaddimesiydi ve Bizans eserlerinin korunması İstanbul'un Türkleşmesinin tarihinin daha net anlaşılmasını sağlayabilirdi. Prost'un da Bizans eserlerinin korunması konusundaki hassasiyetini tekrar hatırlarsak, her iki yaklaşımın da bu konuda hemfikir olduğunu söyleyebiliriz.

Yahya Kemal ve Tanpınar, yukarıda özetlenen düşünceleriyle Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin temsilcileri arasında yer alır. Fakat onların temsilcisi olduğu muhafazakâr eğilim Türkiye'deki genel geçer muhafazakâr eğilimle karşılaştırıldığında bazı temel farklara sahiptir. 1950'li yıllarda Türkiye'nin sosyal ve siyasî hayatına beklenmedik bir şekilde ve gittikçe artan bir hızla katılan Anadolu'nun kültürel talepleri, İstanbul kökenli aydınların taleplerinden daha farklıdır. Anadolu büyük şehirlere akarken kendi değerlerini de beraberinde taşımaktadır. Bu gelişme, Batıcı seçkinleri de dönemin muhafazakâr düşünürlerini de aynı derecede endişelendirmiştir. Çünkü muhafazakâr entelektüellere göre gelenlerin getirdikleri İslam köylü İslam'ıdır. Geleneğin sadece kubbeye indirildiği, alt katları dükkân olarak kullanılan sevimsiz, nispetsiz betonarme camiler inşa eden bir İslami anlayıştır. Her biri diğerinden daha yüksek minarelerle her türlü nispet fikrine meydan okuyan bu camilerle İstanbul'u yeniden "feth" ve "işgal" edilecektir.²¹⁶

Kentteki Anadolu adıyla anılan bu İslami eğilim de Türkiye'de muhafazakârlığın bir vechesini temsil etmektedir. Kısacası 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de iki farklı muhafazakâr tepkiden bahsetmek mümkündür. İlki Yahya Kemal'in ve Tanpınar'ın da içerisinde yer aldığı, İstanbul merkezli muhafazakârlıktır. Diğerisi ise İslami kimliği daha baskın bir muhafazakârlıktır. Fakat bu baskın olan İslam, İstanbullu muhafazakârların

²¹⁶ Ayvazoğlu, Beşir. Tanıl. "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Kuruluşu" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 530. Cilt. Muhafazakârlık. İstanbul: İletişim Yayınları. 2006.

deyimiyle bir köylü İslam'ıdır. Taşralı İslam'dır. Taşralı İslam'ın temsilcisi olduğu söylenen muhafazakârlar kent hayatına ve ülkenin düşünce dünyasına 1950'lilerden sonra katılmaya başlayacaklardır. Kentli muhafazakârlık ise bu kuşaktan gelenlerin yavaş yavaş ölmesi ve yerlerine yenilerinin yetişmemesi sonucu fikir hayatından silinecek; yerleri "Anadolu kökenliler" tarafından doldurulacaktır. Yahya Kemal ilk eserlerini 1910'larda, Tanpınar ise 1920'lerde vermeye başlamıştır. Hem yaşadıkları ve yazdıkları dönem hem de yaklaşım tarzları itibarıyla "kentli muhafazakârlar" içerisinde değerlendirilmelidirler. Bu grup içerisinde değerlendirilebilecek entelektüellere Samiha Ayverdi, Abdülhak Şinasi Hisar ya da Refik Halit Karay'ı da ekleyebiliriz. Onlar da İstanbul'un imarı konusunda benzer hassasiyetler gösterirler.

Bu entelektüeller, hem Cumhuriyet Halk Partisi döneminde hem de Demokrat Parti döneminde İstanbul'daki mimari dönüşümlere mesafeli durmuşlardır. Aslına bakılırsa bu tutumlarında bir çelişki de yoktur. Her iki dönemde de İstanbul'daki imar faaliyetleri aynı şehir planına referansla yapılmıştır. Demokrat Parti, muhafazakâr eğilimlere sahip olmasına rağmen iktidara geldiğinde eskisinden bağımsız bir imar politikası geliştirmeye çalışmamıştır. Demokrat Parti yöneticileri kent ve mimarisine yönelik tutumlarıyla "Anadolulu muhafazakârlar" arasında değerlendirilebilirler. Zaten geçtiğimiz bölümlerde de toplumsal kökenleri itibarıyla devlet elitinin farklı bir kesimini temsil ettiklerini söylemiştik. Anadolu'yla bağları daha canlıdır ve çoğunlukla ticaret ve hukuk kökenlidirler. Süleymaniye ya da Rumeli Hisarı gibi simgesel yapıları temizlemeyi, bunları önemli günlerde ışıklarla aydınlatmayı ve tüm bunları Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha iyi yapabileceklerinin propagandasını yapmayı muhafazakârlıklarının ispat için yeterli görüyorlardı. Bu sebeple 1930'lardan 1950'lere İstanbul'un imarına yönelik politikalar değişmemiştir.

Kent kökenli muhafazakârlar ise 1930'lardan 1950'lere İstanbul'daki imar faaliyetlerini eleştirmeye devam etmişlerdi. Kent dokusundaki değişimleri eski evlerin, eski mahallelerin ve yüzyıllık ağaçların kaybolması gibi meseleler üzerinden tartışıyorlardı. Samiha Ayverdi eski ahşap evlerin sofalarından bahseder. Ona göre sanki ev bu sofa için yapılmıştır ya da sofa bu eve vücuttaki kalp kadar ayrılmaz ve lüzumlu bir uzuv olarak eklenmiştir. Eski evlerde sofa çalışmaktan, konuşmaktan ve düşünmekten yorulan insanların nefes aldığı yerdir. Yazar, artık evlerin ortasına sofa denen bu

meydancıkların konmadığından ve yeni binaların bir değirmi tülbendi andıran hollerinde ev sakinlerinin kafa kafaya gelmeden, birbirlerine çarpmadan zor dolaşabildiklerini söyler. Daha da kötüsü şehir sakinlerinin, şehir hayatı yaşayan cemiyetlerin en fazla muhtaç oldukları ağaç gibi, çiçek gibi tabiat nimetleri ile gözlerini ve gönüllerini yıkayabilecekleri bir üç arşın bahçeleri dahi olmamaktadır.²¹⁷ (Ayverdi, 228) Kısacası dışlarından bakılınca çer çöp yığını olarak görülen bu ahşap evler, içlerine girilince ya da Tanpınar'ın deyimiyle "yakından tadılınca" belirli bir hayat nizamının ifadesi olarak görülürler. Yazar giderek kaybolmakta olan bu eski evleri hüznle yâd eder.

Eski evlerle birlikte eski mahalle de yok olmaktadır. Zaten bu evler de mahalle kültürünün bir parçası olarak serpilip gelişmişlerdir. Abdülhak Şinasi Hisar'a göre Eski İstanbullular mahallelerine o kadar kökleşirlerdi ki mahalleleri ruhlarına bir kılıf olurdu.²¹⁸ Başka bir yere göç etmek, onlar için huylarını değiştirmek kadar güç ve tatsız bir görev haline gelirdi. Yazar, belki de bu yüzden, aynı yazısında eski mahallesini çocukluğunun, ilk mesut hislerinin ve ilk hülyalı sevgilerin geçmiş olduğu zamanlarla özdeşleştirir.²¹⁹ Çocukluk önemlidir. Zira ona göre büyükler dünyanın şiiirini kaçırın insanlardır. Ruhunu inkâr ederler, ruha cevap vermeyi bilmezler ve çok basit yaşarlar.²²⁰ Eski mahallelerin sahip olduğu ruh çocukluk günlerinin hülyalarıyla üretilen bir yanılsama değildir. Sadece mahiyeti itibarıyla çocukluk hülyalarına benzemektedir. Sahip oldukları o büyülü atmosfer, mahallelere geçmişlerinden mirastır. Mesela İstanbul'dan daha evvel erişilen Anadolu ve Rumelihisarı mahalleleri, birer buhurdan gibi adeta kendiliklerinden fetihten evvelki zamanların kokusunu taşırlar.²²¹

Masalsı bir geçmişin mirası olarak görülen mahalleye farklı bir gözle bakıldığında ciddi sorunları olduğu hemen fark edilecektir. Refik Halit Karay Boğaziçi köyü ve halkını tasvir ederken ahşap ve harap küçücük evlerden, suyu kesilip muslukları kopmuş çeşmelerden, bozuk kaldırımli toz toprak içindeki yollardan, eğri büğrü iniş çıkış ve geçitleriyle basamakları seyrelmiş dağ yolu merdivenlerinden bahseder. Fakat bunlara

²¹⁷ Ayverdi, Samiha. *Hâtıralarla Başbaşa*. İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 1977. 226, 228.

²¹⁸ Hisar, Abdülhak Şinasi. *Geçmiş Zaman Köşkleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1956. 15.

²¹⁹ A.g.e, s. 20.

²²⁰ Hisar, Abdülhak Şinasi. *Geçmiş Zaman Köşkleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1956. 27.

²²¹ A.g.e, s. 67.

rağmen ‘‘güzel’’ ve ‘‘hakiki’’dir.²²² Yazar bu güzellik ve sahiciliğe hayranlıkla bakar. Yoksulluktan kaynaklanan fiziksel problemler nedeniyle bu güzelliklerin yıkılacak olmasına karşı çıkması da muhtemeldir. Bu düşünce tarzından baktığımızda yapılması gereken bu mahallelerin yok edilerek yerlerine blok apartmanların yapılması değil, mahalle halkının ekonomik imkânlarını düzelterek bu mahallelerin yozlaşmadan gelişmesini sağlamaktır. Bu türden bir gelişme muhafazakâr düşünce tarzının idealleriyle daha uyumludur.

Belirli bir hayat nizamının, yaşayış biçiminin ifadesi olan eski mahallenin sahip olduğu ‘‘güzellik ve hakikilikleri’’ daha somutlaştırarak anlatan yazılara da rastlarız. Mesela bir yazıda Boğaziçi’ndeki köpek mezarlığından söz açılır. Eski İstanbul’un hayvanlarla ve çevreyle ilişkisini anlatan yazının yazarına göre tarihi abideleriyle turistik bir şehir olan İstanbul, yanlış bir şehircilik anlayışıyla bir sanayi ve ticaret şehri haline getirilmiştir. Halbuki İstanbul tarihi eserleriyle ve tabiat güzellikleriyle insan ruhuna huzur veren, cazip bir şehirdir. Bu şehirde tabiat güzelliklerinin insana verdiği haz, bahçe zevk ve sevgisini de kuvvetlendirmiş; hayvan sevgisini ileri götürmüştür. Yazıya göre hemen her eski İstanbul evinde kedi beslenmektedir. Her mahallenin demirbaş bir köpeği vardır. Mahallelinin elbirliğiyle meydana getirdiği bir kulübeye sığınır, bu muhitin insanlarını sokak başında karşılar ve evlerine kadar götürür. Kendisine yapılan iyiliği unutmaz, geceleri mahalleye tek bir yabancı sokmaz. Geniş bahçeli her evin, bağlı bahçeli her köşkün bahçesinde köpek beslenir. Alt katı Malta taşları ile kaplı, geniş ve rutubetli bir zemin kata sahip bu evlerin çoğunda küçük yılanlar görülür. ‘‘Ev yılanı’’ adı verilen bu zehirsiz yılanların öldürülmesinin ise eve uğursuzluk getireceğine inanılır.²²³ Yukarıda bir toprak parçasının vatan olabilmesi için ikliminin manzarası ile mimarisi ve halkı arasında bir uyum olması gerektiğinden bahsedildi. Bu yazıda çizilen tabloya göre İstanbul’un doğal koşulları ile mimarisi arasındaki uyum, halkının hayvanlarla ve doğayla olan ilişkisini etkilemiştir. Yazar İstanbul halkının hayvanlarla ve doğayla olan, artık ortadan kalkmış olan bu ilişkisini özlemle anar. Bu tablonun ortadan kalkmış olmasını, İstanbul’u İstanbul yapan pek çok şeyin kaybına denk olarak gördüğü açıktır. Yahya Kemal’in deyimiyle söylersek İstanbul eski evlerin ve

²²² Karay, Refik Halit. ‘‘Boğaziçi’nin Görmediğimiz Tarafı’’. *Resimli Hayat*. 14 Haziran 1953: 10.

²²³ Bilge, Sait Naim. ‘‘Köpek Mezarlığı’’. *Hafta*. 6 Nisan 1960:7.

mahallenin kaybolmasıyla birlikte kendisini vatan toprağı yapan pek çok özelliğini kaybetmiştir.

Coğrafya ve kültür etkileşiminin mimariye etkisini İstanbul'un ağaçları üzerinden de tartışmak mümkündür. Bazı ağaçlar İstanbul'un mimarisinin tamamlayıcı bir parçasıdır ve kentin milli kimliğini kazanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çınar ve servi ağaçları bu ağaçlar arasındadır. Kentteki imar faaliyetleri bu ağaçları da vurur. Mesela 1954 yılında Beyazıt tepeciğıyle Aksaray arasına rustaî bir ferahlık veren yüzyıllık çınar ağaçları kesilmiştir. Şehrin bu semti üzerine gerilen zümrüt şemsiye artık yoktur. Bu ağaçların altında dolaşmak zevki yalnız yaz aylarında değil, kış aylarında dahi hiç değilse iki neslin itiyatları arasına girmiştir. Fakat yeni nesiller artık bu zevkten mahrum olacaktır.²²⁴ İstanbul'un coğrafyası çınar ve servi ağaçlarının yetişmesi için müsaittir. Yüzyıllar boyunca kentin mimarisinin gelişimine katkıda bulunmuş olanlar kentin bu özelliğinden yararlanmış ve bu iki ağacı mimari üslubun bir parçası haline getirmiştir. Ağaçların kentin mimarisinin bir parçası haline gelmesi bu şehirde yaşayan insanlara özgü zevkler yaratmıştır. Çınarların gölgesiyle örttüğü yolda yürümek bu türden bir zevktir ve coğrafya, kültür ve mimari etkileşiminin küçük, fakat güzel bir örneğidir. Yazarca hoyrat bulunan mimari müdahaleler kentliyi bu zevkten mahrum etmekte ve aynı zamanda kentin yüzyıllar içerisinde oluşan mimari üslubunu yok etmektedir.

Geleneğin denetiminden mahrum kalan ve çok hızlı değişen mimari yapının milli çizgisini kaybettiğı ve sanat kıymetinden yoksun yapılar meydana getirdiğı öne sürülüyordu. Mesela İstanbul'un Fatih ilçesindeki Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinden bahsedilen bir yazıda bugünkü harap ve perişan haliyle bile bir sanat mihrakı olan bu eserin, ayağını bastığı toprakta zevkin ve asaletin şahitliğini yapmakta olduğuna değinilir. Fakat aynı eser çekildiğı kıyıda İstanbul'un Fatih gibi bir semtine hüznün ve esefle bakmaktadır. Hele bir Fevzipaşa Caddesi vardır ki iki tarafında da sanat kıymetinden ve milli çizgilerden mahrum binaları ile tam bir zavallılık örneğidir.²²⁵

İstanbul'un mevcut mimari dönüşümüne muhalif olanlar itirazlarını birkaç nokta üzerinde topluyordu. Fakat tüm itirazların temeli kentin milli kimliğini kaybetmesi üzerineydi. Bir yerin vatan toprağı olabilmesi için coğrafyası, halkının kültürü ve

²²⁴ Ayverdi, Samiha. *Hâtıralarla Başbaşa*. İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 1977. 220, 221.

²²⁵ Ayverdi, Samiha. *Hâtıralarla Başbaşa*. İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 1977. 140.

mimarisi arasında tam bir uyum olması gerekiyordu. Mimari yapı coğrafyayla kültür arasındaki uyumun somutlaştığı yerdi ve bu yüzden önemliydi. Ahşap evler ya da geniş bahçeli konaklar coğrafya ve kültürün etkileşimiyle yüzyıllar içinde doğmuştu. Bu evler halkın yaşayış biçimini de etkilemiş ve eski Türk mahallesi denilen toplumsal birim böyle doğmuştu. Bu mahalle doğayla, hayvanlarla farklı bir iletişim biçimi geliştirmişti. Tüm bunların toplamı ise İstanbul'a özgü, sadece İstanbul sakininin bu şekilde ve bu haliyle tecrübe edebileceği bir yaşam biçimi doğurmuştu. Bu evlerin ve mahallelerin bazı fiziksel aksaklıkların ve bakımsızlıktan kaynaklanan perişan görüntülerin bahane edilerek yıkılması ve yerlerine blok apartmanların gelmesi şehri milli üsluptan mahrum bırakıyor ve sanat kıymetinden mahrum yapılarla donatıyordu.

Blok apartmanlar, kendi ortaya çıktıkları kültürün değerleri açısından bir şeyler ifade edebilirler ve bir anlama sahip olabilirlerdi. Fakat İstanbul'da eski yapının üzerine, apar topar uygulanmaları onları sanat kıymetinden mahrum, taklit yapılar haline getiriyordu. İstanbul'un "milli mimari"si, yüzyıllar içinde belirli bir kültürün bir coğrafya ile etkileşiminden doğmuştu. Bu kültür Bizans'tan kalan harabe üzerine bir Türk İstanbul yaratmıştı. Şimdi olan ise bu milli mimarinin büyük bir hızla tasfiye edilmesi ve yerine sanat kıymetinden mahrum, milli üsluptan yoksun eserlerin gelmesiydi.

Yukarıda Rumeli Hisarı'nın ya da Süleymaniye Camisi'nin etrafının eski yapılardan temizlenmesinden bahsedilirken bu yapılar için "çerçöp", "parazit" gibi ifadeler kullanıldı. İstanbul'daki imar faaliyetlerini destekleyenler için bu yapılar gerçekten parazit ve çerçöptü. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemekte olduğu yılları temsil ediyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi ya da Demokrat Parti, İstanbul'u gerileme yıllarının bıraktığı çerçöpten kurtaracaktı. Demokrat Parti zamanında buna İstanbul'u fetih zamanlarının ihtişamına tekrar kavuşturma mottosu da eklendi. İmar faaliyetlerinin muhalifi olanlar ise İstanbul'un geçmişten devralınan kentsel dokusunun kaybını kent sakininin hayatındaki güzellik ve hakikiliklerin kaybı olarak görüyorlardı. Her ne kadar bu yapılar Refik Halit Karay'ın bahsettiği Boğaziçi Köyü gibi ya da Hüseyin Avni Paşa Yalısı gibi bakımsız ya da perişan halde olsalar da onları "yakından tadabilecek" gözler için bir sanat mihrakıydılar. Yüzlerce yıllık bir geleneğin imbiğinden süzölmüş olmaları, onları güzellik ve hakikiliğin canlı örnekleri haline getirmişti.

Abdülhak Şinasi Hisar bu evlerle birlikte çocukluğunun masalının da kaybolduğunu söyledi. Evlerin çocukluk masalıyla özdeşleştirilmesi, sadece yazarın çocukluğunu bu evlerde yaşamış olmasıyla ilgili değildir. Evlerin oyunla, çocukluk masalıyla özdeşleştirilmesi ve büyülü bir atmosferin ürünü olarak görülmeleri belirli bir hayat nizamının son numuneleri olarak değerlendirilmeleri sebebiyledir. Eski evler ve mahalle, yüzyıllar boyunca farklı kuşakların hayat tecrübeleriyle şekillenmiştir. Onların doğayla, çevreleriyle ve kentle geliştirdikleri ilişkilerle son halini almıştır. Aynı zamanda İstanbul'un fethedildiği çağların kokusunu taşımaktadırlar. Mekânın ve bu mekânda yaşayanların meydana getirdiği kültüre katılabilmek için büyüklerin sahip olduğu şeyler, yani akıl ve idrak gerekmez. İnsanlar bu kültüre hesap yapmadan, plan ve program yapmadan katılırlar; yaşayarak öğrenirler. Fakat çocukluk masalının mekânı olan bu eski mahalleler ve evler büyüklerin rasyonel hesaplarıyla yok edilmiştir. Blok apartmanların yer aldığı sokaklara daha kolay belediye hizmeti gireceği, bu apartmanların daha hijyenik ve güvenli olacakları gibi hesaplarla yıkılmışlardır ve yıkılmaktadırlar. Geriye yeni dairelerin "değirmi tülbendi" andıran holleri ve bu hollerde birbirlerine çarpmadan yürüyemeyen insanlar kalmıştır.

Eski zamanın zarafet ve hakikiliğinin giderek yok olmakta olduğunu ve insanların şimdiki zamanın soğuk gerçekliğiyle yüz yüze kaldıklarını iddia eden bu bakış nostaljik bir bakıştır. Kentteki hızlı mimari dönüşümün ve bu dönüşümün ürettiği sorunların neden olduğu yabancılaşma, yazarlarımızın gençliklerini ve ilk gençliklerini geçirdikleri mahalle ve evleri masalsı bir atmosfer çerçevesinde hatırlamalarını sağlar. Fakat bu nostaljik bakış zamanın ihtiyaçlarını da göz ardı etmez. İstanbul'un Haliç ve Eyüp bölgesiyle ilgili yazılardan bahsederken de değinildiği gibi itiraz İstanbul'un bir sanayi ve ticaret kenti olmasına değildir. Fakat imar planı hazırlanırken İstanbul'un eski semtlerindeki mimari yapıyı dikkate alan bir plan hazırlanmalı ve sınai tesisler kentin dışına yerleştirilecek olan yeni semtlerde kurulmalıdır. Bu dileğin altında, açıkça ifade edilmese de İstanbul'un sanayi ve ticaret alanlarında gelişmesinin eski semtlerde yaşayan kent sakinlerinin ekonomilerine de katkı yapacağı ve böylece bu semtlerin bakımsız hallerinden kurtulacağı inancı yatmaktadır. Bu inanç, yazarlarımızın değişimin toplumun kendi iç evrimi sonucu ve zamana yayılarak olması gerektiğini savunan muhafazakâr düşünce dünyalarıyla da uyumludur. İstanbul'un bir sanayi ve ticaret kenti olmasına karşı çıkılan tek yazı Boğaziçi'ndeki köpek mezarlığını konu alan yazıdır.

Fakat o yazıda da bunların yerine başka bir modern ekonomik faaliyet, turizm önerilmektedir.

3.5 MİLLİYETÇİ BAKIŞ VE RAHATSIZ EDEN KENT MANZARALARI

Prost'un imar planına destek verenler de bu plana muhalefet edenler de milliyetçiydi. Plana destek verenler, kentin Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde oluşmuş olan çerçöp yapılardan kurtulacağı gerekçesiyle destek veriyorlardı. Aynı zamanda kentin ve milletin tarihinin önemli uğrakları olarak anıtsal yapıların kent dokusu içinde öne çıkarılması olumlu bir gelişme olarak değerlendiriyorlardı. Karşı çıkanlar ise kentin milli dokusunun yok olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı. Her iki yaklaşımın da birleştiği nokta savunucularının milliyetçi ideolojileriydi. Bu milliyetçi ideolojileri kentteki bazı imar faaliyetlerini, görüntüleri ve aksaklıkları her iki grubun da eleştiriler oklarının hedefi yaptı. Hilton Oteli'nin inşası, kentte giderek çoğalan yabancı tabelalar ve göçmenler meselesi ulusal hassasiyetleri tekrar hatırlattı. Bunlara getirilen eleştiriler her iki grubun kesişim noktası oldu.

Akbaba Dergisi'nde, devam etmekte olan imar faaliyetlerine ve İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı kentsel dokunun dönüştürülmesine karşı hiç eleştirel bir yazı yayınlanmamıştır. Derginin başyazarı Yusuf Ziya Ortaç imar faaliyetlerinin ateşli bir destekçisidir. Bu dergide çıkan bir yazıda Hilton Oteli'nden ve kentte yabancı tabelaların çoğalmasından duyulan rahatsızlıktan dem vurulur. Bu rahatsızlık mizahi bir fıkra ile dile getirilir. Fıkraya göre bir gün II. Mehmet (Fatih) ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay İstanbul'da gezintiye çıkarlar. Babıali Caddesi'nde yavaş yavaş yürümeye başlarlar. Halis Amerikan ipliğinden çoraplar görürler. Mallarını Alman malı satıyorum, Paris'ten yeni geldi diye satmaya çalışan işportacılara rastlarlar. Sonra Fatih semtine geçerler. Gazete ve dergi satan bir bayinin önünde boydan boya açılmış Amerikan, İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan mecmualarına rastlarlar. Sonra Beyoğlu'na çıkarlar. Karşılaştıkları tabelalar Liyon, Luvr, Bazar dö Bebe ve Havana Pazarı'dır. Padişah yavaş yavaş sinirlenmeye başlar. Tam da bu sırada bir inşaat görür.

Bunun ne olduğunu sorar. Gökay ünlü Amerikan oteli Hilton'un inşaatı cevabını verince gürlür: Bu şehirde senden başka Türk yok mudur?²²⁶

Fıkra, İstanbul'un kaybolmakta olduğu düşünülen milli kimliğini mizahi bir dille eleştiri konusu yapar. Fakat bunu İstanbul'da Prost'un planı dâhilinde gerçekleşen imar faaliyetlerine karşı olan yazarlar gibi mimari üslup tartışmasıyla yapmaz. Mesela Hilton Otelinin inşası eleştiri konusudur. Fakat otel Batılı mimari stilinden dolayı eleştirilmez. Eleştiri konusu olan kent dokusu içinde yabancı bir tabelanın bu kadar öne çıkıyor oluşudur. Vali ve II. Mehmet muhayyel gezintilerine Fatih semtinde başladı. Fatih semti, yukarıda değindiğimiz Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinden bahseden yazıda da eleştiri konusu olmuştu. Fakat Fevzipaşa Caddesi üzerindeki milli üsluptan ve sanat kıymetinden yoksun yapılar sebebiyle eleştirilmişti. Buradaki eleştiride kentin milli üslubunu bozan betonarme apartmanlar değildir. Semt dokusu içinde öne çıkan tabelalardır. Yıl 1953'tür. Devletin milli burjuvalar yetiştirmeye çalıştığı dönemin etkileri hâlâ tazedir. Dolayısıyla burada eleştiri konusu olan yabancı sermayenin kent dokusu içinde görünür hale gelmesidir. Prost'un planının bir amacı da İstanbul'u sanayi ve ticaretin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırmaktır. İstanbul modern bir şehir haline getirilirken modern ekonominin ihtiyaç duyduğu hijyenik ve güvenli betonarme binalara kavuşmaktadır. Bu yapılar belirli aralıklarla yıkıp yapmaya uygun olmalarıyla da kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına uygundur. Fakat paradoksal bir tutum olarak Akbaba'daki bu yazıda İstanbul'un modern ekonominin ihtiyaçları uyarınca dönüştürülmesi değil, bu dönüşüm sonucu ortaya çıkan görüntüler eleştiri konusu olur.

Kent dokusu üzerinde milli hassasiyetleri zedelediği düşünülen görüntüler yabancı firmaların tabelalarıyla sınırlı değildir. Bir diğer önemli sorun göçmenler sorunudur. Muhacirlerin perişan halleri milli hassasiyetleri zedelemekte ve bu sorunu bir milli sorun haline getirmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar 1951 yılında göçmenlerden bahsettiği yazısında bu insanların Balkan memleketlerinden her şeylerini, hatta geleceğe dair ümitlerini dahi bırakarak geldiklerini söyler. Geldikleri yer Türk tarihinin en öz tarafını oluşturmaktadır. Hükümet ve fertlere ait bazı teşebbüsler bu muhacirler için bazı

²²⁶ Cız. "Fatih ve Gökay". *Akbaba*. 5 Haziran 1953: 9.

şeyler yapmaya çalışmaktadır. Fakat yapılanlar çok yetersizdir ve olayın büyüklüğü karşısında efkâr-ı umumide uyanması gereken tepki yetersizdir.²²⁷

Yazar efkar-ı umumide uyanan tepkinin yetersiz olmasından yakınır ama Devlet Bakanı Celal Yardımcı dahi bu göçmen evleri meselesinden dolayı eleştiriye maruz kalmaktadır. Celal Yardımcı mizahi, fakat sert bir dille eleştirilir. Bakan bir gün İstanbul'a gelir. Bu kıyamette bu güzel şehrin ab-u havasından istifade edecek değildir ya. Ver elini göçmen evleri deyip vatandaşları ziyarete koşar. Gördüğü şey yana yatmış, çamura batmış evlerdir. Gazetelere yapanın da yaptırının da yakasına yapışacağız der. Bakanın bu tepkisi yazarın aklına bir Yeniçeri fıkrası getirir. Kafayı tütsüleyen yeniçeri ağası yolda Solomon'a rastlar. Narayı basıp palayı çeker. Ulan bezirgân ölümlerden ölüm beğen, der! Sinirleri boşanan Yahudi korkudan dili dolaşarak sorar:

- Aman ağam, ne yaptım? Kusurum ne?
- Bre Çıfit, daha ne yapacaksınız? Siz Hazret-i İsa'yı öldürmüşsünüz!

Solomon yanlışı olduğunu, o olayın iki bin yıl önce olduğunu söyler. Yeniçeri ağası ise bu olayı yeni duymuştur, ne zaman olduğu onu ilgilendirmez. Fıkırayı anlatan yazar fıkranın kıssasını da verir. Ne dersiniz, diye sorar. Sizce çatlak duvarları, çökmüş çatıları, kaymış temellerinin fotoğrafları bir yıldır gazetelerde olan göçmen evlerini devlet bakanı yeni mi görmüştür?²²⁸ Yazar açıkça söylemese de Devlet Bakanı'nın ikiyüzlü bulduğu bu tutumunu yaklaşmakta olan seçimlere bağlamaktadır.

Celal Yardımcı'nın ikiyüzlü bulunan bu tutumu eleştiri konusu olmaya devam eder. Bakan yine alaycı bir dille eleştirilir. Fıkıraya göre bakan yine İstanbul'a gelir. Uzun zamandan beri tartışılmakta olan Rami'deki göçmen evlerini gezerken romatizmaya tutulmuştur. Romatizmanın sebebi evlerin çamur ve rutubet içinde olması değildir. Çok hassas bir insan olan bakanın evlerdeki rutubetten müteessir olmasıdır.²²⁹

Yabancı tabelalar kent dokusunun rahatsızlık yaratan ve milli hassasiyetleri zedeleyen görüntüleri arasındaydılar. Fakat bu alanda yalnız değillerdi. Muhacirlerin perişan halleriyle kent sakininin gözleri önünde olması da bir rahatsızlık unsuruydu. Tanpınar'a

²²⁷ Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1970. 57.

²²⁸ İsimli. "Bu Hafta". *Akbaba*. 29 Nisan 1954: 3

²²⁹ İsimli. "Burası Akbaba Radyosu". *Akbaba*. 29 Nisan 1954: 9.

göre muhacirler Türk tarihinin en öz taraflarından gelmişti. Türk tarihinin en öz tarafından kasıt Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda hızla yayıldığı, en güçlü olduğu devirlerdi. Türk tarihinin en öz taraflarından geldiği söylenen bu insanların böylesine ağır bir sefaletle mahkûm olması zihinlerdeki muteber tarih algısıyla tezat oluşturuyordu. Bu görüntülerin 1950'li yıllarda, yani İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yılında gözler önünde olması ise eleştirilerin dozunun artmasına sebep oluyordu. Muhacirlerin sorunlarına bir çare bulamayan hükümetin bakanının bir de seçim zamanı yersiz bulunan bir açıklama yapması, onu ağır eleştirilerin hedefi haline getirdi.

Hatırlanacağı gibi İstanbul'daki yabancı tabelalarla ilgili fıkra II. Mehmet'in (Fatih) valiye, bu şehirde senden başka Türk yok mu, sorusunu sormasıyla sona ermişti. İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü kutlamalarıyla milli duyguları körükleyen hükümet, bu tarihsel vakayı İstanbul'da yapacağı geniş çaplı imar faaliyetlerinin sloganı haline getirmişti. Fakat hükümetin öngöremediği sonuçlar da oluyordu. Milli hassasiyetleri artan insanlar muhacirleri perişan halde görmek istemiyorlardı. Kentin her yerindeki yabancı tabelalardan da rahatsızlardı. İstanbul'da sürmekte olan imar faaliyetlerinin muhalifi olan Tanpınar da genellikle destek vermiş olan Akbaba Dergisi de hükümetin İstanbul'un ortasındaki bu perişanlık manzarasına son vermesini istiyordu. Çünkü Rami'de ortaya çıkan manzara basit(!) bir gecekondu sorunu değildi. Her iki yaklaşımda ortak olan muteber tarih algısıyla tezat oluşturuyor, dolayısıyla milli hassasiyetlerini zedeliyordu.

Çalışmamızın bu bölümünün konusu 1938 – 1960 yılları arasında meydana gelen mimari dönüşümlerin maziye dair algıları ne şekilde etkilediği ve bir bellek yitimi korkusuna yol açıp açmadığıydı. Bu yirmi iki yıllık dönem içerisinde İstanbul'daki imar faaliyetlerinin destekçisi olan ilk grupta İstanbul'daki radikal mekânsal dönüşüm bir bellek yitimi korkusuna yol açmamıştı. Zira kentin Bizans ve Osmanlı geçmişine dair anıtsal yapılar korunuyor; kent dokusu içinde öne çıkarılıyorlardı. İmar faaliyetlerine destek verenler bu kadarını yeterli buluyor ve bu sebeple imar hareketlerini övgüyle karşılıyorlardı. Kentteki bu mimari dönüşümlerin muhalifi olan diğer gruba göreysel imar faaliyetleri geçmişin izlerinin, dolayısıyla da kentin mazisinin kentsel dokudan silinmesine yol açıyordu. Öne çıkarılan anıtsal yapılar bir bütünün parçaları olarak anlamlıydılar. Geçmişin mimari mirası yakından tadılabilen küçük köşeler ve şehrin

siluetinin önemli parçaları olan anıtsal yapılarla bir bütündü. Ahşap evlerin, bu evlerin yer aldığı mahallelerin, bu mahallelerdeki değerleri ancak “yakından tadılarak” anlaşılabilen olan sanatsal köşelerin çerçöp kabul edilerek yok edilmesini kabul edilemez bulanlar imar faaliyetlerine tepki gösteriyorlardı. İmar faaliyetlerine destek veren grup için ise hızla yıkılmakta olan bu “harabe” yapılar eski devletin geri kalmışlığını ve iktidarsızlığını simgeliyordu. Her iki yaklaşımın da muteber mazi algıları ortaktı. Her iki grup için de kent dokusu içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik devrine ait anıtsal yapıların öne çıkarılması olumlu bir gelişmeydi ve eleştiriden azadeydi. Kent dokusu içinde bu muteber mazi algısıyla tezat oluşturduğu düşünülen görüntüler her iki grup için de eleştiri konusuydu.

4.BÖLÜM

GÜNDELİK HAYATA DAİR MESELELER ETRAFINDA ŞEKİLLENEN MAZİ ALGISI: GÜNDELİK HAYAT VE SİYASET

Çalışmamızın bu bölümünde gündelik hayata dair tartışmalar etrafında şekillenen mazi algıları üzerinde duracağız. Bu bağlamda kadın erkek ilişkileri ve aile, kentteki köylülük ve köy imgesi, geçmiş zaman kenti nostaljisi, dil ve edebiyat ve alaturka müziğe dair tartışmaların maziye dair algıları nasıl şekillendirdiği üzerinde duracağız. Değişen siyasetin bu konulara olan yaklaşımları etkilediğine şahit olacak ve bu meseleler etrafında şekillenen mazi algılarını da değiştirdiğini göreceğiz.

4.1 YENİYE VE DEĞİŞİME DAİR

Neredeyse tüm gündelik hayat tartışmalarında bir üst başlık olarak eski ve yeni karşılaştırması yapılmasına şahit oluruz. Eski ve yeni tartışmasında yazarların pek çoğu çelişkili bir tutum içerisinde. Zamanın ve hayatın hızına duyulan hayranlık ile bu hız karşısında yönünü kaybetme endişesi birbirine karışır. 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türk basınında yazan pek çok yazar II. Abdülhamit Dönemi'nde doğmuştur. Bu dönemin sonunda siyasete atılmışlardır. Meşrutiyeti ve Cumhuriyet'in kuruluşunu görmüşlerdir. Pek çoğu aynı zamanda edebiyatçıdır. Hayatlarını yazarak kazanmaları çok kısa sürelerde fazla sayıda metin üretmelerine sebep olmuş; bu da sathi değerlendirmeler yapmalarına sebep olmuştur. Edebiyatçı olmaları ve toplumsal sorunları edebi bir dille ifade etmeleri sık sık benzetmelere, ikiliklere başvurmalarına neden olmuştur. Mesela eskiye göre serbestleşen kadın erkek ilişkileri Milli Mücadele ruhunun kaybolmasıyla alakalıdır. Maçka'da ve Şişli'de yaşayan, bol para harcayıp fazla kadınla arkadaş olan erkekler Tanzimat romanlarının alafranga karakterlerine benzemektedir. Kent hayatında meydana geldiğini iddia ettikleri yozlaşmaya kente akın eden köylülük sebep olmuştur.

1895'te doğmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında edebiyat ve siyaset dünyasına atılmış ve uzun yıllar, bu çalışmada da kullanılmış olan Akbaba Dergisi'nin

başyazarlığını yapmış olan Yusuf Ziya Ortaç'ın yazdığı iki yazı, yeni ve yenilik karşısındaki bu ikircikli tutumun güzel bir örneği olacaktır. 12 Ekim 1944 tarihli bir yazısında yazar, İstanbul'daki asırlık ihtiyarlardan bahseder. Fakat yazısına hep bir soru hâkimdir. Kimi yol yürüyerek, kimi yoğurt yiyerek, kimi de uyumakla birer asır geçiren bu ihtiyarlara, ne çok yaşamışlar denilebilir mi? Yıldız dolu bir okyanus gecesinde Japon adalarını bombalamaktan dönen bir yeni dünya çocuğunun sahip olduğu hayat tecrübesi yanında bu ihtiyarların hayat tecrübeleri bir hiçten ibaret değil midir?²³⁰ Aynı yazar, *Değişme* başlıklı bir başka yazısında yine eski ve yeni dünyayı karşılaştırır. Büyük harbin topla, tüfekte ve bombayla öldürdüğü dünyanın yerine başka bir dünya doğduğundan bahseder. Bu yeni dünyanın çocukları eski dünyanın çocuklarından farklıdır. Ne zevkleri eski zevk ne telakkileri eski telakki ne de arzuları aynı arzudur. Mesela kendi çocukluğunun şık insanlarını düşünür. Kolalı yakalarının devriği altından ince nakışlı bir ipek kravat, küçük bir düğümle yeleğin altına kadar sarkmaktadır. Şimdi kırmızı üstüne sarı ve yeşil damalı yün bir boyun bağı, hantal bir dolanışla nakkaş yumruğu gibi delikanlıların boynuna dolanmaktadır. Yazarın çocukluğunda, yazlık eşya arasında ipek şemsiye en başta gelirken şimdi derisi güneş altında kızarmamış bir insan adeta cildinin beyazlığından utanmaktadır.²³¹

Yazar ilk yazısında “yıldız dolu bir okyanus gecesinde” Japon adalarını bombalamanın hızından bahsetmiş ve bu hıza karşı hayranlığını gizlememişti. Fakat hayatın bu hızının kaybettirdiği, yoklukları ancak gündelik hayatta fark edilebilecek bazı şeyler vardır. Mesela kendi çocukluğunun şıkları artık yoktur. Onlarla birlikte ince nakışlı ipek kravatlar, ipek şemsiyeler, beyaz tenli zarif kadın ve erkekler de ortadan kaybolmuştur. Fakat yazar yine de temkinli görünmektedir. Yeninin getirdiği onca olanağa ve hıza, kaybolmakta olan birkaç ince zevk nedeniyle karşı çıkmak istemez görünmektedir. Fakat daha somut başlıklara inildiğinde, mesela kadın erkek ilişkileri ve aile meselelerinde durum değişecektir. Yenilik devlet tarafından getirilmişse karşı çıkılmayacak ve hatta savunulacaktır. Gündelik hayatın kendi olağan işleyişi sırasında ortaya çıkmışsa karşı çıkılacaktır. Yazarlarımızın çoğu ‘zamanın hızına’ hayrandır, fakat bu hız kontrolden çıkmamalıdır. Bu hızı kontrol edecek ve yön verecek kuvvet ise devlettir. Kendileri de gazeteciler ve devlet adamları olarak devletin kararlarını

²³⁰ Ortaç, Yusuf Ziya. “Yüz Yaşında Çocuklar”. *Akbaba*. 12 Teşrin-i Evvel 1944: 3

²³¹ Ortaç, Yusuf Ziya. “Değişme”. *Akbaba*. 11 Ağustos 1938: 3.

etkileyecek, bir nevi topluma yol gösteren ağabeyler olacaklardır. Bu noktada yeniye ve yeniliklere dair tartışma siyasi bir mahiyet kazanacaktır.

Levent Cantek'e göre bu dönemin gazeteci yazarları denetleyici kuşaktır. (25) Bu kuşaktan olabilmenin önkoşulu Kurtuluş Savaşı'na katılmış olmak ve rejimin inşasında bulunmaktır.²³² Yazarlar bu özellikleri sebebiyle gündelik hayata dair meselelerde söz söyleme hakkı bulabilmekte, yasal değişimlerin sonuçlarının hayatın akışı içerisinde hangi noktalara kadar gidebileceğini belirleme hususunda kendilerini söz sahibi görmektedirler. Devletin girişimiyle yapılan yeniliklerin destekçisi, bu yeniliklerin öngörülemeyen sonuçlarının ise muhalifidirler. Fakat eğer devlet bir konuda karar değiştirdiyse, mesela daha önce eskinin yoz ve karanlık bir kalıntısı olarak gördüğüne olumlu bir gözle bakmaya başladıysa, yazarlarımızın bu konudaki yaklaşımı da genellikle hemen değişmektedir. Zira aldıkları kararları etkileyen esas merci devlettir. Zaten kendileri de değişimi yönetmekte olan devlet elitinin bir parçasıdır.

4.2 KADIN VE AİLE: CUMHURİYET'İN İDEAL KADINLARI

Kadın erkek ilişkileri ve aile başlığında görülen değişimlerde de pek çok yazarın takınacağı tavrı belirleyen esas merci devlettir. Devletin kadına bahsettiği haklar savunulur ve sahip çıkılır. Kadının toplum hayatına daha fazla dâhil olması sonucu oluşan yeni durum ise eleştiri konusu olur. Bu durum verilen hakların istenmeyen bir sonucudur. Öte yandan özellikle kadın meselesinde, istenmeyen sonuçlara bakıp verilen hakların geri alınmasını savunan tek bir yazar dahi yoktur. Kadın hakları Cumhuriyet'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırt edilmesini ve Cumhuriyet devrimlerinin somutlaşmasını sağlayan en önemli araçlardan birisidir. Bu özelliği sayesinde kadın meselesi maziye dair algının şekillenmesinde de önemli bir yere sahiptir.

Kadın başlığında Cumhuriyet devrinde nelerin değiştiğini anlayabilmek için eskinin nasıl tarif edildiğine ve bu dönemde nelerin eleştiri konusu olduğuna bakmak gerekir. Osmanlı kadınlarının hemen hepsi peçelidir. Yüzlerinden parmaklarının ucuna kadar

²³² Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2008, 25.

çarşaf içindedirler.²³³ Kocalarının üç defa ‘‘boş ol’’ demesiyle kapı dışarı edilebilirler. Kısaca bu dönemin kadını, kaderi kocasının bir sözüne bağlı; dış dünyadan, yani erkeklerin dünyasından neredeyse tamamen kopuk bir karakter olarak resmedilir. Kadınların bu halde olması erkeği de olumsuz etkilemekte ve toplumun bozulmasına sebep olmaktadır. Mesela erkeğin üç defa ‘‘boş ol’’ demesiyle gerçekleşen boşanma tarzına talak-ı selase denmektedir. Bu boşanma tarzı hülle gibi utanç verici bir geleneğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hülle, talak-ı selase ile boşanan çiftlerin tekrar evlenebilmek için başvurdukları bir yöntemdir. Bu tür boşanmalarda, kadın boşandığı kocasıyla tekrar evlenebilmek için kısa süreliğine de olsa başka bir erkekle evli kalmalıdır. Bu sebeple talak-ı selase ile boşanan kadınlarla düzmece evlilikler yapmayı meslek haline getirmiş erkekler türemiştir.²³⁴

Kadın ve erkek arasındaki iletişimi zorlaştıran, aile ve toplum yapısını sarsan başka sorunlar da vardır. Çoğu zaman çiftler arasında kavgalara neden olan şey, birbirlerine uygun olup olmadıklarını bile anlayamadan, genç yaşlarında yaşlı ebeveynlerinin kararıyla evlendirilmiş olmalarıdır. Mesela bir yazıda şöyle bir ifade vardır: ‘‘Everelim’’ dedi başı örtülü kadın, ‘‘he’’ dedi öteki ihtiyar, ‘‘gayri vakti geldi.’’ Yazıdaki bir başka ifade ise şöyledir: ‘‘Anam bana öyle bir ‘gız’ alırdı ki yedi mahalle oğluna aldığı gelin için parmak ısırırdı.’’²³⁵ Yaşlı, eğitimsiz ve çocuklarının duygularını anlamaktan uzak ebeveyn profilleri çizilir ve evliliklerdeki birçok sorunun sebebinin bu ebeveynlerin çocuklarının hayatlarına yapmış oldukları yersiz müdahaleler olduğu ima edilir.

Cumhuriyet, gençleri hayatları boyunca mutsuz olmalarına neden olacak ve toplumsal sorunlara yol açacak bu türden geriliklerden büyük ölçüde kurtarmıştır. Fakat yine de eski hâlâ bir yerlerde yaşamakta ve son mücadelesini vermektedir. Bir başka yazıda, günün annelerinin gençlerin kendi zamanlarına kıyasla geç evleniyor olmalarını kabul edemedikleri söylenir. Halbuki günün gençleri için ideal evlilik yaşı otuz civarındır.²³⁶ Eski nesilde, yani rejimin kuruluşuna katılabilecek sosyal sermayeye sahip olmayan

²³³ Ortaç, Yusuf Ziya. ‘‘Cevap’’. *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 79: 3.

²³⁴ Çapanoğlu, Münir Süleyman. ‘‘Hulle’’. *Hafta*. 3 Nisan 1953: 29.

²³⁵ Özsoyer, Lâle, ve Özsoyer, Doğan. ‘‘Nasıl Evlendiler.’’ *Hayat*. 25 Ekim 1957: 26.

²³⁶ İsimli. ‘‘Ben Senin Yaşında İken Çoktan Evlenmişim’’. *Resimli Hayat*. Kasım 1953: 25.

eski nesilde, eskiye ait gerilikler hala yaşayabilmektedir. Fakat artık Cumhuriyet vardır. Gençler onların kendi başlarına aldıkları kararlara direnebilmektedir.

Eskinin ‘‘kötülük’’ ve ‘‘çirkinliğini’’ sergileyebilmenin en etkili yollarından biri de onun hâlâ hiç değişmeden devam ettiği bir örnek bulmaktır. Eskinin en çirkin taraflarıyla devam ettiği bir örnek arayan gözlerin ilk gideceği yerse Suudi Arabistan’dır. Suudi Arabistan ‘‘dünyanın kadına en düşkün erkeklerinin’’ yaşadığı ülkesidir. İslamiyet’i bidat olarak kabul edilen bir yorumuyla yaşarlar. Bu sebeple en fakir erkek bile en az bir kadınla evlidir. Parasının durumuna göre bu sayı yüze, iki yüze kadar çıkmaktadır. Öyle bir ülkedir ki burası torunlarının sayısını ve yüzlerini unuttukları için farkında olmadan torunlarını beğenen erkekler vardır. Böylesi trajikomik bir olay Suudi Arabistan kralının da başına gelmiştir. Kral bir gün çok güzel bir kız görür. Çok beğendiği kızı yanına çağırır ve seni haremime alıyorum der. Fakat kız, ona bunun mümkün olmadığını söyler. Zira kız kralın torunlarından birisidir.²³⁷

Hâlâ eskide yaşayan bir ülkeye bakmak nelerden kurtulduğumuzu, Cumhuriyet’in ülkeye neler kazandırdığını gösterir. Her şeyiyle yeniyi temsil ettiği düşünülen bir başka ülkeye bakmak ise nelerin eksik olduğunun, hedefin ne olduğunun görülmesini sağlar. Amerika’nın Eski Türkiye Büyükelçisi’nin Eşi’yle yapılan bir röportaj bu işlevi görür. Büyükelçinin eşine sorulan ‘‘Gezdiğiniz yerlerde Türk kadının durumunu nasıl buluyorsunuz?’’ sorusu, aslında bir anlamıyla Cumhuriyet devrimlerinin ne ölçüde başarılı olduğunu bu süreci çoktan yaşamış olan bir ülkenin vatandaşına teyit ettirmektir. Büyükelçinin eşi Türkiye’de, bilhassa büyük şehirlerde çok iyi, çok kültürlü kadınlara rastlamıştır. Kadınların yaşam standartlarında yavaş da olsa bir ilerlemeye şahit olmuştur. Ama mesele bir bütün olarak kadın hakları ve kadınlarla erkeklerin eşitliği meselesi olduğunda daha alınacak çok yol vardır. Çünkü bu bir gecede başarılacak bir şey değildir. Amerika’da durum farklıdır. Fakat iki ülkenin mazileri de birbirinden farklıdır. Türkiye’de kadın kanunen hürdür. Yani bütün hukuki haklarına sahiptir. Fakat bu hürriyet henüz tamamıyla yerleşmemiştir.²³⁸

²³⁷ Emrehan. ‘‘Dünyanın Kadına En Düşkün Erkekleri’’. *Hafta*. 25 Ekim 1953: 14.

²³⁸ Hekimoğlu, Müşerref. ‘‘Memleketimizden Ayrılan Bir Amerikan Büyükelçisi’nin Eşi: Mrs. Mac Ghee’’. *Resimli Hayat*. 14 Nisan 1953. 14.

Kadın başlığı altında incelenen yazılarda ortak noktalar kadar farklılaşan noktalara da rastlamak mümkün. Farklılaşan noktalar sayesinde dönemin siyasetinde değişen eğilimleri göreceğiz. Ortak noktalar ise 1938'den 1960'a siyasetin değişmeyenlerini, başka bir deyişle ilkelerini gösterecek. Önce ortak noktalardan bahsedelim. Denetleyici kuşaktan olan yazarların temel amaçlarından birisi kadının toplum içerisindeki konumunu değiştirmektir. Yukarıda da değindiğimiz üzere bunun belirli sınırları vardır ve bu sınırların ötesine geçmek istemezler. Bu yazarlara göre kadın peçeden kurtulmalıdır. Kaderi kocasının "boş ol" sözüne bağlı olmamalıdır. Kocasının tek eşi olmalıdır. Fakat tüm bu önerilerde dikkat çeken bir taraf var. Neredeyse her durumda kadın bir ailenin ferdi olarak ele alınır. Önerilen reformlar bu varsayımdan yola çıkarak önerilir. Ölümler nedeniyle sayıları azalsa da denetleyici kuşak, 1950'li yıllarda da etkisini sürdürmüştür. Kontrollü bir modernleşmeden yana olan bu kuşak, toplumun sadece gerekli gördükleri noktalarda modernleşmesini savunuyorlardı. Kadın meselesi özelinde aileyi, modernleşmenin istemedikleri sonuçlarına engel olabilecek bir kurum olarak görüyor ve bu konudaki tüm değerlendirmelerinde bu kurumu temel alıyorlardı.

Kadın meselesinde, temel yaklaşımlarda 1938'den 1960'a büyük çaplı bir değişim olduğunu söyleyemeyiz. Fakat bu meselenin güncel siyasetin etkisiyle farklı dönemlerde farklı şekillerde ele alındığını iddia edebiliriz. Mesela yukarıda Cumhuriyet'ten önce kadının parmaklarına kadar çarşaf içinde olduğundan bahsedilmişti. İfade Yusuf Ziya Ortaç'a aitti. Yazı ise 1945 yılında yazılmıştı. 1945 yılı, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyasi sisteme geçtiği yıldır. Demokrat Parti güçlü bir muhalefet hareketi olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına çıkmıştır. Bu ortamda Yusuf Ziya Ortaç'ın, yani CHP destekçisi bir gazetecinin Cumhuriyet'ten önceki dönemde kadınların üzerindeki peçeyi hatırlatmasının bir amacı vardır. Amaç, muhalefete ya da "düşmana" karşı halkı kendi çevresinde kenetleyebilmek için mazinin karanlık dönemlerine ait kabul edilen bir tehdit algısını canlandırmaktır. Bu tehdit algısı çalışmanın üçüncü bölümünde bahsettiğimiz yobazlık tehdidinden başka bir şey değildir. Muhalefete, Demokrat Parti'ye karşı tekrar öne çıkarılmaktadır. Muhalefet yüzünden bu tehdidin tekrar canlanabileceği ima edilmektedir.

Ortaç'ın yazısına bir karikatür eşlik eder. Karikatürde üzerinde muhalefet yazan bir havan vardır. Demokrat Parti'nin kurucuları olan Celal Bayar ve Adnan Menderes,

üzerinde Tan ve Vatan yazan kalemlerle bu havanda çamur dövmektedirler. Diğer tarafta da Fuat Köprülü kavuk ve kaftanıyla koşarak onlara yardıma gelmektedir. Karikatürün başlığı “Son Köprülü Vatan Cephesinde”dir. Alttaki yorumda ise “havan dövücünün hınk deycisi!” yazmaktadır.²³⁹ Son Köprülü vurgusu ve kavuklu Köprülü, Köprülü’nün yobazlık ve Osmanlı İmparatorluğu’yla birlikte düşünülmesi için akıl edilmiştir.

Komünistler de yobazlar kadar tehlikelidir. Onların yobazlarla beraber düşünülmesini sağlayan şey, her iki tehdit algısının da gayri-millilikle eşdeğer görülmesidir. Gerileme dönemini konu alan popüler tarih yazımındaki azınlıkların ve gayrimüslimlerin yerine komünistler gelmiştir. Karikatürde Bayar ve Menderes çamuru Vatan ve Tan gazeteleriyle dövmektedirler. 1940’lı yılların ikinci yarısı için komünizm denince akla gelen ilk yayın organı Tan Gazetesi’dir. Bu gazetenin yazarlarının gerçekten komünist olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte bu yıllarda gazete hep komünizm ve solla birlikte düşünülmüştür. Nitekim 4 Aralık 1945 günü bir grup eylemci “Kahrolsun Serteller, kahrolsun komünistler!” sloganlarıyla Tan Gazetesi’ni basmış ve sol eğilimli kitaplar basan ABC ve Berrak Kitabevleri ile Tan Matbaası’nı yakarak tahrip etmişlerdir. Ali Ulvi Özdemir’e göre bu olay sadece Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftini ve Tan Gazetesi’ni hedef alan bir terör eylemi değildir. Aynı zamanda Demokrat Parti’ye de sol eğilimlerden uzak durması için verilen bir mesajdır.²⁴⁰ Bu karikatür de Demokrat Parti’yi komünistlik yarıdakılığı ve yobazlıkla suçlayarak bir yönüyle ona nelerden uzak durması gerektiğinin mesajını vermektedir.

Gayri-millilik tehdidini görselleştirebilmenin en iyi yolu kavuk, kaftan ve peçedir. Tüm bunlar Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme devrini ve yobazlık tehdidini hatırlatmaktadır. O devirde azınlıklar ve yobazlar, nasıl birbirleriyle işbirliği halinde idealist Türk kahramanların eylemlerini boşa düşürdülerse bugün de yobazlık ve komünizm, birbirleriyle işbirliği halinde devletin altını kazabilir. Çünkü her ikisinin de ortak noktası gayri-milli olmalarıdır.

²³⁹ Şevki. “Cevap”. *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 79: 3.

²⁴⁰ Özdemir, Ali Ulvi. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939 – 1945). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 49. Bahar 2012. 211.

1950'den sonra Ortaç'ın korkuları gerçekleşmez. Yobazlık tehlikesi ortada yoktur. Kadınlar tekrar parmak uçlarına kadar peçeye bürünmez. Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra iktidara gelenler de Cumhuriyet'i sahiplenmiştir. Cumhuriyet'i Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmanın en kolay yollarından biri yine kadın ve aile meselesi olmaya devam eder. Mesela talak-ı selase ile olan boşanmaları ve Suudi Arabistan'da kadınların durumunu konu alan yazılar 1950'den sonra yazılmıştır. Cumhuriyet aileyi talak-ı selase gibi bidatlerden kurtarmıştır. Artık kadınlar erken yaşlarda evlenmemekte, kendi istedikleri erkeklerle evlenmektedir. Eskinin lanetlenmesine Suudi Arabistan gibi örnekler üzerinden devam edilmektedir. Yeni bir durum olarak Amerika'nın bir ideal, ulaşılmak istenilen bir hedef haline gelmesinden söz etmek mümkündür. Geçtiğimiz bölümlerde de bahsedildiği üzere İkinci Cihan Harbi sonrası, Sovyet tehdidi karşısında dış politikasında bir değişikliğe giden Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile daha sıcak ilişkiler kurmaya başlamıştır. Dış politikadaki bu yeni yönelim, 1950'li yıllara damgasını vurmuş ve küçük Amerika olma söylemi Demokrat Parti Hükümeti'nin siyasi söyleminin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Eski Amerika Büyükelçisi'nin Eşi'nin Türkiye'de kadın haklarının geldiği nokta ile ilgili söyledikleri de önemlidir. Büyükelçinin eşi iki ülkenin birbirinden farklı mazisine vurgu yapmakta ve aradaki farkların bundan kaynaklandığını iddia etmektedir. Yani, Türkiye'de kadın haklarının hâlâ istenilen seviyeye ulaşamamış olmasının sebebi Türkiye'nin Osmanlı ve İslam geçmişi'dir. 1950'den öncekiler olduğu kadar 50'den sonrakiler de bu geçmişle mücadele etmeye ve kadın haklarında ilerleme sağlamaya çalışmaktadırlar.

Büyükelçinin eşinin söyledikleri hem gerçekten şahit olduğu şeyler hem de devletin resmi politikalarıdır. Bir büyükelçi eşi olarak o da diplomatik konuşmak zorundadır ve bu yüzden konuğu olduğu devletin o dönemdeki politikalarına ters bir şey söylemek istememesi normaldir. Röportaj 1953 yılında yapılmıştı. Derginin Nisan sayısında yayınlanır. Fakat muhtemelen mart ayında içerisinde yapılmıştır. Devlet, bu aylarda tüm olanaklarıyla İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü kutlamalarına hazırlanmaktadır. Bu kutlamaların yapıldığı 1953 yılının konumuz açısından en önemli özelliği Osmanlı'nın parlak geçmişinin bir muteber tarih anlatısı olarak Türk Tarih Tezi'nin yerini almasıdır. Öte yandan Osmanlı'nın yakın dönemi kötü ve karanlık bir çağ olarak maziye dair algıda yerini korumaya devam etmektedir. Amerikan

Büyükelçisi'nin Eşi'yle yapılan röportaj da kadın meselesi üzerinden kötü ve karanlık bir dönem olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılları algısına katkıda bulunur.

1950'li yıllarda, İstanbul'un fethinin yıldönümü kutlamaları dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu popüler tarihin gözde konuları arasındadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gündemin tam ortasında olduğu bu yıllarda, hanedanlara ve hanedanla yönetilen devletlere de bakış değişmiştir. Fas Prensesi Leyla Ayşe ile yapılan bir röportaj dolayısıyla bunu daha iyi anlarız. Önce dergide çizilen Leyla Ayşe profiline bakalım. Prenses olması dışında, Leyla Ayşe'nin öne çıkarılan özellikleri memleketinde peçeyi kaldıran modern bir prenses olması ve Fas'ın istiklal mücadelesine katılmasıdır. Prensesin söylediklerine bakılırsa memleketinde "kara örtü"nü artık sadece yaşlı kadınlar takmaktadır.²⁴¹ Bu istiklal mücahidi modern kadın, memleketindeki hemcinslerinin erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesi için uğraşmış, çalışmış ve sonunda başarılı olmuştur.

Leyla Ayşe'nin hayat hikâyesiyle anlatılmak istenen, her hanedanın kategorik olarak kötü olmadığıdır. Ülkesinin istiklaline düşkün, modernleşmeden yana olan hanedanlar da vardır. Farklı nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun son üç yüzyılında, devleti Osmanlı Hanedanı'nın vasıfsız üyeleri yönetmiştir. Hanedan tekrar II. Mehmet (Fatih) gibi I. Selim (Yavuz) padişahlar çıkaramamıştır. Popüler tarihin kaynaklarında bu durumun hangi sebeplerden kaynaklandığı sorusuna dair doyurucu cevaplar bulamayız. Bununla birlikte 1950'li yıllarda, muteber tarih algısındaki değişimle birlikte Osmanlı hanedanına daha olumlu bakan, onu kategorik olarak kötü görmeyen bir yaklaşımın belirdiği aşikârdır. Kendi ülkesinde bir hanedan üyesi olan Leyla Ayşe hakkında böyle bir yazı yazılması da okuyucuya, hanedanla yönetilmenin aslında çok da kötü bir durum olmadığı ve Osmanlı hanedanının Türkiye'de yıkılmasının Türkiye'nin özel şartlarının bir sonucu olduğu mesajını vermektedir. Osmanlı hanedanı devletin gerilemesini durdurabilecek, çöküş döneminin iki büyük tehlikesi olan yobazlık ve gayrimüslimlerin ihaneti tehlikelerini bertaraf edebilecek dirayetli bir hükümdar çıkarabilseydi; belki Türkiye de Fas gibi hükümdarla yönetilmeye devam ederdi. En azından bu yazı böyle bir ihtimalin tamamıyla karşısında değildir.

²⁴¹ İsimli. "Memleketinde Peçeyi Kaldıran Sultan Kızı". *Hayat*. 4 Ekim 1957: 13.

4.3 AİLE VE DÜZEN DIŞI KADINLAR

Yeni ve yeniliğe karşı hislerin korku ve hayranlık arasında gidip gelmesi, yenilik ancak devlet tarafından yapıldığında destek veren bir aydın grubunun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Aynı grup, devletin başlattığı yeniliklerin istenmeyen sonuçlarının da muhalifiydi. Devletin kadınla ilgili yaptığı yeni düzenlemelerde aile içindeki kadını temel alması aile dışı, üzerindeki aile kontrolünü zayıflatmış ve ailesiyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyen kadınların dönemin basınında eleştiri konusu olmasına sebep oldu. Eleştiri konusu olan kadın profillerine ve davranışlarına bakıldığında bu iddiamız daha net bir hale gelecektir.

Bir yazıda kaybolan el öpme geleneğinden ve kayınbabasına öpmesi için manikürlü parmaklarını uzatan gelinlerden bahsedilir.²⁴² Bir başka yazıda kadın ve erkeklerin kıyafette Adem ve Havva kadar hafiflediği bir dönemde yaşandığından dem vurulur.²⁴³ Tanzimat dönemi alafrangalarına benzer tipler de üretilir ve Şişli ve Maçka'nın yakışıklı Vahitlerinden, Vurallarından bahsedilir. Bunların genç ve masum kızlara sevgiliyle kolayca buluşmasını, son çıkan dansları, şurup niyetine kokteyl içmesini, haftada bir flört değiştirmesini öğrettikleri anlatılır.²⁴⁴ Daha da özele inilerek birbirleriyle evlenmeye karar verdikten sonra kazandıkları parayı bir gecede yiyip ayrılan, genç ve çok kabiliyetli iki balenin mizahi hikâyelerine yer verilir.²⁴⁵ Kadınlara yönelik tüm eleştirilerin temeli olan bir eleştiri daha vardır. Zamanın kadınlarında Kurtuluş Savaşı kadınlarına can veren ruh yok olmuştur.²⁴⁶ Tevfik Fikret'in "Kadın sefil olursa insanlık alçılır." sözüne atıf yapılır. Bu söz anımsatılarak kadının sefil bir halde olduğu ima edilmek istenmektedir. Nitekim aynı yazıya göre Kurtuluş Savaşı söz konusu olduğunda duyulacak gurura göğsün kafesi dar gelmektedir. Ama bir de zamane kadınları vardır. Plajları yatak odası çıplaklığıyla dolduran, Türk kadınının yolunu ve yüzünü açan inkılâpları kötüye kullanan kadınlar...²⁴⁷

²⁴² Ortaç, Yusuf Ziya. "Tersine!". *Akbaba*. 5 Haziran 1953: 3.

²⁴³ Ortaç, Yusuf Ziya. "Hafifliğe Dair". *Akbaba*. 14 Mayıs 1953: 3.

²⁴⁴ Tarık, A. "Cemiyet Hayatına Karışan Küçük Klüp". *Operet*. 1949: 9.

²⁴⁵ Yara-maz. "Perde Arası". *Operet*. 1949: 11.

²⁴⁶ Ortaç, Yusuf Ziya. "Kadınlar Marşı". *Akbaba*. 16 Haziran 1960: 7.

²⁴⁷ A.g.e, s. 7.

Eleştiriye konu olan kadın tiplerine daha yakından bakmakta yarar var. Bu tiplerden ilki aile içindeki hiyerarşiye dikkat etmeyen, kendi kimliğini öne çıkaran kadınlardır. Kayınbabasının elini öpmeyen, hatta öpmesi için ona kendi elini uzatan böyle bir kadındır. Eleştiri konusu olan şey kadının kayınbabasının yaşına, aile büyüğü olmasına saygı duymaması ve bir kadın olarak kayınbabasından elini öpmesini beklemesidir. Aile sahibi olmayan kadın ve erkeklerin birbirleriyle flörtü de yazarlarımızın eleştiri okları altındadır. Şişli'nin ve Maçka'nın Vahitleri, Vuralları ve onların flört ettiği kadınlar eleştirilirken bir taraftan da İstanbul'un Beyoğlu gibi Batılılaşmış semtleri de eleştirilmiş olur. Aile bağından yoksun olmanın getirdiği yozlaşma orta yaşlı, eğitilmiş ve kendi parasını kazanabilen kadın ve erkekleri de vuran, tehlikeli bir alışkanlıktır. Öyle ki yalnız yaşadığı için kazandığı parayı, kazandığı gün tüketmeye alışık olan bale sanatçıları da vurur. Hepsinden öte aile bağından yoksun olma hali, kadını yozlaştırmakta ve Kurtuluş Savaşı yıllarının fedakâr kadını öldürmektedir. Kadın bozulmakta ve insanlık alçalmaktadır.

Tüm eleştiri oklarının hedefi aile içindeki yerini bilmeyen ve ‘annelik görevi’ni kabullenmeyen bağımsız kadınlardır. Eleştirilen erkeklerse aile kurmadıkları, kurabilecek kadınları da yoz bir eğlence kültürü içine sürükledikleri için eleştirilirler. Buradan şu sonuca varmak mümkün: Cumhuriyet dönemi modernleşmesi aile merkezli bir modernleşmedir; denetleyici kuşak, kadın erkek ilişkileri meselesinde aileyi temel almayan hemen her türlü modern tecrübenin karşısındadır. Aile sınırları dışına çıkmış kadın ve erkek ilişkilerini toplum nezdinde mahkûm etmenin en kolay yollarından biri, muhafazakâr eleştiriler neticesinde toplumsal imgelemde yozlaşma ve ahlaki çöküntü ile eşdeğer hale gelmiş olan bir imgeyi yardıma çağırmaktır: Beyoğlu imgesi.

Beyoğlu İstanbul'un en erken Batılılaşan semtlerinden birisidir. Tanzimat'tan itibaren, Batılılaşma yanlıları da dâhil olmak üzere Türk edebiyatının hemen her yazarı tarafından eleştirilmiştir. Beyoğlu'nun Türk edebiyatına ve okuyucusunun zihnine böylesine olumsuz çağrışımlarla kodlanmasının belirli sebepleri vardır. Cemil Meriç'in Batılılaşma sürecindeki Doğu'yu değerlendiren sözleri Beyoğlu'nun neden bütün olumsuzlukların müsebbibi olarak görüldüğünü bir nebze olsun anlamamızı sağlar. Meriç'e göre Tanzimat sonrasında Şark, yani Osmanlı İmparatorluğu eril kudretini, yiğitliğini, dölleyici gücünü kaybetmiştir. Doğu artık genç metresi karşısında zaafa

düşmüş ihtiyar bir âşıktır.²⁴⁸ Beyoğlu, erkekliğini ve yiğitliğini yitirmiş Doğu'nun yarattığı bir hilkat garibesidir. Aynı zamanda Tanzimat sonrası dönemde oluştuğu iddia edilen bir başka "hilkat garibesi"yle, züppeyle, yani Tanzimat romanlarının popüler efemine erkek karakterleriyle de özdeşir. "Yabancı" bir mekândır, insanlara benliklerini kaybettirir. Baştan çıkarıcı ve tekinsiz bir dünyadır. Bir türlü bizim olamayan yerdir.²⁴⁹ Kimliksizliği bakımından züppenin kardeşidir, fakat aynı kimliksizlik hali onu züppelerin yetiştiği bir mekân haline getirir. Batı'ya teslimiyeti ve bu teslimiyet sonucu yitirilen ulusal kimliği simgeler.

Şişli ve Maçka'nın Vahit ve Vurallarından bahsederken de mekân olarak hep bir merkez etrafında, Beyoğlu çevresinde dolaştık. "Vahit ve Vurallar" yeni nesil züppeler, yani Bihruz Beylerdir. Şerif Mardin'e göre Bihruz Bey 19. ve 20. yüzyıl Türk edebiyatında beliren yegâne somut karakterdir. Geleneksel Osmanlı bürokrasisinin esaret zincirlerinden kurtulmuş, yani mal ve can emniyetini kazanmış olan Tanzimat soylusu sınıftan gelmektedir. Servetin bir sosyal fonksiyon olarak güç göstergesi olduğu ve bu güç gösterisinin de belirli sınırlar içerisinde yapıldığı bir toplum yapısından, servetin gösteriş amacıyla tüketildiği ve kendi başına bir amaç haline geldiği bir toplum yapısına geçişi simgeler. Bihruz Bey, sosyal denetimin kaybolduğu bu yeni toplum yapısının "yoldan çıkmış" karakteridir. Kök ve kimlik yoksunluğundan muzdariptir.²⁵⁰

Bihruz Bey karakterinin can bulduğu Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış; bir Milli Mücadele sonucunda, bu imparatorluğun yıkıntıları üzerinde bir ulus devlet kurulmuştur. Bihruz Beyler ve onların "yoldan çıkardığı" Türk kadınları köksüzlük ve kimliksizlik sembolleri olarak bir ulus devlette barınamaz. Fakat bir tarafta da mekânın dayattığı bir yaşam biçimi vardır. Bu mekânın doğal karakterleri Vahitler ve Vurallardır. Böyle olduğu ölçüde, Fatih Harbiye ikiliği, yani saf, bozulmamış, otantik Müslüman Türk yaşantısı ile kozmopolit, dejenere alafrangaların yaşantısı arasındaki ikilik tekrar kurulmuş olur. İşin ilginç tarafı 1950'lerde bu ikiliği kuranların arasında, 1940'larda Demokrat Parti "tehdidi" karşısında kadınların peçe altında olduğu günleri hatırlatanların da var olmasıdır. Öngörüler tersine çıkmış, kadınlar tekrar peçe altına

²⁴⁸ Gürbilek, Nurdan. *Kör Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları, 2004. 80.

²⁴⁹ Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008. 83.

²⁵⁰ Mardin, Şerif. *Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013. 38.

girmemiştir. Tersine gitgide Milli Mücadele yıllarının o fedakâr ruhundan uzaklaşmışlar; ailelerine dair sorumluluklarından kaçınıp, Şişli ve Maçka'nın Vahit ve Vuralları ile vakit geçirmeye başlamışlardır. Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet'in kuruluşunu görmüş olan kuşak da onlara o günleri hatırlamakta, özlerine dönmelerini tavsiye etmektedir.

Aile içindeki rollerini unutan, "özünden kopmuş", yozlaşmış kadın eleştirileri Tanzimat romanından miras kalan züppe ve Beyoğlu eleştirileriyle çeşitlenir ve devam eder. Bu eleştiriler devam ettiği sırada, yeni bir zihniyetin ilk nüvelerinin şekillenmekte oluşuna da şahit oluruz. Basında denetleyici kuşağın etkisi yaş faktörü nedeniyle 50'li yıllarda azalmaya başlar. Öte yandan bu yıllarda basın dünyası yeni, genç yazarlar kazanacak; fikirler farklılaşmaya başlayacaktır. Jale Baysal, 1950'li yıllarda yıllık yayın sayısında hızlı bir artış olduğunu, 1930'lu ve kırklı yıllarda yıllık ortalama iki bin olarak seyreden yayın sayısının 1953 – 1958 yılları arasında üç binlere, 1959 ve 1962 yılları arasında ise dört binlere sığradığını söyler.²⁵¹ Yani farklı sebeplerden dolayı ülkedeki yayın sayısında hızlı bir artış olmakta, basın ve edebiyat dünyasına yeni yazarlar katılmaktadır. Eski kuşak ise hızla azalmaktadır.

Bu ortamda, kentsel alanda kadın görünürlüğü meselesinin denetleyici kuşaktan farklı bir şekilde ele alındığına da şahit oluruz. Kadınlar kahvesi konulu bir yazıda, eskiden kahvehane sohbetlerinin sadece erkeklere mahsus bir eğlence olduğundan bahsedilir. İşinden dönüp geceliğini, üstüne de pamuklu hırkasını giyen evin efendisi iki lakırdı etmek, biraz tavlâ oynamak, tiryaki kahvesini içmek için mahallenin kahvehanesine giderdi. Fakat artık devir değişmiştir. O kadar değişmiştir ki beyaz gecelikli, güngörmüş mütekaaitlerin yerine "en mutena kıyafetleri ve zarif tavırlarıyla genç bayanlar" gelmiştir. Kadınların nargile tokurdması bile artık kimseye gariplik olarak görünmemektedir.²⁵² Burada ne kahvehaneye giden kadınlara ne de onların nargile tokurdmalarına herhangi bir eleştiri yoktur. Bu ayrıntılar sadece devrin ne kadar değiştiğini anlatabilmek amacıyla verilir. Hızla değişen bir kent ve toplum vardır. Kadınlar kahvehanesi de bu değişimin güzel bir meyvesidir. Yazar, kent ve toplumdaki değişimi kadınlar kahvehanesi yoluyla anlatır. Fakat bu değişimin başka göstergeleri de

²⁵¹ Baysal, Jale. "Türkiye'de Kitabın Öyküsü." Cumhuriyet 16 Kasım 1991: Olaylar ve Görüşler.

²⁵² İsimsiz. "Kadınlar Kahvesini Gördünüz mü?" *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 38.

vardır. Mesela basın ve yazı dünyasına, bu yazının yazarı gibi yeni isimler girmektedir. Bu ortamda, denetleyici kuşağın bakışı baskın olsa da kentsel alanda kadın görünürlüğüne, kadın erkek ilişkilerine, aile kurumuna onlardan farklı yaklaşan yorumlara da şahit oluruz. Burada bir mazi algısı değişimine değil, bir mazi algısının yok oluşuna şahit oluruz. Kadının kentsel alandaki görünürlüğü ve özgürlüğünün verili ve normal bir durum olarak kabul gördüğü noktada, ne ‘‘züppeler’’ gelir akla ne de kent bünyesindeki ‘‘yabancı bir unsur’’ olarak Beyoğlu.

4.4 KENT SAKİNİNİN DEĞİŞEN KÖY VE KÖYLÜLÜK ALGILARI

Köy ve köylülük meselesi de kadın meselesi gibi Cumhuriyet’in kendisini ve devrimlerini görünür kıldığı alanlardan birisidir. 1937 yılında, zamanın İçişleri Bakanı Şükrü Kaya toprak reformunun gerekliliğinden bahsettiği bir konuşmasında on sekiz milyon Türk’ün on beş milyonunun çiftçi olduğunu söyler.²⁵³ Yani Türkiye nüfusunun yüzde sekseni çiftçidir. Ekonomi politikalarında neden tarıma öncelik verdiklerini anlattığı bir konuşmasındaysa başbakan Adnan Menderes, Türkiye nüfusunun yüzde sekseninin tarımla uğraştığını söyler.²⁵⁴ Yani, 1930’lardan 1950’lere köylü nüfusunda büyük bir değişiklik olmamıştır. Fakat kentlinin köy ve köylüye dair algısında büyük değişimler görülmüştür. Bu çalışma da bu değişimlerle ilgilenmektedir.

Kentte yaşayan insanların köye dair algıları, incelenen yirmi iki yıllık dönemin ilk yıllarında daha çok Ziya Gökalp etkisiyle şekillenir. Bu döneme ait çok sayıda kaynakta köye yerleşmeye giden şehirli tiplerine rastlarız. Köye giden şehirli köye bilinç götürmeye, köyü geliştirmeye gitmektedir. Köyün gelişebilmek için yeterli potansiyele sahip olduğuna inanır. Amacı köyü dönüştürmek, köyü dönüştürürken kendisini de dönüştürmektir. Köye medeniyetin imkânlarını götürecektir, karşılığında ise ulusal kimliğini bulacaktır. Daha doğrusu ulusal kimliğini iş üzerinde daha yoğun duyumsayacaktır.

²⁵³ Avcioğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni 1: Dün, Bugün, Yarın*. Ankara: Bilgi Basımevi, 1969. 320.

²⁵⁴ Avcioğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni 2: Dün, Bugün, Yarın*. Ankara: Bilgi Basımevi, 1969. 401.

Eski köy karanlık bir yerdir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler milli değildir. Bu devletin temsilcileri köye gittiklerinde milli birliğin temeli olan kültürü almak ve karşılığında medeniyetin imkânlarını götürmek için gitmemektedirler. Tek amaçları köylüden vergi ve asker almaktır. Yeni devletin, yani Cumhuriyet'in temsilcileri ise köye, köyü ve köylüyü dönüştürmek için gitmektedirler. Köylünün sahip olduğu potansiyeli işlemekte ve bu temel üzerine yeni bir bina meydana getirmektedirler.

Ziya Gökalp etkisinde gelişen köy ve köylülük algısına göre, köylü kente kültür ve taze kan aşıl原因 bir kuvvettir. Köy ise kendisine uygarlığın nimetlerini getiren kentliyi değiştirip dönüştüren bir mekândır. Milli kültürün vücut bulduğu yerdir. Sonra giderek taşraya dönüşür. Yoksunlukların mekânı olur. Köylü de doğal mekânı olan köyde yoksunluklar içinde yaşayan, göç ettiğinde ise kenti yozlaştıran bir topluluk haline gelir. Bu çalışmada hem bu algı değişikliğinin nedenlerine hem de bu değişimin maziye dair algıları nasıl etkilediğine odaklanacağız.

İlk olarak köy ve köylülüğün olumlu imajlarına bakalım. Böylelikle 1940'ların ikinci yarısında başlayacak olan değişimin boyutlarını da daha iyi anlayabiliriz. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün anlatıldığı bir yazıda Türk köylüsünün en kuvvetli tarafının hadiseyi eser halinde görünce inanmak olduğu söylenir. Türk köylüsüne hadiseyi eser halinde gösterecek insanlarsa Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün on bir farklı ihtisas şubesinde yetişen gençlerdir. Bu gençlik toprak gençliğidir. Bir sabanı usta bir demirci gibi tamir edebilen, ağacı kendi özü gibi seven ve onun bütün iyi ve kötü taraflarını öğrenmiş olan, vatan toprağının bütün hassalarını ve onun işlenmemiş cevherlerini bilen bir gençliktir.²⁵⁵ İdealist Türk gençliği köye uygarlığın nimetlerini götürecektir ve bu nimetleri onlara iş üzerinde gösterecektir. Köy ise bu idealist gençleri kent hayatının ve kozmopolitizmin getirdiği yozlaşmadan kurtaracaktır. Hayatlarına bir anlam katacak ve idealizmlerine süreklilik kazandıracaktır.

Işık isimli bir Halkevi temsili de bu mesele üzerinde durur. Konusu idealist bir Cumhuriyet öğretmenin köyde yaşadıkları, köyü dönüştürmesi ve orada yaşadığı dönüşümdür. İlk başlarda köylüler öğretmene düşmandır. Öğretmen de şehirden onu ziyarete gelen sevgilisine bunu anlatır. Bunun üzerine sevgilisi de ona, o halde niye bu köyde kalmaya devam ettiğini sorar. Öğretmenin cevabı açıktır. Muvaffak olmadan

²⁵⁵ Kutay, Cemal. "Toprak Gençliği". *Yedi Gün*. 28 Mart 1939: 8.

ölmek istememektedir. Zaten bu halde olmaları da köylülerin suçu değildir. İçi kararmış, çürümüştür bir devirde doğdukları için bu hale gelmişlerdir. Artık devir değiştiğine göre köylüleri değiştirmek de onun gibi yeni devir çocuklarının işidir. Oyunun geri kalan bölümleri iki sevgilinin çekişmelerini konu alır. Öğretmen sevgilisine kendisini sevip sevmediğini sorar. Sevgilisi öğretmene onu sevdiğini söyler. Fakat öğretmen köyü ona tercih etmektedir. Öğretmene, köyde kaldıklarında neyle yaşayacaklarını sorar. Öğretmen ise sevgimizle cevabını verir. Fakat şehirli sevgiliye göre aşk dekor ister ve köy buna uygun bir dekor değildir. Oyunun sonunda öğretmen köyde kalmış ve orada yaşlanmıştır. Yetiştirdiği kadın öğrencilerinden birisi de kendisi gibi öğretmen olmuştur. Tatilde köyüne gelince öğretmenini ziyaret eder. Öğretmen, ona dediklerimi tuttun mu diye sorar. Ayşe, öğretmenin dediklerini tutmuş, kendisi gibi öğrenciler yetiştirmiştir. Oyun, okuldan marş söyleyerek çıkan çocukların ‘‘Güneş ufuktan şimdi doğar. Yürüyelim arkadaşlar!’’ nidalarıyla sona erer.²⁵⁶ Oyunun büyük bir bölümünde kadın idealist erkeğin yoluna taş koyan, soylu amaçlarını gerçekleştirebilmesi yolunda engel çıkaran, yoz bir profildir. Fakat oyunun sonunda birden her şeyin değiştiğine şahit oluruz. Yoz, köye hiçbir şekilde uyum sağlayamayacak olan İstanbullu kadın gitmiş; yerine öğretmeni sayesinde uygarlığın nimetleriyle tanışan ve iyi bir eğitim alan köylü kızı gelmiştir. Bu Cumhuriyet’in yetiştirdiği ideal kadın tipidir. Öğretmen ise hem köyü hem de kendisini dönüştürmüştür. Ruhunu şehrin kozmopolit yaşamına has aşırılıklardan arındırmıştır.

Köy ve idealist öğretmeni konu alan bir başka Halkevi temsilinde, Cumhuriyet’in köye neler kazandırdığı doğrudan köylüler ağzından anlatılır. Hükümet köylüyü eşkıyadan kurtarmıştır. Devrimler halkın karnına inmiş, ekmek bulmalarını sağlamıştır. Köylü çocukları Cumhuriyet sayesinde okuyabilmiştir. Şimdiki hükümet ‘‘balla şekerdir.’’ Askerliği bile öyledir. Oyundaki tek olumsuz karakterse köyün imamıdır. Öyle bir insandır ki bu imam, ölen kişi zengin olursa cenazesıyla ilgilenmekte, fakirse baştan savmaktadır. Fakat yavaş da olsa artık her şey değişmektedir. Mesela bu dönemde bir fakir köylü Cumhuriyet’in açtığı krediler sayesinde kendisine bir öküz alabilmiştir. Bugüne kadar köyü ve köylüyü fakir düşüren şey Osmanlı İmparatorluğu’nun yanlış politikalarıdır. Bu devlet köylünün nesi var nesi yoksa vergi olarak elinden almıştır. Fakat Cumhuriyet köylü ne kadar zengin olursa kendisine de o kadar çok vergi

²⁵⁶ Uluser, Kemal. *Işık*. Ankara: Ankara Ulusal Matbaa, 1941. 21, 22, 25, 43.

vereceğini anlamış; köylüleri uyandırmaya başlamıştır.²⁵⁷ Burada köyden kente gidip orada kent hayatının aşırılıklarından ruhunu arındıran kentli vurgusu daha silik olsa da köye uygarlığın nimetlerini götüren kentli vurgusu bakidir. Köylü de pratik üzerinde görmek şartıyla yeniliği hemen kabul etmekte ve kendisini dönüştürmektedir.

Halkevi temsillerinin etkileri evlerin müdavimleriyle sınırlıdır. Fakat bu dönemde kent sakinlerinin köy algısını neredeyse tek başına şekillendiren bir isim vardır. Bu isim operet yazarı Muhlis Sabahattin Ezgi'dir. Döneminin en popüler iki operet yazarından biridir ve operetleri çok fazla sayıda insan tarafından izlenmektedir. Berrak Taranç bestecinin yaşadığı dönemde Türk edebiyatında zaten bir köy ve köy yaşamı ilgisi bulunduğu bahseder. Muhlis Sabahattin de halk müziği ezgilerinden yararlanarak köy yaşamını işlemiş, bu ilgiye hitap etmiştir.²⁵⁸

Halkevi temsillerinde köy imamı zihniyet olarak eskiyi temsil etmesi sebebiyle köydeki problemlerin kaynağıdır. Ezgi'nin Efe'nin Aşk Opereti'nde de köydeki esas problem köyün imamı olan Köse İmam'dır. Operetin başkahramanı Mehmet bir köy delikanlısıdır. Köyün Köse İmam'ının kızına aşık olur. İmam, kızı için ondan yüz elli altın ister. Mehmet'in o kadar altını bulmasının imkânı yoktur. Bu durumda eski efelerden Ali Efe'ye akıl danışmaya gider. Ali Efe, Mehmet'e ya sarı altınları sayarsın ya da alt tarafını sen buluver der. Kızı dağa kaldırmasını ima etmektedir. Mehmet kızı dağa kaldırmaz ama kendisi dağa çıkar. Lakabı Püsküllü Mehmet'tir. Her köyden haraç keser. Fakat Ali Efe de dâhil olmak üzere kendi köyünün halkı Püsküllü Mehmet'in köylüleri olduğunu bilmemektedir. Püsküllü Mehmet, Köse İmam'ın köyüne, yani kendi köyüne de yüz altın haraç keser ve Ali Efe'yi aracı yapar. Ali Efe durumu Köse İmam'a bildirir. İmam yüz elli altın toplayayım, kırkını ben alayım, yüz onunu ona vereyim der. Mehmet kabul eder. Ali Efe altınları getirince alır. Dayanamaz yüzünü açar. Kucaklaşırlar. Oyun mutlu sonla biter. Mehmet köyün altınlarıyla Köse İmam'ın kızını alır.²⁵⁹ Kızını sevdiği adamla evlendirmeyen, başlık parası gibi geri bir âdeti yaşatan, en kötüsü çetelerle işbirliği yapıp köylünün soyulmasına ortaklık eden köy imamı oyunun kötü adamıdır. Mehmet de dağa çıkmıştır ama o sevdiği kızla evlenemeyen, çaresiz ve cahil bir köy delikanlısıdır.

²⁵⁷ Gürler, Celal Sıtkı. *Eğitmen*. Ankara: Ulusal Matbaa, 1940. 10, 11, 16.

²⁵⁸ Taranç, Berrak. *Operet Kralının Gizli Dünyası*. İzmir: Meta Basım, 2005. 52.

²⁵⁹ Taranç, Berrak. *Operet Kralının Gizli Dünyası*. İzmir: Meta Basım, 2005. 68, 69.

Bu cahil köylü, kendisine yol gösterecek akli başında bir önder bulduğu zaman dünyanın en yetenekli ve iyi niyetli insanına dönüşebilir. Çünkü taşıdığı ‘temiz bir öz’ vardır. O temiz özün neleri ihtiva ettiğini söz ve bestesi Sadettin Kaynak’a ait, dönemin ünlü Türk Sanat Müziği şarkıcısı Safiye Ayla tarafından meşhur edilen bir türkünün sözleri dolayısıyla da anlayabiliriz. Türkünün sözlerinin bir kısmı şöyledir: ‘Yanık Ömer, her savaştan bir yara taşıyor. Yanık Ömer, Yiğit Ömer övünmeden yaşıyor.’ İkinci kıtası ise ‘Savaş biter. Yanık Ömer köye döner. Köylü bütün bayram eder. Yanık Ömer kutlanır, nişanlısı mutlulanır.’ şeklindedir. Türkünün geri kalanı mutlu sondur. Yanık Ömer atından iner. Nişanlısı Pembegül’e kemer bağlar. Köylülere düğün haberi gider.²⁶⁰ Türküde kahraman, ülkesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan insanların yaşadığı, kültürün en otantik haliyle yaşandığı bir köy görürüz. Oluşması istenen köy ve köylü imajı da budur zaten.

Köy ve köylü imajının yukarıda anlatıldığı gibi şekillendiği bir ortamda, köylünün zıttı olarak kentli imajının nasıl şekillendiğine tekrar bakmakta yarar var. 1950’li yılların bir diğer ünlü operet yazarı Cemal Reşit Rey’in Lüküs Hayat Opereti bize bu imkânı sağlar. Lüküs Hayat bestekârın en ünlü operetidir. Operetin en ünlü şarkısının sözlerinin bir kısmı ise şöyledir: ‘Şişli’de bir apartıman, yoksa eğer halin yaman; nikel kübik mobilyalar, duvarda yağlı boyalar; iki tane otomobil, biri açık biri değil; ahçı, uşak, hizmetçiler dolu mutfak, dolu kiler. Hey ne ömür şey, oh ne rahat! Yoktur eşin Lüküs Hayat!’²⁶¹ Bu sözler bugün bile Türkiye’de yaşayan pek çok insan tarafından ezbere bilinmektedir.

Operetlerden konuşuyoruz. Dolayısıyla kentli bir eğlence türü ve onun kentli izleyicisinden bahsediyoruz. Kentlideki kent algısına değinmiş oluyoruz. Yukarıda köy ve köylüden bahsederken de kentlinin köy ve köylü algılarından bahsediyorduk aslında. Lüküs Hayat’ın sözleri kentteki orta halli insana hitap ediyor. Onların algılarına sesleniyor. Kentteki orta halli insanın Şişli’de yeni yapılmış o lüks dairelerde oturanları nasıl gördüklerini bu sözler dolayısıyla öğreniyoruz. Operetleri ortalama insanın beğenilerini şekillendiren popüler kültür ürünleri olarak görürsek ve Lüküs Hayat’ı izleyenlerin Muhlis Sabahattin Ezgi’nin operetlerini de görmüş olabileceğini

²⁶⁰ Kaynak, Sadettin. *Yanık Ömer(Türkü)*. <https://www.youtube.com/watch?v=vJ76qfxleQw>

²⁶¹ Kolçak, Olcay. *Cemal Reşit Rey*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2006. 68.

düşünürsek, kentin orta halli insanının tercihini Ezgi'nin sade, otantik ve samimi köylülerinden yana yaptığını söylesek fazla abartmış olmayız. Yanık Ömer'in Pembegül ya da Ömer'i de daha sahici ve samimi görünmektedir bu insana.

Cemal Reşit Rey'in diğer operetlerinin konu aldığı toplumsal olaylar ve tiplemelere bakarsak köylü karakterlerin, neden daha sade ve samimi göründüklerini de daha iyi anlayabiliriz. Rey, Saz Caz Opereti'nin konusunu, muhit değişikliğinin bazı kimseler üzerinde yarattığı rahatsızlık olarak açıklar. Her gün yan yana yaşayan iki şahıs alıp, bunları talihin fantezi dolu cilvesiyle muhitlerinden koparmışlardır. ‘‘Yeni muhitine alışan şahıs iyi mi alışmalı, fena mı? İyi alışsa tuhaf olmaz. Fena, ters, yanlış alışmalı ki gülünç olsun. Biz de gülelim.’’ Bir diğer opereti olan Deli Dolu Opereti'nin konusunu ise şöyle anlatır: ‘‘Lüküs Hayat Opereti’nde şıklığa, alafrangalığa özenip bir takım sahte tavırlar takınarak hayatlarını sahteleştirilenleri göstermek istedik. Deli Dolu Opereti’nde ise bu konuya büyük bir pay ayırdık.’’²⁶² Kadın erkek ilişkileri meselesinde karşımıza çıkan alafranga züppe teması farklı bir başlık altında tekrar karşımıza çıkar. Züppe, muhitine alışmamış bir görgüsüz şeklinde tekrar arz-ı endam eder.

Operet şehirli bir eğlence türüdür. Yazarı da izleyicisi de kentlidir. Bu sebeple, şehirdeki yoz ilişkileri eleştiren ve bunların karşısına kültürün en otantik haliyle yaşandığı iddia edilen köyü çıkararak yazarlar kente çok da haksızlık etmek istemezler. Muhlis Sabahattin Ezgi'nin Ayşe isimli opereti tam da bu ihtiyaca cevap verir. Hem ideal bir köy ve köylü portresi çizer hem de kentliyi çok küçümsemez. Yukarıda da söylendiği gibi Ayşe Opereti, Muhlis Sabahattin Ezgi'nin en ünlü operetidir. Operetin bir versiyonunda da Zeki Müren oynar. Daha sonra operet sinema filmine uyarlanır. Onda da Zeki Müren oynar. Zeki Müren, Ahmet Bey rolündedir. Ahmet Bey, ‘‘Anadolu’nun şişşirin, cennet gibi köylerinden’’ biri olan Demiryürek köyünde bir çiftlik sahibidir. Operet, Ahmet Bey’in de olduğu bir kutlama sahnesiyle başlar. Bir asker uğurlaması vardır. Ahmet Bey seyirciye şu sözleri söyler: ‘‘Daima ve her zaman böyle değil midir? Türk çocuğu askere ve cenge giderken düğüne gider gibi...’’²⁶³ Neredeyse Sadettin Kaynak’ın türküsündeki sahnenin aynısı bir sahneyle karşı

²⁶² A.g.e, s. 69, 73.

²⁶³ Ezgi, Muhlis Sabahattin. *Ayşe(Operet)*. <https://www.youtube.com/watch?v=Jc30zdKVUi4> 1929.

karşıyayız. Burada da kültürün en otantik şekliyle yaşandığı, saf ve kahraman insanlarla dolu olan bir köy vardır.

Bu açılıştan sonra operet bir melodrama, yani çiftlerin birinin zengin diğerinin fakir olduğu bir hikâyeye dönüşür. Ahmet Bey Ayşe adlı bir köylü kızına aşık olur. Onu dedesinden ister. Ayşe'nin dedesi isteksizdir. Ahmet Bey'e Ayşe'nin kuşlarına, kırlarına düşkün bir kız olduğunu, şehirde yapamayacağını söyler. Hem Ayşe gibi bir köylü kızı senin gibi bir paşazadeye yakışır mı der. Fakat Ahmet Bey dinlemez bu sözleri. Zaten şehirli karısı, tiyatro oyuncusu Hale de onu Suat isimli biriyle aldatmıştır. Hikâyenin devamında Ahmet Ayşe'yi şehre gelmeye ikna eder. Ayşe, şehirde Ahmet'ten hamile kalır. Bu arada, Ahmet tekrar Hale'yi sevmeye başlar. Her ne kadar şehirli bir züppe olsa da Hale sağduyulu bir kadındır. Ahmet'i "günahını tamir etmeye", yani Ayşe ile evlenmeye ikna eder. Hikâye de böylece sona erer.²⁶⁴ Hikâyenin en temiz insanı yine köylü kızı Ayşe'dir. Fakat onun temizliği alafranga züppeleri de etkiler. Züppedirler belki, ama salt kötülükten de ibaret değildirler. Böylece hikâyemiz de mutlu sonla noktalanmış olur.

Kente saflığı, temizliği, otantikliği, yani kültürü getiren saf köylü imajı yalnızca Ayşe Opereti'ndeki bir karakterle sınırlı değildir. Kentteki köylüler meselesine farklı açıdan yaklaşan bir yazıya göre memlekette bir tabiat unsuru gibi fıskıran büyük adamlara bakmak gerekmektedir. Bu büyük adamların ya babası yahut dedesi köyden gelmiştir. Muhitlerine tabiatın bakir hayatietini getirmişlerdir. Birkaç nesil sonra bu adamların nesilleri de yorgun bir tarla gibi verim kabiliyetini yavaş yavaş kaybedecek ve yerlerine daha yeni hayat ve tabiat unsurları kaim olacaktır.²⁶⁵ Bozan, yozlaştıran, ataletle sürükleyen kent algısı, farklı bir noktadan da olsa bu yazıda da işlenmiştir. Kentlerin olmadığı bir toplum yaratmak da mümkün olmadığına göre yapılması gereken belki de köyden kente enerji ve kültür aşısı yapmaktır. En azından bu yazıya göre böyle bir şey yapılırsa toplum için olumlu sonuçlar verecektir.

Kent sakininin köylü ilgisi öyle bir hal alır ki kentte, köylünün yokluğunun bir nostaljiye dönüşmesine dahi şahit oluruz. Mesela bir yazıda İstanbul'un üzümçülerinden bahsedilir. Bu üzümçüler, o zaman her evin kapısının önünden geçen üzümçülerdi. Bir

²⁶⁴ Ezgi, Muhlis Sabahattin. *Ayşe(Operet)*. <https://www.youtube.com/watch?v=Jc30zdKVUi4> 1929.

²⁶⁵ Gövsa, Alâettin. "Türk Köylüsü". *Yedi Gün*. 24 Birinciteşrin 1939: 10.

seksen beş boyunda, göğüsleri nefes aldıkça bir kalkan gibi heybetlenen, yetmiş yaşında bile delikanlı, gürbüz Anadolu çocuklarıydılar. Yazar, “nerede onlar?.. nerede?” diye sorar.²⁶⁶ Bu yazıda da köylü derken tek tek insanlardan değil, bir insan tipinden bahsedilir. Köylü güçlü, kuvvetli, çalışkan ve temiz bir insandır. Bihruz Beylerin tam tersidir.

Saf, temiz ama aynı zamanda yetenekli, işin doğrusu gösterilirse hemen kavrayan Türk köylüsü vurgusu hemen tüm metinlerin ortak tarafıdır. Buna eşlik eden bir diğer vurgu yoz, çürümüş ve atalete sürükleyen şehir vurgusudur. İdealist kent çocuğunun kentin boğucu havası içinde kaybolmamak için yapması gereken şey köye gitmektir. Amacı köye uygarlığın nimetlerini götürmek; karşılığında köyde bir işe yaramayı, saflık ve temizliği, yani otantik yaşamı, kültürü öğrenmektir. Kültürün beşiği olarak köy ve uygar kent arasındaki ayrım, modernleşmecilerin zihniyet dünyasına Osmanlı'nın son yıllarında egemen olan ve Cumhuriyet'e devredilen bir ayrımdır. Bu ayrımı kapsamlı, kuramsallaştırılmış bir şekilde ortaya atan ilk kişi ise Ziya Gökalp'tir. Onun düşüncesine göre, köy ve kent arasındaki bu ayrım hars, yani kültür ve medeniyet arasındaki ayrımdır.

Gökalp'e göre kültür milli, medeniyet beynelmineldir. Kültür bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, estetik, dilsel, ekonomik ve bilimsel hayatının ahenktar bir toplamıyken; medeniyet ise aynı mamureye, yani inşa edilmiş coğrafyaya mensup olan milletlerin toplumsal hayatlarının ortak noktalarının toplamıdır.²⁶⁷ Mesela, Amerika ve Avrupa mamuresinde bütün Avrupalı milletler arasında müşterek bir Garp medeniyeti vardır. Fakat bundan bağımsız olarak tek tek İngiliz harsı, Fransız harsı, Alman harsı da vardır. Hars, yani kültür denilen şey sadece halkta mevcuttur. Yani, belirli bir formel eğitimden geçmemiş, köyde yaşayan, geleneksel toplumsal ilişkileri sürdüren insan topluluklarında mevcuttur. Fakat bu kitlede de medeniyet yoktur. Medeniyetin anahtarlarına sahip olan kişiler, eğitim yoluyla halktan ayrılmış olan güzidelerdir. Halka medeniyetin nimetlerini götürecektir, karşılığında da ondan kültürü alacak olan kitle bu kitledir.²⁶⁸

²⁶⁶ Çimdik. “Üzümcü”. *Akbaba*. 24 Mayıs 1945: 2.

²⁶⁷ Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972. 29.

²⁶⁸ A.g.e, s. 43. 47.

Yukarıda da şahit olduğumuz gibi pek çok yazar, Ziya Gökalp'in bu şemasını aynen benimsemiştir. Köyü ve köylülüğü kültürle eşitlemiş; orada Türklere has olan kültürün en samimi örneklerini bulmuştur. Yine Ziya Gökalp'e göre insanda zihin fazla inkişaf ederse seciye, yani karakter bozulur. Fertte seciye ne ise toplumda da kültür odur. Kısacası zihnin fazla inkişafı insanda nasıl seciye bozarsa medeniyetin fazla inkişafı da toplumun harsını bozar. Harsı kuvvetli, fakat medeniyeti zayıf milletlerle medeniyetçe yüksek, fakat harsça zayıflamış olan milletlerin mücadelesinde her zaman harsı kuvvetli olanlar galip gelmiştir.²⁶⁹ Millet bir organizma olarak kabul edilirse, bu organizmada kent zihni, köyse seciye temsil eder. Yani esas önemli olan taraf köylülüktür. Kentler köy aleyhine fazla gelişmemelidir. Fakat seciye ve zihin ikiliğinin seciye tarafını temsil eden köyün gelişebilmesi için akla, yani şehirliye ihtiyacı vardır. Halkevi temsillerindeki köy öğretmeni bu ihtiyacın ürünüdür. Öğretmen oraya köyü geliştirmek için gitmekte, aynı zamanda kendisini de kent hayatına özgü aşırılıklardan kurtarmış olmaktadır. Kentte kalıp modern zamanın tüketim alışkanlıkları arasında yönünü kaybetmek, gördüğü her yeniliği taklit eden bir züppeye dönüşmek kaçınılması gereken bir aşırılıktır mesela. Ya da kadın ve aile başlığı altında ele alınan Vahit ve Vurallardan biri olmak... Köye gitmek bu aşırılıklara karşı bir reçetedir aynı zamanda.

Giden taraf her zaman kentli değildir. Bazen köylü de kente gelir. Köylünün kente gelişi kente bir enerji ve kültür aşısıdır. Kentte yetişen büyük adamların birkaç nesil öncesinin köylülerinin çocukları olduğunu anlatan bir yazıdan bahsettik. Sokak aralarında üzüm satan adamlarda cisimleşen Türk tipine ve bu adamların yokluğunda gelişen nostaljiye değindik. İki farklı kanaldan da aynı yere varıyoruz. Hızla değişen kent, insanın kişiliğini öğüten, ona mili kimliğini unutturur kaotik bir mekân olarak algılanır. Kente köylü gelmelidir ki geleceğin büyük adamı olsun. Kente köylü gelmelidir ki asırlardan beri değişmediği düşünülen heybetli, kara yağız, yiğit Türk tipi onun varlığıyla şekle bürünsün. Köylülük her şekliyle varlığıyla kente milli kimlik kazandıran bir unsur olarak resmedilir. Değişimin olanca hızıyla sürdüğü şehirde, o değişime milli bir istikamet çizmeyi kolaylaştırır.

Gökalp ve onun düşünceleri temelinde şekillenen köy ve köylülük algısı aynı zamanda bir mazi algısıdır. Bu düşünce çizgisine göre köy, ezelden beri kültürün en hakiki

²⁶⁹ A.g.e, s. 39, 40.

şekliyle yaşandığı yerdir. Köylü de saflık ve hakikiliğiyle bu kültürün en otantik halini temsil eden insan tipidir. Çalışmanın üçüncü bölümündeki Kara Mehmet ve Deli Murat karakterlerini tekrar anımsayalım. Taşradan, yani Anadolu'dan gelmişlerdi. İstanbullu değillerdi. Her türlü fedakârlığa hazır, kahraman, gözü pek karakterler olarak resmedilmişlerdi. Bu karakterlerin Ziya Gökalp'in seciyece yüksek, eğitim bakımından geri köylü tanımından etkilenmeden kurgulanmış olduklarını iddia edemeyiz. Bir diğer özellikleri ise çöküş atmosferini katmerlendiren iki "hain" unsurdan, yani azınlıklardan ve yobazlıktan uzak olmalarıydı. Bir de aynı romandaki kentlileri düşünelim. Mesela, harem kadınlarını ve ulemayı... Yüksek eğitilmiş ve zeki sayılabilecek insanlardır. Aynı zamanda seciyece düşük ve ihanete eğilimli kimselerdir. Bunlarla karşılaştırıldıklarında cahil köylüler olarak tanımlanabilecek olan Kara Mehmet ve Deli Murat gibi karakterler ise kaleye tek başına sancak dikebilecek, tek atıyla Venedik gemisi batırabilecek kalibrede kahramanlardır. Bazen Efe'nin Aşkındaki Mehmet'in kendi köyünü soyması gibi yanlış işler yaparlar. Ama onların bu yanlış işleri yapmasına sebep olan şey köyde kendi hakimiyetlerini kurmuş olan eski düzenin temsilcileridir. Mesela, imamdır. Yokluklarıyla nostalji malzemesi olan İstanbul üzümçülerini tekrar hatırlayalım. Bir seksen beş boyunda, göğüsleri nefes aldıkça bir kalkan gibi heybetlenen üzümçüler bir yönüyle modern zamanın Kara Mehmet'leridir. Köy kökenleridirler. Doğayla içli dışlı büyümeleri, onları hem fiziksel hem psikolojik olarak daha farklı yapmıştır. Hem görüntüleri hem de şehrin yozlaştırıcı etkilerinden uzakta büyümeleri itibarıyla daha "Türktürler". 1940'lı yılların ortalarına kadar bu köylü algısı değişmeyecektir. Türklük ve millet tanımları da bu algı etrafında şekillenecektir.

Köy ve köylülük meselesiyle ilgili buraya kadar ele alınan kaynakların en geç tarihli 1945'e aitti. Ayşe, Lüküs Hayat gibi operetler 1920'lerin sonlarında ya da 30'ların başlarında yazılmıştı. Fakat çok uzun yıllar oynanmaları ve izlenmeleri sebebiyle bu çalışmanın ilgilendiği zaman aralığını da bağlayan eserlerdi. Ele alınan tüm kaynaklar bir şekilde köyü ve köylülüğü idealize eden bir algının oluşmasına katkıda bulunuyorlardı. 1940'ların ortalarından itibaren bu algı değişecek; yerini küçümsemeye ya da ilgisizliğe bırakacaktır. Köylülük algısındaki bu değişimler kentteki değişimle de yakından ilgilidir. Geçtiğimiz bölümde Henri Prost'un İstanbul için hazırladığı imar planından bahsetmiştik. Turgut Cansever'e göre bu imar planı kenti birbirinden ayrı parçalar olarak değerlendiriyordu. Buna bir de Adnan Menderes'in karayolları ağını

genişletmeyi temel alan imar faaliyetleri eklenince İstanbul kaotik bir inşaat alanına dönüştü. Yükselen nüfusun dikkate alınmaması ve endüstriyel yapıların merkezi bir plandan azade olarak kentin farklı bölgelerine yayılması arazi spekulasyonunu ve sanayi bölgeleri etrafındaki gecekondulaşmayı arttırdı.²⁷⁰ Sonuç her sınıf ve statüden kentli halkın gecekondulaşmasıyla karşı karşıya kalmasıydı. Gecekondular kentin her yerindeydi ve bir görüş mesafesi uzaktaydılar. İstanbullunun kitlesel halde köyden kente göç etmiş insanlarla tanışması Cumhuriyet tarihi açısından bir ilkti. Bu durum köy ve kyllge dair algıları da tersine evirecekti.²⁷¹

Kente kyllg ya da taşralılığı temsil eden başka insan grubu hacıağalar, yani Anadolu tccarlarıdır. oğunluğu savaş zenginidir. İkinci Dünya Savaşı ncesi Almanya'nın dünya piyasasının üzerinde fiyatlar vererek buğday ithal etmesi ve stoklamaya gitmesi dünyanın büyük bir bölümünde olduğu gibi Türkiye'de de buğday ekim alanlarını genişletmiştir.²⁷² Bu göreli refah dönemini izleyen savaş döneminde devletin hububat ürünlerinin belli bir miktarına devletin el koymaya başlaması, devletten mal kaçırmaya ve stokuluğa neden olmuştur. Bu durum, genellikle Çukurovalı olan büyük toprak sahiplerinin zenginleşmesi için uygun bir ortam yaratmıştır. Zira verimli topraklara sahip olan Çukurova, bu topraklardan elde edilecek ürünü büyük pazarlara taşıyabilecek bir ulaşım ağı üzerindedir. ukurovalı büyük toprak sahibinin ürettiği ya da stokladığı malı büyük şehre, genellikle de İstanbul'a ulaştırması kolaydır. Çoğu zaman ürettiği malla birlikte kendisi de gelmiş; edindiği büyük servet birikimini kentin eğlence meknlarında harcamaya başlamıştır. Savaş dönemi ve savaş sonrası yıllar kente yoksulluğun, açlığın ve buna bağlı olarak seks işçiliğinin arttığı yıllardır. Taşralı toprak sahiplerinin bu görüntülerle tezat oluşturur bir şekilde eğlence meknlarına akın etmesi onların 'fuhuş ve fahişelik', karaborsacılık gibi işlerle birlikte anılmalarına neden olacaktır. Sonuç olarak bu kaotik yıllar popüler kültüre uzun yıllar kullanacağı bir tip armağan edecektir: hacıağa.

²⁷⁰ Cansever, Turgut. *İstanbul'u Anlamak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013. 169, 170.

²⁷¹ Kitlesel glerden ve kentteki gecekondulaşmadan bahsederken unutmamamız gereken bir şey var. 1930'larda da, 1950'lerde de Türkiye'de köylü nüfusu yukarıda da belirtildiği üzere toplam nüfusun yüzde 80'inin üzerindedir. Bu bağlamda köyden kente olan g zannedildiği kadar da büyük bir güç değildir.

²⁷² Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ ağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar*. İstanbul: İletifim Yayınları, 2008. 242, 243.

Bu iki farklı taşralı tipi kentte yaşayan insanların köylü algılarında köklü bir değişime neden olacak; Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki idealize edilmiş köylü tiplerini hızla ortadan kaybolacaktır. Savaş sonrası dönemin köylü ve taşralıları olumsuz ve kötü karakterlerdir. En basitinden, artık köylünün çarığı dahi eleştiri ve mizah unsurudur. Mesela Çığlık isimli bir filmin tanıtım yazısında, yazar film sahiplerine kendisine çariksiz ve kavalsız bir film izleme imkânı sağladıkları için teşekkür etmektedir.²⁷³ Köylünün tek olumsuz özelliği ‘‘çarıklı’’ olması değildir. Eskiden olduğu gibi şehirli – köylü karşılaştırması çerçevesinde ele alınmaya devam eden köylü bu karşılaştırmanın artık hep kötü tarafındadır. Şehirli atik, köylü ağırdır. Şehirli candan öfkelenir, fakat öfkelerini çabuk unuttur. Köylü ise kincidir. Şehirli zeki, köylü kurnazdır. Köylü kadercî, şehirli ise olsa olsa mistiktir. Şehirlinin Allah’a inanmama lüksü vardır, köylü bu lükse sahip değildir. Köylünün bu farklılıklarının temel bir sebebi vardır. Yazara göre ‘‘Avrupalı büyük bir filozof’’ insanların maddî ve manevî varlıklarını yaşadıkları muhitin, kullandıkları aletlerin tayin ettiğini söylemiştir. Belki de bu yüzden köylü ile şehirli arasındaki fark hiç kapanmayacaktır. Kara sapanla çalışan bir insan ile otomobil, tramvay, vapur, telefon, telgraf gibi araçlara alışmış bir insan hiçbir zaman aynı olmayacaktır.²⁷⁴

Bilecik üzerine kaleme alınmış bir yazıda, doğrudan bir yer ismi vererek taşra eleştirisi yapılır. Bu sebeple ilginç bir yazıdır. Yazının başlığı ‘‘Kasaba Kadar Küçük Bir Vilâyet Merkezi: Bilecik’’tir. Yazar, yazısına ‘‘Nüfusu beş bini bile bulmayan bir vilayet merkezi gördünüz mü?’’ diyerek başlar. O görmüştür: Bilecik. Burası ne bir köydür, ne kasaba ne de şehir... Köy kadar sönüktür, fakat vilâyet teşkilatı vardır. Valisi ve diğer vilayet memurları başka tarafa gönderilince, büyücek bir bucak merkezinden farkı olmadığı anlaşılır.²⁷⁵ Kısacası, Bilecik köy kadar sönük, kasaba kadar bile nüfusu olmayan bir vilayet merkezidir. Yazının ilginç tarafı taşrayı anlatan bir yazıda altı çizilen esas unsurun taşranın sönüklük ve sıkıcılığı olmasıdır. Köy sönük bir yerdir, bucağa benzemek de bir şehir için kötü bir şeydir. Kırk beş öncesindeki neredeyse bütün köy ve Anadolu yazılarına sinmiş olan samimilik, otantiklik, yiğitlik vurguları kaybolmuş, yerlerine sıkıcılık, sönüklük ve sıradanlık vurguları hâkim olmuştur.

²⁷³ Karamanbey, Metin. ‘‘Çığlık’’. *Operet*. 17 Mayıs 1949: 8.

²⁷⁴ K. , T. ‘‘Şehirli ve Köylü’’ *Yedi Gün*. 6 Ekim 1946: 9.

²⁷⁵ Bilginer, Recep. Kasaba Kadar Küçük Bir Vilâyet Merkezi: Bilecik’’. *Hafta*. 13 Ekim 1950: 29.

Köy ve köylü algılarındaki değişimin kentteki değişimlerin bir tezahürüdür. Kentteki bu değişimlerin ise bir de siyasi boyutu vardır. Savaş sonrası yıllarda Türkiye’de siyasi yapı değişmiş; ülke çok partili bir sisteme geçmiştir. Bu bağlamda, savaş öncesi dönemde, kendisi hayatta olmasa da düşünceleriyle idealize edilmiş köy ve köylülük algısının mimarı olan Ziya Gökalp’in fikirleri sorgulanmaya başlamıştır. *Hafta Dergisi*’nin sahibi olan ve daha sonraki yıllarda Demokrat Parti’nin devamı sayılabilecek Adalet Partisi’nden politikaya atılan Tahsin Demiray, 1949 tarihli bir yazısında demokrasiye, halk hakimiyetine geçmeye çalıştığımız bugünlerde Ziya Gökalp’in harsçı, tecemmümcü fikirleri karşımıza çıkan en büyük engellerden biridir der.²⁷⁶ Türk siyasetinde Ziya Gökalp etkisinin sorgulanmaya başlaması yazın hayatındaki köy romantizmini bitirdi gibi bir iddiada bulunmayacağız. Fakat Türkiye, siyasi sistemin değişmesi dolayısıyla Ziya Gökalp’in fikirlerinin sorgulandığı ve köyden kente göç dolayısıyla kentli köylü karşılaşmalarının hızla arttığı bir dönemden geçmektedir. Bu atmosferde, popüler kültürdeki köy romantizmi hızla kaybolur. Bunun neticesinde, maziye dair algının önemli bir parçası haline gelmiş olan kahraman, Türklüğü en otantik haliyle yaşayan, yağız köylü imajı silinmiş olur. Köyün geriliğinin Osmanlı İmparatorluğu’nun politikalarının bir sonucu olduğu iddiası da ortadan kalkar. Köy zaten hep geri bir yerdir.

Köyün zaten hep geri bir yer olduğu iddiasının bir sonucu da köylünün daha önce ‘köyün geri kalmışlığı’ nın bir sonucu olarak görülen bazı özellikleri hakkındaki algı değişimidir. Bu olumsuz özellikler artık köylünün geri kalmışlığının bir sonucu değildir. Köylü zaten ezelden beri böyle bir insan tipidir. Köylünün olumsuz özelliklerinden birisi de onun kaderciliğidir. Kent insanı ise kaderci değildir. Olsa olsa mistik olarak nitelendirilebilir. Kadercilik, kısaca her işi tanrıya havale etme şeklinde gelişen dinsel davranış biçimi 1940’ların ikinci yarısından itibaren köylülükle özdeş görülmeye başlar. Köylülük ve kaderciliğin birbiriyle özdeş görülmesi ise dinsel aşırılıkların, yani yobazlığın Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemindeki yanlış politikaların bir sonucu olduğu iddiasıyla tezat oluşturur. Kadercilik köylülüğe has bir davranış biçimi olarak devletten ve politikalarından bağımsızdır. Eskiden yobazlık ve dinsel gericilik sınırları içerisinde değerlendirilen kadercilik gibi eğilimler devletin politikalarından bağımsız olarak değerlendirilmeye başlanır. Bu ortamda farklı türden mistik deneyimler

²⁷⁶ Demiray, Tahsin. “ Ziya Gökalp ve Demokrasi”. *Hafta*. 28 Ekim 1949: 7.

de kent hayatının bir ürünü olarak görülürler ve dinsel gericilik, yobazlık gibi etiketlerden kurtulurlar.

1950'lerden itibaren kentlinin mistik deneyimleri farklı farklı başlıklar altında basına konu olmaya başlar. Bu haberlere çoğu zaman dergilerin arka ve orta sayfalarında rastlarız. Amaç okuyucu biraz eğlendirmek, ciddi haberlerden sonra yorgunluğunu almaktır. Mesela Resimli Hayat'ın bir sayısında "Gaipten Haber Verilebilir mi?" sorusu sorulur. Yazıda gaipten haber verilebileceği iddia edilmez. Ama yazıyı okuduktan sonra "en iptidaî kavimden, en medenî cemiyetlere kadar" insanların "geçmişin karanlık günlerini öğrenmek", "fallarla geleceği tahmin etmek" gibi isteklerini haklı buluruz.²⁷⁷ Başka bir haber vasıtasıyla dönemin gazetelerinde "Mehdi Gelecek.." başlıklı haberlerin çok yaygın olduğunu anlarız.²⁷⁸ Çocuk isteyen kadınların cuma günleri gittikleri türbeyi, türbenin müstahdeminin ağzından dinler; pembe bir gaz bezi içine toprak koyarak dilek dilemelerine şahit oluruz.²⁷⁹

Köyün kaderciliğinin verili bir durum olarak kabul edildiği, "aydınlığın" ve ilericiliğin temsilcisi olarak köydeki "geri" din yorumlarıyla mücadele eden cumhuriyet öğretmeni imajının etkisinin azalmaya başladığı bir durumda, kentlinin mistik deneyimleri de bir ayıplanma nesnesi olmaktan çıkar. Kent hayatının eğlenceli bir tarafı olarak görülür ve dergilerde yer almaya başlar.

Köy öğretmeni Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında yaratılan bir semboldür. Cumhuriyet ve devrimlerinin memleketin en ücra köşelerine kadar girebilecek kudrete sahip olduğunu simgeler. Köy imamları gibi zihniyet olarak eskiyi temsil eden kimseler karşısında Cumhuriyet'in taviz vermez tutumunu temsil eder. Savaş sonrası dönemde ve ülkenin çok partili siyasi yaşama geçtiği koşullarda taviz vermez bir modernleşme politikası yürütmek zordur. Dine karşı sert tutumun değişmesi ve bu alandaki radikal sayılabilecek bazı uygulamalara son verilmesi kent sakinlerinin mistik tecrübelerinin de yazılı basında kendilerine yer bulmasına olanak sağlar. Zira artık bu inanışlar yobazlık belirtileri değildir. Cahil ya da yarı eğitilmiş şehir halkının masum inanışlarıdır.

²⁷⁷ İsimli. "Gaipten Haber Verilebilir mi?". *Resimli Hayat*. Mayıs 1953: 44.

²⁷⁸ İsimli. "Mehdi Gelecek..". *Akbaba*. 22 Ağustos 1957: 9.

²⁷⁹ İsimli. "Çocuk İsteyen Kadınlar Ne Yapıyorlar?". *Hayat*. 20 Mayıs 1960: 16.

Tüm bunlar 40'lı yılların ortalarına kadar düşünceye egemen olan köy romantizminin sona erdiğine işarettir. Sona ermekte olan bu romantizm yerini bir geçmiş zaman kenti nostaljisine bırakır. Tanıl Bora ve Burak Onaran, *Nostalji ve Muhafazakarlık* makalelerinde nostalji duygusunun bazı temel özelliklerinden bahsederler. Tarihin bir çöküş ve yitirme olarak görülmesi bu özelliklerden biridir. Bir diğeri bütünlüğün ve ahlaki kesinliğin yitirildiği duygusudur. Bireysel özerkliğin yitirildiği ve sahici toplumsal ilişkilerin çöktüğü inancı da bu duygulara eşlik eder. Basitlik, kendiliğindenlik ve sahicilik gibi duyguların yitirildiği hissi ise saydıkları son temel özelliktir.²⁸⁰ 1940'ların ortalarına kadar etkisini devam ettiren köy romantizminin nostaljik bir yaklaşım olduğunu iddia edebiliriz. Zira bu köy ve köylülük algısı, Onaran ve Bora'nın saydığı özelliklerden çoğuna sahiptir. Bu algıya göre köy basit bir yerdir. Köylüde, alafranga züppede olduğu gibi gösteriş merakı ve olduğundan farklı görünme arzusu yoktur. Sahici bir insandır.

Köy, Türk kültürünün en basit ve sahici halinin yüzyıllardır korunduğu yerdir. Köylünün diğer insanlarla kurduğu ilişkiler de sahicidir. Çünkü eylemleri binlerce yıllık bir kültürün gözetiminde kendiliğinden gelişen eylemlerdir. Ahlaki kesinlik de bu eylemlerin doğal sonucudur. Kişiye göre değişmezler, geleneğin mutlak etkisinde şekillenirler. Savaş sonrası dönemde köy ve köylülüğe dair romantizmin bitmesiyle birlikte kentli göz kendisine basit ve sahici ilişkilerin mekânı olarak kurgulayabileceği bir başka mekân arar. Şehrin mevcut halinin bu ihtiyacı karşılaması düşünülemez. Zira kent ve kentsel alan sürekli değişen ve kendisini yenileyen bir yerdir. Ahlakî kesinlikten, sahicilikten bahsetmenin imkânı yoktur. Bu sebeple bu ihtiyaç muhayyel bir geçmiş zaman şehri üretilerek karşılanır. Örnekler genellikle İstanbul üzerinden verilir. Ama ille de İstanbul olması gerekli değildir. Bir zaman aralığından da bahsetmek mümkün değildir. Kentin hangi dönemi, hangi yüzyılı özlenir anlaşılmaz. Fakat yazarlarımızın içinde yaşadıkları çağdan hoşnut olmadıkları kesindir.

Nezihe Araz'ın eski sanatlar ve zevklere dair yazılarıyla, yeniden hatırlanan Ahmet Rasim dolayısıyla eski sahici ilişkilerin ve otantik yaşamın peşine düşülür. Mühürçülük mesleğinin son temsilcilerinden olan Rauf Fehmi Usta'yla yapılan röportaj sayesinde

²⁸⁰ Onaran, Burak, ve Bora, Tanıl. "Nostalji ve Muhafazakarlık: 'Mazi Cenneti'". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Ed. Bora, Tanıl, ve Gültekingil, Murat. 5. Cilt. 2002. 235.

neyin özlendiği, mevcut zamanda nelerin eksikliğinin hissedildiği daha iyi anlarız. Usta, onun kuşağının ustalarının çırak ve kalfalarına önce edep ve terbiye öğrettiklerini söyler. Ustası Rauf Fehmi'ye mühür yaptıkları kalemi bile yere ihtimamla koymasını öğütlemiştir. Çünkü o kalem sayesinde ekmek yemişlerdir ve ekmeğe saygı gösterilmesi gerekir.²⁸¹

Kuşaktan kuşağa aktarılan terbiyeyle sağlanan bu zarafet sadece tek bir meslek grubu ya da sanat dalıyla sınırlı değildir. Eski kaşıklardan bahsedilirken Türk halkının asırlar boyu güzelle dudak dudağa yaşadığından, günlük hayatının her safhasında güzel olmayan hiçbir şeyi kullanmayı kabul etmemiş olduğundan bahsedilir.²⁸² Güzel mefhumu mücerretlikten kurtulmuş, el altındaki eşya ile haşır neşir olmuştur. Beykoz kâseleri ya da çeşmibülbüller de Türk halkının asırlar boyu güzelle göz temasında yaşadığının bir başka kanıtıdır. Yazara göre, bu tekil güzelliklerin hepsini yaratan başka türlü bir ruh vardı. Mevcut zamanda o ruh artık kaybolmuştur.²⁸³

Eski toplumda, şimdi kaybolduğu düşünülen bu ruhu oluşturan bir sözlü terbiye sistemi vardır. Ninniler yoluyla beşikten itibaren verilmeye başlanır. Her şeyin geleneğin süzgecinden süzülerek zuhur ettiği bu toplumda beşik, yani bebeğin yatağı bile bir bereket ve saadet sembolüdür. Doğması beklenen bebeğin geleceğini müjdeler şekilde aylar öncesinden düzülür; al nakışla, gül nakışla süslenir. Kullandığı her eşyaya faydalı ile beraber güzel mührünü de basmayı ihmal etmeyen eski Türk ananesi beşik mevzuunda adeta hususi bir gayret sarf etmiştir. Yazara göre, gözünü dünyaya açtığı andan itibaren bebeğin almaya başladığı bu sistemli sanat ve güzellik terbiyesini tasavvur etmek güç olmasa gerektir.²⁸⁴

Eski zamanın eğlenceleri de bir başkadır. Mesela Hıdrellez Türklerde tıpkı çiçekli bir badem dalı gibi baharın gelişini müjdeler. Bir zamanların İstanbul'u için Hıdrellez'in tek ve emsalsiz dekoru Kağıthane'dir. Eski Kâğıthane ve Hıdrellez âlemlerini çok iyi bilen ve yazılarında inanılmaz renklerle çizen Ahmet Rasim, sahilde el çırpan, göbek atan, başörtüleri uçarı kadınlardan bahseder. Karagöz'deki Şirin'i andıran Musevi kadınları, başına Katırtırnağı püsküllü saz külah giymiş maskaralar, her türden insanlar

²⁸¹ Araz, Nezihe. "Mühürücü Rauf Fehmi Usta". *Resimli Hayat*. Kasım 1953: 37.

²⁸² Araz, Nezihe. "Kaşıklarımız". *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 40.

²⁸³ Araz, Nezihe. "Kaşıklarımız". *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 40.

²⁸⁴ Araz, Nezihe. "Çeşmibülbüller". *Resimli Hayat*. Mayıs 1954: 32.

vardır bu hidrellezlerde. Akşam olup dönüş başlayınca bile yüzlerce kayak, zevk ve safa halinde, dereden taşar.²⁸⁵

Bazen mevcut zamanda da güzel şeyler olur. Mesela, Resimli Hayat'taki bir yazıya göre Olgunlaşma Enstitüsü Amerika'yı fethetme yolundadır. Kızları biçki, dikiş, ev ekonomisi gibi alanlarda eğitmek amacıyla kurulmuş olan Olgunlaşma Atölyeleri seferber olup Türkiye Turizm Kurumu'nun düzenlediği bir geziye katılacak ve Yeni Dünya'yı fethedecektir. Geçen yıl Akdeniz kıyılarında yaptıkları moda gösterileriyle Türk zevkini, Türk modasını ve Türk sanatını Avrupa'ya tanıtan atölyeler Avrupalıların alkışlarını toplamıştır. Bu yıl da aynısını Amerika'da yapacaklardır.²⁸⁶ Eski zevki yaratan ruh artık ölmüştür. Fakat o zevkin son numunelerinden yola çıkarak bazı parçalarını yeniden üretmek ve dünyaya tanıtmak bir ulusal onur meselesidir. Böylelikle ruhunu yitirmiş zamane hayatına bir nebze olsun anlam kazandırılabilir ve hayatımız zenginleşecektir.

Yazarlarımız ninnilerden, beşiklerden ve doğuştan itibaren verilmeye başlanan bir terbiyeden bahsederken adı konmasa da kuşaktan kuşağa geçen bir gelenekten bahsediyorlardı. Bu geleneğin kaybolmakta olduğundan dem vuruyorlardı. Eski Türk zevkindeki incelik ve zarafet kuşaktan kuşağa aktarılan bu geleneğin sonucuydu. Bireylerin sübjektif müdahalelerinden azade olması, kendi nizamını dayatabilmesi de bir geleneğe yaslanmasından dolayıydı. Mühürücü Rıfat Usta'nın da söylediği gibi zanaatlar usta çırak ilişkisi içinde, çok sıkı bir terbiyeden geçilerek öğrenilebilirdi. Bu aşamaya gelmeden önce doğuştan itibaren verilmesi gereken sözlü terbiyeden geçmiş olmak, toplumun değer yargılarını içselleştirmek gerekti. Ana mekânı köy olan kültür gitmiş, yerine şehirde gelişip rafine bir hale geldiği düşünülen bir gelenek gelmişti. Beykoz kâseleri ya da çeşmibülbüllerin köyde yaşayan insanların hayatlarında pek de büyük bir yeri olmadığını tahmin edebiliriz. Fakat buna rağmen ninnilerle, beşiklerle tüm toplumun malı haline gelmiş bir gelenekten de bahsedebiliriz. Bu gelenekle Gökalp'in kültürü arasında temel bir ortaklık vardır. Her ikisi de akla değil, seciyeye ilişkindir. Bir bebeğin beşikten itibaren aldığı eğitimde verilmek istenen şeyleri anlamak için ya da iyi bir mühürücü ustası olma yolundaki görevleri tamamlayabilmek için ihtiyaç

²⁸⁵ İsimli. "Sandalım Geliyor! Varda!". *Resimli Hayat*. Mayıs 1954: 25.

²⁸⁶ İsimli. "Olgunlaşma Enstitüsü Amerika Yolunda". *Resimli Hayat*. Haziran 1954: 22.

duyulan şey akıl değildir. Söylenileni aynen yapmak, sorgulamadan tekrar etmek gerekir. Akıl, akla dayalı olan medeniyetin geliştiği yerde kaybolmaya başlar. Nitekim eski Türk zevkleri olarak anlatılan şeyler de teknolojinin gelişmeye başlamasıyla birlikte yok olmuştur.

Kısacası gündelik hayatın hızlı akışı karşısında deneyimlenen yabancılaşma duygusu 19. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olan pek çok yazarı farklı türden romantizmlere iter. Köy ve köylülüğü idealize etme şeklinde gelişen romantizmin farkı gerçekten orada olduğuna inanılan, gidilip görülme de yaşadığından emin olunan bir mekânı temel olarak gelişmesidir. Yazarlarımız gecekondular ve ‘‘hacıağalar’’ vesilesiyle kentsel alanda köylülerle ve taşralılarla karşılaştıklarında, idealize ettikleri köyün gerçekte hiç var olmamış olabileceğinden şüpheye düşerler. Sahicilik, kendiliğindenlik ve otantikliği simgeleyen köy imgesinin kaybolmasıyla birlikte kent merkezli bir eski zamanlar nostaljisi gelişir. Bu nostaljinin köy ve köylülük temelinde gelişen nostaljiden farkı özlenen, idealize edilen şeyin şimdi, burada olmadığı farkında olunmasıdır. Bu farkındalık, geçtiğimiz bölümde İstanbul’un mekânsal dönüşümü vasıtasıyla da bahsettiğimiz bir duyguya, geçmiş kaybı duygusuna yol açar: Geçmişin sahici, samimi, otantik dünyasından kötü şimdiki zamana düşüş.

Ele aldığımız tüm tartışmalar esasında bir mazi tartışmasıdır. Geçmiş hangi yönleri devam etmekte olan hayatın bir parçası olarak yaşanmalı, hangi yönleriyle reddedilmeli sorularına cevap ararlar. Mesela köyü ve köylülüğü Türk kültürünün temel kaynağı olarak gören yaklaşımı ele alalım. Radikal bir modernleşme projesini gerçekleştirebilmek için Osmanlı geçmişinin tamamıyla olumsuzlanması savunan bir zihniyetin ürünüdür. Bu sebeple geçmişte Osmanlı etkisinin en uzak olduğu yere, köye ve köylülüğe bakar. 1950’lerde ülkede siyasi yapının değişmesiyle birlikte modernleşme projesinin ele alınış biçimlerinde de bazı değişimler görülür. Bu durum maziye dair bazı algıların değişmesine sebep olur. Devlet elitinin ve güzidelerin Osmanlı geçmişiyle tekrar barışmaya başladığı bu dönemde köy ve köylülük romantizmi de son bulmuştur. Onun bıraktığı boşluk muhayyel bir geçmiş zaman kenti inşa edilerek doldurulmuş ve yaşanan zamanda eksikliği hissedilen şeyler bu geçmiş zaman kentine atfedilmiştir. Aslında her iki durumda da sorun sürmekte olan değişime bir çerçeve çizmektir. İdealize edilmiş köy de muhayyel kent de aynı amaca hizmet

eder. Neyin eksikliğinin hissedildiği gösterirler. Bu sebeple sürmekte olan değişime de bir yön çizmiş olurlar. Geçmişin hangi yönleriyle yaşaması hangi yönleriyle reddedilmesi gerektiği sorusuna gündelik hayata dair hemen her tartişmada rastlarız. Edebiyat ve müzik de gündelik hayatın önemli birer parçaları olarak bu sorunun sınırları dışında değildir. Onlarda da geçmiş bazı yönleriyle yaşaması istenen bazı yönleriyle reddedilmek istenen bir unsurdur.

4.5 DİL VE EDEBİYAT

1938 1960 yılları arasında Türkiye’de edebiyata dair en öne çıkan tartişma şiir ve şiirde vezin tartişmasıdır. Adını koyarsak aruz vezni mi hece vezni mi tartişmasıdır. Türk şiirinde geçmişin ne ölçüde ve hangi yönleriyle yaşaması gerektiği sorusu bir vezin tartişması çerçevesinde cevaplanmaya çalışılır. Hece veznini savunan ilk yaklaşım Ziya Gökalp’ten etkilenmiştir. Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu’nda dilde, müzikte, kültürde olduğu gibi vezinde de bir ikilik olduğunu savunur. İkililiğin bir tarafında Türk vezni, yani hece vezni vardır. Diğer tarafında ise aruz vezni... Gökalp’e göre hece vezninin Türk vezni olduğunun en açık ispatı, halk şairlerinin bu vezinle vezinli olduğunu bilmeden gayet lirik şiirler söyleyebilmesidir. Bu usul taklitle değil, ilhamla yaratıcılıkla mümkün olmaktadır.²⁸⁷ Bu sebeple Gökalp hece veznini de Türk harsına dâhil eder. Osmanlı vezninde, yani aruz vezninde yazan şairler ise şiirlerini usulle taklitle yazarlar. Bu vezin Acem şairlerinden alınmıştır ve Osmanlı şairleri de Acem şairleri taklit etmektedir. Aruz vezni Türk harsının bir parçası olamamıştır. Herhangi bir İranlı köylü hiç zorlanmadan aruz vezninde şiir söyleyebilir. Fakat Türkler için aruz vezninde şiir yazabilmek ancak eğitimle mümkün olmaktadır.

Ziya Gökalp’in 1923 yılında *Türkçülüğuün Esasları* isimli kitabında dile getirdiği bu eleştiriler çok uzun yıllar daha etkili olmaya devam eder. Mesela Yusuf Ziya Ortaç, 1953 yılında Akbaba Dergisi’nde yazdığı bir yazıda okullarda hala ilm-i aruz öğretilmesini eleştirmektedir. Bir inkılâp yapılmış, harfler değişmiştir. Dil değişmiştir. Mektebin adı okul, talebenin adı öğrenci, muallimin adı öğretmen olmuştur. İlk

²⁸⁷ Gökalp, Ziya. *Türkçülüğuün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972. 31.

mektepten karabaş tecvit, orta mektepten emsile ve zeban-ı farîsî kalkmıştır. Fakat liselerde, hâlâ ve hâlâ yeni Türk harfleriyle “İlm-i Aruz” okutulmaktadır.²⁸⁸

Bir başka yazara göre aruz vezni İstiklâl Marşı'nın doğru anlaşılmasına da engel olmaktadır. Yazar, gençlerle olan temaslarında, gençler İstiklâl Marşı'nın ilk mısrasındaki şafak kelimesinin doğurduğu vuzuhsuzluk üzerine çok durmuşlar; bu mısradan kati bir mana çıkaramadıklarını söylemişlerdir. Mesela, Alman milli marşında, ilk mısradaki hazır ol vaziyette “Almanya her şeyin üstündedir!” dediği anda, marşı söyleyen de dinleyen de iletilmek istenen mesajı açık ve net bir biçimde anlar. Alman milli marşını, Alman köylüsü rahatça anlarken, Türk milli marşını İstiklâl Savaşı'nı kazanan Mehmetçiğin neden anlamadığı sorusunun cevabı ise milli marşımızın yazıldığı dilin Osmanlıca oluşudur. Ayrıca marş aruz vezninde yazılmıştır. Bu yabancı ahenk anlamayı iyice zorlaştırmaktadır.²⁸⁹

Aruz veznine sahip çıkan bir başka yazıda ise mesele farklı bir noktadan ele alınır. Aynı zamanda bir şair ve pedagog olan İbrahim Alaettin Gövsa, yazısında aruz veznine getirilen bazı temel itirazlardan bahseder. Bu itirazlardan en önemlilerinden biri, Türkçe edebiyatta bin yılı aşkın bir zamandır kullanılıyor olmasına rağmen aruz vezninde birçok Türkçe kelimeyi vezne koymanın mümkün olmamasıdır. Yazar bu iddianın doğruluğunu kabul eder. Fakat bir tarafta da aruzun Türk nazmına kattığı çeşni vardır. Yazara göre, bazı kelimeleri doğru kullanacağız diye aruzun Türk nazmına kattığı çeşniden vazgeçemeyiz.²⁹⁰

Aruz vezninin sert bir şekilde eleştirildiği iki yazıdan birinin tarihi 1953, diğerinin tarihi ise 1960. Buna karşılık aruz vezninin Türk şiirinin bir çeşni olduğunu iddia eden ve korunmasını savunan yazı ise 1944 tarihli. Birçok meselede bu durumun tam tersine şahit olduk. Osmanlı geçmişine ait olduğu düşünülen pek çok şeye otuzlu ve kırklı yıllarda olumsuz bir gözle bakılırken bu tutum kırklı yılların ortalarından sonra yumuşamaya başlıyordu. Aruz meselesinde ise tam tersi oldu. Bu sebeple, dil ve edebiyat başlığı altındaki genel yaklaşımları anlayabilmek için bu konudaki diğer tartışmalara da bakmakta yarar var.

²⁸⁸ Ortaç, Yusuf Ziya. “Biz Bize Benzeriz”. *Akbaba*. 28 Mayıs 1953: 6.

²⁸⁹ Kutkan, Ş. “Şafak”. *Hayat*. 16 Aralık 1960: 8.

²⁹⁰ Alâettin İbrahim. “Aruz Vezni Yaşamağa Layık mıdır?” *Yedi Gün*. 4 Haziran 1944: 5.

Bu tartışmalardan en kayda değer olanlarından biri de dilde sadeleşme tartışmasıdır. Dilde sadeleşme hareketleri 1940'ların ortalarından itibaren hararetli bir şekilde tartışılmaya başlamıştır. Akbaba Dergisi'ndeki mizahi bir fıkrada ismi anılmadan zamanın ünlü bir profesörü eleştirilir. Profesörün Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan makalesinde, “‘‘Dil inkılâbına vaktile itiraz edemedik. Ne yapalım: Hanemizde evlât-ü âyalimiz var.’’ gibi sözlerle şecaat arz ettiği iddia edilir ve yazı ‘‘umarız ki bu dil bahsi nice dilsizleri dile getirsin’’ temennisiyle sona erer.²⁹¹ Hemen bir sayfa sonraki bir başka yazıda, bu ünlü profesörün Fuat Köprülü olduğu anlaşılır. Kısa bir fıkra dolayısıyla Köprülü'den şöyle bahsedilir:

‘‘ _ Fuat Köprülü'nün dil yazısını okudunuz mu?

_ Fevkalade şeyler söylüyor.

_ Sanmam. Üstat dil müteahhassısıdır. Söyleyecek zamanda susmasını, susacak zamanda söylemesini gayet iyi bilir.’’²⁹²

Fuat Köprülü eleştirileri bu kadarla da sınırlı kalmaz. Derginin bir başka sayısında hem Fuat Köprülü hem de diğer ‘‘dil reformu karşıtları’’ eleştirilir. Fıkraya göre bir konferansta dilde reform hareketleri tartışılmaktadır. O sırada kürsüde dil reformu karşıtlarından biri vardır ve ‘‘Yeni Türkçe’’yi eleştirmektedir. Reform karşıtına göre nesiller birbirinin dilinden anlamaz olmuştur. Çocuk başka, dedesi başka, babası başka türlü konuşmaktadır. Bu sırada izleyiciler arasında bulunan başka bir dil reformu karşıtı, böyle üç dilden mürekkep bir dil mi olur sorusunu sorar. Bu soru üzerine dil reformu destekçisi bir başka izleyici hemen lafı gediğine koyar: ‘‘ _ Olur, Osmanlıca... Biz bununla savaşıyoruz!’’²⁹³

1940'lı yılların ortalarına kadar dilde sadeleşme hareketi ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan ilerler. İtirazları olanlar da tek partili sistemde seslerini fazla yükseltmezler. 1945 yılında ülkede tek partili sistemin değişmiş olması, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında yeni bir muhalefet odağının doğmasına olanak sağladı. Böylelikle bu partinin politikaları daha kolay eleştirilebilir hale geldi. Halkın

²⁹¹ İsimli. Dile, Dilsizlere, Dillilere Dair!..”. Akbaba. Yıl:23, Sayı:85: 6.

²⁹² İsimli. “Dil”. Akbaba. Yıl:23, Sayı:85: 7.

²⁹³ A.g.e, s. 7.

benimsediği ve benimsemediği devrimler ayrımı yapılması, kültürel ve dini meselelerde müdahaleci tutumun yumuşaması, mesela ezanın Türkçeleşmesi, dil edebiyat ve alaturka müzik gibi konularda öncesine göre farklı yaklaşımlar doğurdu. Demokrat Parti kurulduktan sonra bu farklı yaklaşımlar bu partinin çatısı altında daha kolay ifade edilebilir hale geldi.

Demokrat Parti içerisinde bu meselelerle en ilgili görülen insan olarak Fuat Köprülü'nün ve diğer dil reformu karşıtlarının eleştirildiği yazılarda dikkat çeken birkaç başka unsur daha var. Osmanlıca diye bir dil olduğundan ve bu dilin üç çeşit dilden mürekkep bir yapay dil olduğundan bahsediyorlar. Hatırlanacağı üzere, Gökalp'e göre yapay olan şey harsa ait olan alanın dışındadır ve bu sebeple yabancıdır. Osmanlıca'nın bir dil olduğunu, fakat sözlü eğitim yoluyla edinilmesinin mümkün olmadığını, yani anadil olmadığını düşünürsek, bu dili harsa dâhil alan içinde değerlendirmenin imkânı yoktur. Oysa dil, kesinlikle bu alan dâhilinde olması gereken şeylerden biridir. Dilde sadeleşme hareketleri sadece Ziya Gökalp etkisine bağlanamasa da bu açıklamalar çerçevesinde dilde sadeleşmeyi savunanların Osmanlı devlet elitinin yüzyıllar boyu kullandığı dili Türk kültürüne yabancı bir dil olarak düşündüklerini iddia edebiliriz. Cumhuriyet sayesinde bu 'yabancı unsur' Türk milletinin bünyesinden atılmıştır.

Aruz veznine dair tartışmalarda istisnai bir durum olduğunu söylemiştik. Örneklerimizin sınırlı sayıda olması bizi yanıltmış olabilir. Bununla birlikte incelediğimiz dönem aralığında Türk basınında yazan pek çok ismin aynı zamanda edebiyatçı olması ve Cumhuriyet'ten önce yazmaya başlaması bu istisnai durumun sebebini anlamamızı kolaylaştırabilir. Üslubunu Cumhuriyet'ten önce aruz vezni temelinde oluşturmuş bir şairin, sonrasında bu üslubunu değiştirmesi ya da hece vezniyle yazan bir şairin, Osmanlı geçmişinden kalan mirasa daha olumlu bir gözle bakılmaya başlandıktan sonra aruz veznine geçmesi hem zor hem de edebiyat içerisinden düşünüldüğünde anlamsızdır. Fakat hece vezniyle yazanların durdukları yeri meşrulaştırmak için Gökalp'in aruz veznine getirdiği eleştirileri sahiplenmesi de bir gerçektir. Mesela, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde hece akımının ilk savunucuların biri olan Yusuf Ziya Ortaç aruz veznini eski alfabeyle, eski eğitim sistemine denk görmekte ve okullarda öğretilmesini anlamsız bulmaktadır.

4.6 MİLLİ MUSİKİ TARTIŞMASININ GÖLGESİNDE KLASİK TÜRK MÜZİĞİ VE TÜRK HALK MÜZİĞİ

Gökalp aruz vezni ve parçası olduğu divan edebiyatını eğitimlilerin taklit yoluyla İran'dan aldıkları bir edebiyat olması dolayısıyla eleştirir. Ona göre, olması gereken halk edebiyatını Batılı tekniklerle revize etmek ve çağa uygun hale getirmektir. Gökalp ve onun etkisindeki yazarlar alaturka müziğe, daha doğru bir ifadeyle Klasik Türk Müziği'ne de benzer şekilde yaklaşırlar. Cemal Ünlü'nün kitabında alıntılıdığı şekliyle Gökalp Türklerin iki türlü musikisi olduğunu söyler. İlki halk musikisidir. Çünkü o harsımızın musikisidir. İkincisi Garp musikisidir. O da yeni medeniyetimizin musikisidir. Milli musikimiz bu ikisinin bileşiminden doğacaktır.²⁹⁴ Kısaca Ziya Gökalp alaturka müzik konusunda da divan edebiyatı konusunda düşündüğünden farklı düşünmez. Halk musikisi milletin gerçek musikisidir. Bu türün Batı müziğinin imkânlarıyla modernize edilmesinden milli musiki doğacaktır. Alaturka musiki ise tıpkı divan edebiyatı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum bünyesinde yarattığı ikiliklerin bir sonucudur ve Türk kültürüne yabancıdır.

Yaşadığı dönemin ünlü folklor uzmanlarından olan ve çok sayıda halk türküsünün toplanmasında emeği geçen Mahmut Ragıp Gazimihal, vaktiyle İstanbul gibi büyük şehirlerimizin halk musikileriyle köy musikisi arasında bir fark olmadığını iddia eder. Ona göre halk musikisi olarak adlandırılan musiki Klasik Türk Müziği'nden ve kilise ekalliyet müziklerinden çok farklıdır.²⁹⁵ Gazimihal Berlin'de ve Paris'te Klasik Batı Müziği eğitimi almış bir insandır. Fakat kariyerini halk türkülerini derlemeye ve harmonize etmeye adanmıştır. Sadece bu kariyer seçiminin kendisi bile dönemin zihniyetinden ve Ziya Gökalp etkisinden bağımsız değildir. Bu sebeple Gazimihal'in bu sözleri, Ziya Gökalp'in Türk müziğiyle ilgili iddialarını teorik düzeyden çıkarmış ve uygulamaya dökmüş bir müzik adamının sözleri olarak değerlendirilmelidir. Gazimihal'e göre halk musikisi büyük şehirlerde ikamet eden kentlilerin de köyde yaşayan insanların da dinlediği bir müzik türü olması sebebiyle milli musikidir. Alaturka musikinin dinlenip dinlenmemesi ile ilgili bir yorum yapmaz ama ona göre

²⁹⁴ Ünlü, Cemal. *Gel Zaman Git Zaman*. İstanbul: Pan Yayınları, 2000. 211, 212.

²⁹⁵ A.g.e, s. 227.

milli musiki halk musikisidir. Alaturka musiki olsa olsa azınlık musikileri sınıfında değerlendirilebilir.

Zamanın ünlü ney üstadı Neyzen Tevfik de Klasik Türk Müziği'yle ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Klasik Türk Müziği'nde sıkça kullanılan bir enstrümanın üstadı olan Tevfik, alaturka musikiye ve icra edildiği mekânlara küçümsemeyle bakar.²⁹⁶ Bu mekânlarda müzik dinleyen insanları “önlerinde rakı, karşılarında kadın” müzik dinleyen insanlar olarak küçümser. Ona göre, adına musiki denilen bu kötürümün koltuk değneklerinden birisi rakı, diğeri kadındır.

Alaturka müziğin Türk kültürüne yabancılığı ve yetersizliğiyle ilgili argümanlar müzik üzerine yazanlar ve icracıları etkilediği gibi devlet adamlarını da etkiler. Cemal Reşit Rey'in biyografisini yazan Olcay Kolçak'ın aktardığı bir anekdot devlet adamlarının bu konuda ne düşündüğünü anlamımızı sağlar. Cemal Reşit Rey, Cumhuriyet'in 10. Yıl Dönümü için bugün 10. Yıl Marşı olarak bildiğimiz marşı besteler. Fakat bu marş o günlerde bestecisinin başına ilginç bir olayın gelmesine sebep olur. Riyaset-i Cumhur Orkestrası'nın başında Cemal Reşit Rey'in rekabet içerisinde olduğu, İstiklal Marşı'nın da bestecisi olan Zeki Üngör vardır. Kendisi de bir onuncu yıl marşı yazmıştır ve bunu Atatürk'e kabul ettirmek istemektedir. Cemal Reşit Rey'in marşı Atatürk'ün huzurunda çalınacağı gün, Rey'i gözden düşürmek için Ankara'nın bütün Klasik Türk Müziği sanatkârlarını toplar. Rey'in marşını, Atatürk'ün huzurunda tek sesli bir koroya kanun, ut, kemençe gibi enstrümanlarla söyler. Koro söylemeye başlayınca Atatürk hiddetle fırlayarak, Cumhuriyet'in onuncu yılını bu marşın mı temsil edeceğini sorar. Recep Peker araya girer. Bu işte bir yanlışlık olduğunu, çünkü eserin tamamıyla batı müziği formunda bestelendiğini söyler. Bunun üzerine Atatürk İtfaiye Bاندosu'nu çağırır. Marşı bir de onlardan dinler ve beğenir. Zeki Üngör'e de Ankara'yı yirmi dört saat içinde terk etmesini söyler.²⁹⁷

Bu anekdotun önemi şuradadır: Ülkede klasik müziğinin iki çok önemli temsilcisi herhangi bir eserlerinin icrasında Klasik Türk Müziği usullerinin ve enstrümanlarının kullanılmasını utanç verici olarak görmekte ve bunu birbirleriyle olan mücadelelerinde bir araç olarak kullanmaktadırlar. Cumhurbaşkanı ise cumhuriyetin onuncu yılı için

²⁹⁶ A.g.e, s. 319.

²⁹⁷ Kolçak, Olcay. *Cemal Reşit Rey*. İstanbul: Kastaş, 2006. 61, 62.

yazılacak marşın Klasik Türk Müziği usulleriyle icra edilecek olmasının fikrine bile tahammül edememektedir. Ülkedeki tek siyasi partinin umumi kâtibi olan Recep Peker de cumhurbaşkanının endişesini haklı bulmaktadır. İtirazı cumhurbaşkanın bu endişesine değil, olayın altında yatan komployadır. Bir başka dikkat çekici detay ise Cemal Reşit Rey'in de Osman Zeki Üngör'ün de Batı tarzındaki eserlerinde halk müziği ezgilerinden yararlanmaları, fakat aynı şeyi Klasik Türk Müziği eserleri için yapmaktan çekiniyor oluşlarıdır. Cemal Reşit Rey, 1940'lardan sonra bu konudaki fikrini değiştirecek Türk Sanat Müziği ezgilerinden de yararlanmaya başlayacaktır.²⁹⁸ Fakat 1930'lu yıllarda böyle bir ihtimali aklına dahi getirmemektedir. Sırf bu örnek üzerinde dahi Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Gökalp'in fikirlerinin devletin kültür politikalarını şekillendiren devlet eliti içerisinde ve müzik dünyasında ne kadar etkili olduğunu görmemiz için yeterlidir.

Devletin "halkın benimsediği ve benimsemediği" devrimler ayrımı yaparak bazı alanlarda yönlendirici olmaktan çekilmesi üzerine dil ve edebiyat başlıklarında olduğu gibi müzik alanında bazı değişimler görülür. Alaturka müziğe de bakış değişmeye başlar. Bu dönemde, yani 1950'lerden sonra Resimli Hayat ve daha sonra Hayat Dergilerinde, siyaset ve sanat dünyasının önemli isimleriyle röportajlar yapılır. Sorulan sorulardan birisi de alaturka müzikten hoşlanır mısınız sorusudur. Soruya farklı isimler tarafından farklı cevaplar verilir. Fakat neredeyse hiçbir isim tamamıyla olumsuz bir yanıt vermez. Alaturka müzik ülkede dinlenen ve sevilen bir müzik türü olarak yerini sağlamlaştırmış ve olumsuz imajından kurtulmuştur.

Alaturka müzikten hoşlanır mısınız sorusunun sorulduğu isimlerden biri de devlet opera sanatçısı Atıf Usmanbaş'tır. Usmanbaş soruya, her güzel şeyi dinlemeyi sevdiğini, fakat alaturka müzik dinlemeye vakti olmadığını söyleyerek cevap verir.²⁹⁹ Bununla birlikte halk türkülerine hayrandır ve dinlemektedir. Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin ise hususi hayatında daha çok alaturkayı tercih ettiğini, enstrümanlar arasında ise en çok kanun ve kemani sevdiğini söyler. Zaten babası da bir alaturka müzisyenidir.³⁰⁰

²⁹⁸ A.g.e, s. 42.

²⁹⁹ Ersan, Nurunnisa. "Atıf Usmanbaş". *Resimli Hayat*. Mayıs 1953: 24.

³⁰⁰ İsimli. "Ulaştırma Vekili Yümnü Üresin ve Eşi". *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 35.

Dergilerin bir başka popüler köşesi Klasik Türk Müziği'nin ünlü bestekârlarının hayatlarının anlatıldığı köşelerdir. Zekai Dede'den, Türk musikisinin büyük kutbu Dede Efendi'nin takdirini kazanmış büyük bir yetenek, aynı zamanda Mustafa İzzet Efendi'den sülüs ve nesih dersleri almış çok yönlü bir sanatçı olarak bahsedilir.³⁰¹ Mustafa İzzettin Efendi ise büyük bir bestekâr, meşhur bir hattattır.³⁰² Klasik Türk Müziği alanında 20. yüzyılda yetişen büyük yeteneklerden biri olan Musa Süreyya Bey ise son yüzyılda, yani yirminci yüzyılda yaşamış bestekârlar içerisinde klasik bilgi ve görgüsü en yüksek olanıdır.³⁰³

Atıfet Usmanbaş'la yapılan röportajda, sanatçının o güne kadar alaturka müzikle hiç ilgilenmediği ve dinlemediği hemen her cümlesinden belli oluyor. Fakat bunu açık açık söylememeyi tercih ediyor. Onun yerine her güzel şeyi dinlemekten zevk aldığını, fakat alaturka müzik dinlemeye vakit bulamadığını söylüyor. Halk türkülerini ise çok seviyor ve sık sık dinliyor. Müzik eğitimi 1920'ler ve otuzlu yılların Türkiye'sinde almış birinin alaturka müziğe uzaklığının sebeplerini az çok tahmin edebiliriz. Türkiye'de klasik müzik eğitiminin yeni yeni kurumsallaştığı bu yıllarda, bu müziği kurumsallaştıranların yerel müzikten yana tercihi halk müziği idi. Bu durum dönemin temel yönelimleriyle de uyum içerisindeydi. Bu dönemde Klasik Batı Müziği almış olan Atıfet Usmanbaş'ın, 1950'li yıllarda Klasik Türk Müziği'nden hoşlanmamasını doğrudan ifade edememesi, otuzlarda devlet elitine egemen olan zihniyetin ellilerde değiştiğine işarettir. Bu yıllarda popüler bir dergide alaturka müzikten hoşlanmadığını ilan etmek halkın büyük çoğunluğunun sevdiği ve dinlediği müzik türünü küçümsemek anlamına gelmektedir. İlâveten, Cumhurbaşkanı'dan parti umumi katibine devlet elitinin alaturka müziğe mesafeli olduğu yıllar geride kalmıştır. Ulaştırma Bakanı özel hayatında alaturka müziği tercih ettiğini ve babasının da bir alaturka müzik sanatçısı olduğunu söylemektedir. Otuzlu yıllarda alaturka müziğe olan bakışın neredeyse tam tersine döndüğü bu dönemde, popüler dergilerde Klasik Türk Müziği üstatlarının hayatlarını konu alan, bir popüler dergiye göre kapsamlı denebilecek biyografik yazılar yayınlanmaktadır.

³⁰¹ Ulunay, Refi Cevad. "Zekai Dede". *Hayat*. 9 Aralık 1960: 8, 9.

³⁰² İsimli. "Kazasker Mustafa İzzet Efendi". *Hayat*. 16 Aralık 1960: 17.

³⁰³ Ediboğlu, Baki Süha. "Musa Süreyya Bey". *Hayat*. 22 Aralık 1960: 10.

Çalışmamızın bu bölümüne başlarken incelediğimiz zaman aralığında pek çok ismin yeniliği ve yeni hayatın hızını samimi olarak çekici bulduklarını, fakat hayatın bu hızlı akışı karşısında yönlerini kaybetmekten endişelendiklerini söyledik. Gündelik hayata dair pek çok tartışmaya bu endişe hâkimdi. Endişenin gücünü ilk önce kadın ve aile başlığı altında gördük. İncelenmiş olan tüm yazılarda, yazarlarımız devletin kadınlarla ilgili yaptığı bütün reformlara istisnasız destek veriyordu. Fakat bu reformlara destek veren aynı isimler kamusal alanda kadın görünürlüğüyle eleştirel yaklaşıyor ve onların nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili yazılar yazıyorlardı. Zira kadınların devletin verdiği hakları kötüye kullandığını düşünüyorlardı. Kadın ve kadın hakları meselesinde yeniliğe muhalif değillerdi. Fakat bu değişimin devlet gözetimi altında olması gerektiğine inanıyorlardı. En büyük korkuları değişimin hızı içerisinde yönlerini kaybetmekti ve buna engel olabilecek tek kuvvet devletti. Her ne kadar devletin kadınlara verdiği hakları “kötüye kullananları” eleştirseler de hiçbir zaman bu hakların geri alınmasını savunmadılar. Zira kadın hakları meselesi Cumhuriyet’in kendisini Osmanlı’dan ayırması, ilerlemenin boyutlarını gösterebilmesi için en ideal alanlardan biriydi. Eski devletin çöküş döneminde devlet içerisinde kendi nizamını kurmuş olan dinin yobaz yorumu ve onun temsilcileri peçe, hülle, çok eşlilik gibi adetlerle hem kadını hem erkeği mağdur ediyordu. Cumhuriyet bu mağduriyete son vermişti.

1938 1960 yılları arasında Türkiye’de nüfusun büyük çoğunluğu köylüydü. Dolayısıyla, Cumhuriyet’in, yeni bir yönetim biçimi olarak kendisini ve devrimlerini somutlaştırabileceği en önemli alanlardan biri de köy ve köylülük meselesiydi. Osmanlı geçmişinin tümüyle ve radikal bir biçimde reddedildiği bu dönemde köy ve köylülüğün idealize edilmesine şahit olduk. Köy ve köylülük milli kültürün temeliydi. Bu iddia Ziya Gökalp’in düşünceleri temelinde şekillendirilmişti. Bu dönem 1940’ların ikinci yarısına kadar sürdü. Dönemin en önemli iddialarından biri de eski devletin köyü ve köylüyü vergi ve asker kaynağı olarak gördüğü, yeni dönemde ise her şeyin değiştiği idi. 1940’ların ikinci yarısından itibaren ülkede siyasi sistemin değişmesi ve farklı muhalefet odaklarının oluşması Osmanlı geçmişine daha olumlu yaklaşan görüşlerin gün yüzüne çıkmasına neden oldu. Bu yıllar aynı zamanda köyden kente kitlesel göçlerin meydana gelmeye başladığı, kent sakininin şehirdeki köylülük olgusuyla yüz yüze geldiği yıllardı. Tüm bunlar kent sakininin köy ve köylülük algısını değiştirdi. 1950’li yıllarda köylülüğe yakıştırılan sıfatlardan bazıları “kinci, kurnaz ve

kadenci''ydi. Değişim ve değişime yön verme meselesinde köylülüğün bir ölçüt olmaktan çıkması sonucu onun bıraktığı boşluk, eski şehir ve zevkleri tarafından dolduruldu. Değişimden kaçılmazdı. Ama eski zamanın inceliklerini ve zarafetini de unutmamalıydık. Bu sayede değişirken kimliğimizi de koruyabilirdik.

Edebiyata ve müziğe dair tartışmalar da değişim ve değişime bir yön verme tartışması bağlamında değerlendirilebilir. Temel mesele, edebî gelenek ne ölçüde, hangi yönleriyle sahiplenilecek ve şimdiki zamanın bir parçası haline getirilecek meselesidir. Aynı soru müzik için de geçerlidir. Bu sorunun cevabı, Osmanlı geçmişine tamamıyla olumsuz bir gözle bakanlar için halk edebiyatı ve halk müziğidir. Bu geçmişe bakışın değiştiği yıllarda ise insanlar alaturka müzikten hoşlanmadığını itiraf etmeye dahi çekinmeye başlar.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı 1938 – 1960 yılları arasında Türkiye’de değişen mazi algılarının bir incelemesini yapmaktır. Bu doğrultuda çalışma dört ana bölüme ayrıldı. İlk bölümde muteber mazi algılarına odaklanıldı. İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme yıllarına dair tartışmalar ele alındı. Üçüncü bölüm İstanbul’un değişen mimarisinin mazi algıları üzerindeki etkisini konu alıyordu. Son bölümdeyse gündelik hayata dair bazı tartışmaların insanların geçmişe dair algılarını ne şekilde etkilediği ele alındı.

Muteber mazi algısı başlığı altında incelenen metinler millet için ideal olana odaklanıyordu. Milletın yükselmesinin, muteber zamanların ihtişamına ulaşabilmesinin hangi yollarla mümkün olacağını göstermeyi hedefliyordu. Gerileme yıllarına odaklanan metinler ise bu yolda nelerin yapılmaması gerektiği üzerine yoğunlaşıyordu. Her iki başlık altındaki tüm yaklaşımların temelinde milliyetçi ideoloji vardı. Bu ideoloji, yapısı gereği geçmişin algılanış biçimlerini şekillendirmeye çalışıyordu. Fakat milliyetçiliğin maziye dair algıları tek bir şekilde şekillendirmesi mümkün değildi. Muteber mazi algılarını tartıştığımız bölümde, Türk Tarih Tezi’nden Osmanlı merkezli bir muteber mazi algısına geçişi işlerken bunu açık bir şekilde görmüştük. İstanbul’un imarı ile ilgili tartışma da bu gerçeği farklı bir bağlamda tekrar görmemizi sağladı. İktidar, hafızayı genellikle Osmanlı’nın muteber zamanlarını hatırlatan tarihi eserleri anıt yapılar haline getirerek şekillendirmek isterken hatırlama çabaları bunun ötesine geçti; eski evleri, mahalleleleri ve üslubu korumak isteyen bir yaklaşım oluştu. Bu yaklaşıma göre İstanbul Türk İstanbul’du ve mevcut imar faaliyetleri kentin bu kimliğine zarar veriyordu. Halbuki iktidar, İstanbul’un Türk kimliğini Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan eski eserleri anıt yapılar haline getirerek şekillendirmeye çalışıyordu. Çalışmanın son bölümünde maziye dair algıların gündelik hayata dair tartışmaları nasıl etkilediği, bu tartışmalara ne şekilde yön verdiği üzerinde duruldu. Gündelik hayat tartışmaları kentlinin köy ve köylülük algısı, kadın ve aile, dil ve edebiyat ve müzik gibi konuları kapsıyordu. Bu tartışmaların hemen hepsi bir eski ve

yeni tartışmasıydı ve Osmanlı'dan devralınan mirasın ne ölçüde kabul edilip kullanılacağı meselesine odaklanıyordu. Bu sebeple mevcut Osmanlı geçmişi algılarından etkileniyor, bu geçmişe dair algılar değiştikçe de tartışmaların şekli ve içeriği değişiyordu.

1938-1960 yılları arası, Türkiye'de siyasi gündemin yoğun olduğu bir dönemdi. Tarihin popüler anlamıyla gündelik siyasi tartışmalarda bir yön belirleme aracı olması, onu bu yoğun siyasi gündemin bir parçası haline getiriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 1938 yılında ölmüştü. 1960 yılında, 27 Mayıs'ta ise iktidardaki hükümete karşı askeri bir hareket vuku bulmuştu. Aradaki yirmi iki yıllık süre içerisinde İkinci Dünya Savaşı meydana geldi. Çok partili siyasi sisteme geçildi. Kurucu parti iktidarını kaybetti. Bu gelişmelerin hepsi güncel siyasete şekil vermek suretiyle insanların geçmişlerini nasıl algıladıklarını da etkiledi. Dolayısıyla çalışmamıza başlarken de ifade ettiğimiz üzere siyasetteki değişimlerin mazinin algılanış biçimlerini şekillendirmedeki etkisi kanıtlanmış oldu.

Çalışmada en sık kullanılan kaynaklar popüler dergilerdi. Zira bu dergiler siyasetten müzik ve edebiyata, moda ve aile yaşamına kadar pek çok konuda yazılar ihtiva ediyordu. Ayrıca dönemin pek çok popüler tarihçisi de bu dergilerde tarih yazıları yazıyordu. Bu sayede maziye dair algıları sadece popüler tarih yazıları üzerinden değil, pek çok farklı kaynaktan inceleme imkânımız oldu. Bu popüler dergilerin yazarlarının pek çoğu aynı zamanda dönemin tanınmış edebiyatçılarıydı. Bu isimler arasında Şevket Rado'yu, Yusuf Ziya Ortaç'ı, Refik Halit Karay'ı saymak mümkün. Bu yazarlar İstanbul'un imarına dair tartışmalarını popüler dergilere yazdıkları İstanbul denemeleri aracılığıyla yürütüyorlardı. Bu çalışmada İstanbul'un imarına dair tartışma özelinde hem popüler dergilere bakıldı hem de Tanpınar, Beyatlı, Hisar, Ayverdi gibi isimlerin İstanbul'la ilgili yazdığı denemeler incelendi. İncelediğimiz dergiler içerisinde yer almasalar da bu denemeler de bu dönemde yayınlanan başka dergilerde yayınlanmışlar, daha sonra toplanıp kitap haline getirilmişlerdi. Çoğu, yazılı basın aracılığıyla yürütülen İstanbul tartışması sayesinde yazılmıştı. Çalışmamız kapsamında incelenen başka bir kaynak türü de Halkevlerinin temsil şubelerince oynanan tiyatro oyunlarıydı. İncelediğimiz oyunların ilki 1932 tarihli, sonuncusuysa 1948 tarihliydi. 1930'lu yılların devlet eliti Halkevlerini halkla doğrudan ilişkiler kurmanın bir aracı olarak görmüştü.

Bu bakış 40'larda da devam etmişti. Halkevlerinde oynanan oyunlar da bu elitin maziye dair algıları ne şekilde etkilemek istediğinin göstergeleriydi. Bu oyunlardan elde edilen malzemeyi diğer kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle Halkevlerini kuran ve yöneten devlet elitinin oluşturmak istediği mazi algısını oluşturmakta büyük ölçüde başarısız olduğuna şahit olduk. Bu oyunlar vasıtasıyla oluşturulmak istenen mazi algısı 1950'li yıllardan itibaren tamamıyla ortadan kaybolmuştu. Fakat yaşadıkları dönemde popüler algıları etkilemekte tamamıyla işlevsiz kaldıklarını iddia edemeyiz. Oyunlar genellikle didaktik eserlerdi. Fakat bu oyunlarda oluşan köy ve kent algısı, Cemal Reşit Rey ve Muhlis Sabahattin Ezgi gibi operet yazarlarının didaktik sayılamayacak eserlerini etkiledi. Bu isimlerin operetlerindeki köy ve kent algısı, Halkevlerinde oynanan tiyatro oyunlarının içerikleriyle büyük ölçüde benzerlik gösteriyordu.

Daha önce mazi algıları ve bu algılardaki değişimler sorununun Türkiye'de farklı başlıklar altında çalışıldığından bahsetmiştik. Bu konu, İstanbul'da farklı kuşaktan insanlarla yapılan sözlü tarih görüşmeleri yoluyla, Halkevlerinde oynanan tiyatro oyunlarının içerik analizi yapılarak ve Türkiye'de popüler tarihciliğin gelişimi üzerinden çalışılmıştı. Bu çalışmada ise büyük çaplı siyasi gelişmeler sebebiyle ülkede siyaset ve tarih ilişkisinin yoğun olduğu bir zaman aralığına odaklanılarak bu dönemde insanların maziye dair algılarının nasıl değiştiği üzerinde duruldu.

Çalışmada ele alınan ilk başlık 1938-1960 yılları arasında Türkiye'de değişen muteber mazi algılarıydı. Türkiye'de, çalışmamıza konu olan dönemde muteber mazi algısının bir uzak geçmiş ve cengâverlik anlatısı etrafında şekillendiği iddia edildi. Bu cengâverlik anlatısının içeriği ilk başlarda sadece Türk Tarih Tezi tarafından sağlanıyordu. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte askeri tarih popüler tarih yazımı içerisindeki ağırlığı daha da arttı. Bunun sonucunda popüler algıda daha elle tutulur bir görünüm arz eden Osmanlı İmparatorluğu, parlak devirlerindeki askeri başarıları sayesinde muteber mazi algısının bir parçası haline geldi. II. Dünya Savaşı başlamadan önce tezin en büyük savunucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölmüş olması bu geçişi daha kolay hale getirecekti. Fakat tüm bunlara rağmen Türk Tarih Tezi etkisi hâlâ devam ediyordu. Bunda 1940'lı yıllarda Halkevlerinin varlıklarını koruması, Türk Tarih Tezi'ni üretmiş olan iktidarın hâlâ ayakta olması gibi faktörlerin etkisi büyüktü. 1950'li yıllarda ise muteber mazi algısı tamamen Osmanlı tarihinden ibaret

hale gelecekti. 1950 yılında Osmanlı geçmişine daha farklı ve ılımlı bakan bir hükümetin iş başına gelmesi, 1951 yılında Halkevlerinin kapatılması, İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıl dönümü kutlamaları ve bu kutlamaların güncel siyasetin önemli bir parçası haline gelmesi gibi gelişmeler neticesinde muteber mazi başlığı tamamen Osmanlı tarihi tarafından doldurulacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarını konu alan tarihin bir idealist kahramanlar anlatısı olduğunu iddia ettik. Bu tarihin özneleri idealist, fakat çaresiz kahramanlardı. Zira idealistçe olan eylemlerine gündelik hayattaki üstleri tarafından hep ket vuruluyordu. Gerilemenin son noktasında, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzereyken bu idealist kahramanlar başlarına bir cengâver bulmuş ve yeni bir devlet kurmuşlardı. İdealist kahramanlar anlatısı Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtarmanın imkânsız olduğu fikri etrafında geliyordu. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarından bahseden hemen her yazı, bu devletin yıkılıp yerine yeni bir devletin kurulmasını kaçınılmaz olarak görüyordu. Kurulacak olan bu yeni devletin bir Cumhuriyet olması da kaçınılmazdı. Zira gerileme dönemini konu alan metinlerin çoğu Osmanlı hanedanının yozlaşması meselesini işlerken hanedanların yozlaşmaya ne kadar meyilli olduklarından da bahsediyorlardı. 1930'lu ve 40'lı yıllarda bu idealist kahramanlar anlatısının pratik bir önemi vardı. Kurucu kadronun kendisini meşrulaştırmasının önemli bir aracıydı ve bu kadronun eylemlerine tarihsel meşruiyet zemini sağlıyordu. 1950 yılındaki iktidar değişikliğinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarına dair bu algının devam etmesinin öngörülemez sonuçları oldu. İdealist kahramanlar anlatısının esas aktörlerinin askerler olması ve gerileme dönemindeki iki tehdit unsurundan biri olarak görülen yobazlığın baştaki hükümetin politikaları neticesinde tekrar güçlenmeye başladığına dair inanç 27 Mayıs'taki askeri harekete meşruiyet sağladı.

Ele alınan üçüncü başlık İstanbul'daki mekânsal dönüşüm ve bu dönüşümün maziye dair algıları nasıl etkilediğiydi. Dönüşüm 19 yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları sonucunda başlamıştı. İstanbul'un modern mekânsal dönüşümü, ulaşılmak istenen bir hedef olarak Cumhuriyet'e de devredildi. 1950'li yılların ikinci yarısında meydana gelen ve kent dokusunu köklü bir şekilde değiştiren imar faaliyetleri neticesinde tamamlanabildi. 1940'lı ve 50'li yıllarda

İstanbul'daki imar faaliyetlerinin yasal referans noktası Henri Prost tarafından hazırlanan imar planıydı. Bu imar planı geçmişten devralınan kentsel dokuya köklü bir şekilde müdahale etmeyi öngörmüştü. Dolayısıyla 1940'lı ve 50'li yıllarda ahşap evler ve eski mahalleler dönemin gözde tartışma konularından biri haline geldi. İstanbul'daki imar faaliyetlerinin koşulsuz destekçisi olan grup, kentin modern dönüşümünün 19. yüzyılda başladığını dikkate almıyor; bu ahşap evler ve eski mahallelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yılları arasında özdeşlik kuruyordu. İmar faaliyetlerine eleştirel yaklaşan grup içinse İstanbul'daki bu mekânsal dönüşüm belirli bir hayat nizamının, geçmişin kaybıydı. Milliyetçilik temelinde birleşmeleri bu iki grup aydının bazı konularda ortak tepkiler vermelerini sağladı. Hilton Oteli'nin inşası ve Balkan muhacirlerinin kentteki perişanlık görüntüleri bu konular arasındaydı.

Çalışmanın gündelik hayatın problemleri üzerine odaklanan son bölümünde gündelik hayata dair tüm problemlerin eski ve yeni teması etrafında tartışıldığına şahit olduk. Kadın ve aile, kent sakininin değişen köy ve köylülük algıları, kentlinin mistik ritüelleri, geçmiş zaman şehri ve edebiyat ve müzik başlıklarının tümünde eski yeni tartışması yapıldı. Temel sorular eskiyi ne ölçüde hayatımızdan çıkarmalıyız, yeniyi ne ölçüde ve hangi yönleriyle kabul etmeliyiz sorularıydı. Dönemin pek çok yazarına göre bu konulardaki temel ölçüt devletti. Devlet tarafından yapılan yeniliklerin destekçisi oluyorlar, bu yeniliklerin gündelik hayattaki öngörülemeyen sonuçlarına ise karşı çıkıyorlardı. Pek çok yazarın, yaklaşımlarını devleti temel alarak geliştirmesi gündelik hayata dair hemen her tartışmayı devlet katındaki değişimlere duyarlı hale getiriyordu. 1950'deki hükümet değişikliği de gündelik hayat meselelerinin ele alınmış biçimlerini değiştirecek ya da tamamıyla farklı bir minvalde tartışılmalarına sebep olacaktı.

KAYNAKÇA

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Akgün, Seçil Karal. *27 Mayıs: Bir Devrim, Bir İhtilal, Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ, 2009.

Akşin, Sina. *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge, 2006.

Alpar, Hayri. "Cumhuriyetimiz 24 üncü Yaşına Girerken..". *Yedi Gün*. 27 Ekim 1946: 6.

Araz, Nezihe. "Altın Beşiğe Kim Biner?". *Resimli Hayat*. Haziran 1954: 41.

_____, "Çeşmibülbüller". *Resimli Hayat*. Mayıs 1954: 32.

_____, "Kaşıklarımız". *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 40.

_____, "Mühürücü Rauf Fehmi Usta". *Resimli Hayat*. Kasım 1953: 37.

Arıt, Fikret. "Eyüb". *Hafta*. 8 Temmuz 1955: 14.

Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni 1: Dün, Bugün, Yarın*. Ankara: Bilgi, 1969.

_____, *Türkiye'nin Düzeni 2: Dün, Bugün, Yarın*. Ankara: Bilgi, 1969.

Ayvazoğlu, Beşir. Tanıl. "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Kuruluşu" Modern

Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt. Muhafazakârlık. İstanbul: İletişim. 2006.

Ayverdi, Samiha. *Hâtıralarla Başbaşa*. İstanbul: Kubbealtı, 1977.

Başbuğ, Esra Dicle. *Resmi İdeoloji Sahmede*. İstanbul: İletişim, 2013.

Baysal, Jale. ‘‘Türkiye’de Kitabın Öyküsü.’’ Cumhuriyet 16 Kasım 1991: Olaylar ve Görüşler.

Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim, 1994.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1964.

Bilge, Sait Naim. ‘‘Köpek Mezarlığı’’. *Hafta*. 6 Nisan 1960:7.

Bilginer, Recep. Kasaba Kadar Küçük Bir Vilâyet Merkezi: Bilecik’’. *Hafta*. 13 Ekim 1950:29.

Bora, Tanıl ve Onaran, Burak. ‘‘Nostalji ve Muhafazakârlık: ‘Mazi Cenneti’’’. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. Ed. Bora, Tanıl, ve Gültekingil, Murat. 5. Cilt. 2002. 235.

Boym, Svetlana. *Nostaljinin Geleceği*. İstanbul: Metis, 2009.

Boysan, Burak. ‘‘Genişliğin Azameti, Sağlamlığın Heybeti, Hennesenin Güzelliği’’. *Betonart* 29.(2011).

Cânâ, Bilsel ve Pierre, Pinon. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine Henri Prost’un İstanbul Planlaması*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010. 39.

Cangızbay, Kadir. *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*,

- Ütopya, 2003.
- Cansever, Turgut. *İstanbul'u Anlamak*. İstanbul: Timaş, 2013.
- Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar*. İstanbul:İletişim. 2008.
- Cız. ‘‘Fatih ve Gökay’’ . Akbaba. 5 Haziran 1953: 9.
- Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Akın*. İstanbul: Yapı Kredi, 1932.
- _____, ‘‘Atamız Bir İdealdir Ölmez’’ *Yedi Gün*.15 İkinci Teşrin, 1938: 15.
- _____, ‘‘Cumhuriyetin Yirminci Yılı’’ . *Yedi Gün*. 25 Birinci Teşrin 1943: 5.
- _____, ‘‘Fatihe Kaside’’ . *Resimli Hayat*. Haziran 1953: 5.
- _____, *Özyurt*. İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1933.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman. ‘‘Hulle’’ . *Hafta*. 3 Nisan 1953: 29.
- Çimdik. ‘‘Ali Kemal’den Mektup- Falih Rıfki Atay’a’’ . *Akbaba*. Yıl:23, Sayı: 76: _____, ‘‘Üzümcü’’ . *Akbaba*. 24 Mayıs 1945: 2.
- Danişmend, İsmail Hami. ‘‘İstanbul’un Fethinin Dört Asır Süren Hazırlıkları’’ . *Hafta*. 29 Mayıs, 1953: 20 - 21.
- Demiray, Tahsin. ‘‘ Ziya Gökalp ve Demokrasi’’ . *Hafta*. 28 Ekim 1949: 7.

Demirelli, Fuat Hulûsi. ‘‘Barboros’u Anarken’’ *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 12.

Dölen, Şükrü. *Tarih Bizim*. Çankırı: Çankırı V. Matbaası, 1943.

Ediboğlu, Baki Süha. ‘‘Musa Süreyya Bey’’’. *Hayat*. 22 Aralık 1960: 10.

Emrehan. ‘‘Dünyanın Kadına En Düşkün Erkekleri’’’. *Hafta*. 25 Ekim 1953: 14.

Ersan, Nurunnisa. ‘‘Atıf Usmanbaş’’’. *Resimli Hayat*. Mayıs 1953: 24.

Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim, 1995.

Esad, Celâl. ‘‘Türklerde Resim’’’. *Yedi Gün*. 13 Haziran 1939: 7, 8.

Eşref, Şefik. ‘‘Türk Süvarileri’’’. *Yedi Gün*. 3 Birinci Teşrin 1939: 5.

Eygi, Mehmet Şevket. *Yakın Tarihimize Cami Kıyımı*. İstanbul: Tarih ve İbret,

2008.

Ezgi, Muhlis Sabahattin. Ayşe (Operet). 1.

<https://www.youtube.com/watch?v=Jc30zdKVUi4> .1929.

_____, Ayşe (Operet). 2. https://www.youtube.com/watch?v=CwqPla_l6nU .1929.

Fehim, Münif. ‘‘Barbaros Hayrettin’’’. *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 3.

Feridun, Hikmet. ‘‘29 Teşrin Mucizesi’’’. *Yedi Gün*. 26 Birinciteşrin 1942: 6.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Varlık, 1972.

Görünmeyen Adam. ‘‘Dil Kurultayında’’’. *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 89: 5.

Gövsa, İbrahim Alaettin. ‘‘Aruz Vezni Yaşamağa Layık mıdır?’’ *Yedi Gün*. 4 Haziran

1944: 5.

_____, ‘‘Türk Köylüsü’’ . *Yedi Gün*. 24 Birinciteşrin 1939: 10.

G l, Murat. *Modern İstanbul’un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*.

İstanbul:Sel, 2011.

Günal, Hakkı. *Bozkurt*. Zonguldak: Bingöl Matbaası, 1941.

Gürbilek, Nurdan. *K r Ayna, Kayıp şark*. İstanbul: Metis, 2004.

G rl r, Celal Sıtkı. Eğitmen. Ankara: Ulusal Matbaa, 1940.

Hekimoğlu, Müşerref. ‘‘Memleketimizden Ayrılan Bir Amerikan B y kelęisi’nin Eşi:

Mrs.Mac Ghee’’ . *Resimli Hayat*. 14 Nisan 1953. 14.

Hisar, Abdülhak şinasi. *Geğmiş Zaman Köşkleri*. İstanbul: Yapı Kredi,

1956.

Hobsbawn, Eric. *Milletler ve Milliyetęilik*. İstanbul: Ayrıntı, 2014.

İsimsiz. ‘‘30 Ağustostan 9 Eyl le Kadar Zafer Yollarında’’ *Resimli Hayat*. Eylül

1952.6.

_____, ‘‘Attilâ Otağını Holywoodda Kurdu’’ . *Resimli Hayat*. Haziran 1954: 45.

_____, ‘‘Barbaros ve Preveze’’ *Yedi Gün*. 27 Eylül 1938: 14, 18.

_____, ‘‘Başlıksız’’ . *Akbaba*. 27 Ekim 1938: 1.

_____, ‘‘Başlıksız’’ . *Hafta*. 29 Mayıs 1953:7.

_____, ‘Başlıksız’. *Hayat*. 3 Haziran 1960: 2.

_____, ‘Ben Senin Yaşında İken Çoktan Evlenmişim’. *Resimli Hayat*. Kasım 1953: 25.

_____, ‘Bir Zamanlar’. *Akbaba*. 19 Ekim 1961: 7.

_____, ‘Burası Akbaba Radyosu’. *Akbaba*. 29 Nisan 1954: 9.

_____, ‘Bu Hafta’. *Akbaba*. 29 Nisan 1954: 3.

_____, ‘Cumhuriyetimiz Otuz Yaşında’. *Resimli Hayat*. Kasım 1953: 4.

_____, ‘Çocuk İsteyen Kadınlar Ne Yapıyorlar?’. *Hayat*. 20 Mayıs 1960: 16.

_____, ‘Dil’. *Akbaba*. Yıl:23, Sayı:85: 7.

_____, ‘Dile, Dilsizlere, Dillilere Dair!..’. *Akbaba*. Yıl:23, Sayı:85: 6.

_____, ‘Fatih İstanbul’a Giriyor’. *Hayat*. 27 Mayıs 1960: 5.

_____, ‘Gaipden Haber Verilebilir mi?’. *Resimli Hayat*. Mayıs 1953: 44.

_____, ‘Girit Medeniyeti Yazısı Nihayet Bir İngiliz Mimarı Tarafından Okundu’.

Hafta. 28 Ekim 1955: 12.

_____, ‘Halide Edip Adıvar’ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar’. *Hayat*. 1

Ocak 1960: 6.

_____, ‘Halide Edip Adıvar’ın Milli Mücadele Hatıralarından Parçalar’. *Hayat*. 8

Ocak 1960: 9.

_____, ‘‘İzzet Molla ve Birkaç Fıkrası’’. *Hafta*. 28 Ekim 1949: 23.

_____, ‘‘Kadınlar Kahvesini Gördünüz mü?’’ *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 38.

_____, ‘‘Kapak’’ . *Yedigün*. 27 Eylül 1938. 1.

_____, ‘‘Kazasker Mustafa İzzet Efendi’’. *Hayat*. 16 Aralık 1960: 17.

_____, ‘‘Mehdi Gelecek..’’ . *Akbaba*. 22 Ağustos 1957: 9.

_____, ‘‘Memleketinde Peçeyi Kaldıran Sultan Kızı’’. *Hayat*. 4 Ekim 1957: 13.

_____, ‘‘Olgunlaşma Enstitüsü Amerika Yolunda’’. *Resimli Hayat*. Haziran 1954: 22

_____, ‘‘On Beş Yıl’’. *Akbaba*. 27 Ekim 1938: 3.

_____, ‘‘Sandalım Geliyor! Varda!’’ . *Resimli Hayat*. Mayıs 1954: 25.

_____, ‘‘Ulaştırma Vekili Yümnü Üresin ve Eşi’’ . *Resimli Hayat*. Aralık 1953: 35.

_____, ‘‘Yirminci Yıl’’. *Yedi Gün*, 25 Birinci Teşrin, 1943: 3.

K. , T. ‘‘Şehirli ve Köylü’’ *Yedi Gün*. 6 Ekim 1946: 9.

Karamanbey, Metin. ‘‘Çığlık’’ . *Operet*. 17 Mayıs 1949: 8.

Karay, Refik Halit. ‘‘Boğaziçi’nin Görmediğimiz Tarafı’’ . *Resimli Hayat*. 14 Haziran
1953:10.

Kaya, Şükrü. ‘‘Cumhuriyet Türk Varlığının İlk Şartıdır’’ *Yedi Gün*. 26 Ekim 1942: 4.

Kaynak,Sadettin. YanıkÖmer (Türkü).

<https://www.youtube.com/watch?v=vJ76qfxleQw>

Kısakürek, Necip Fazıl. ‘‘Türk Milli Marşı’’. *Yedi Gün*. 28 Mart 1939: 6.

Koçu, Reşat Ekrem. ‘‘Bir Padişahın Sünnet Düğünü’’. *Hafta*. 8 Kasım 1953: 22.

_____, ‘‘Pul ve Tarih’’ *Hayat*. 4 Ekim 1957: 30.

_____, ‘‘Sultan İbrahim’’. *Hafta*. 8 Mayıs 1953: 19.

_____, ‘‘Yavuz Sultan Selim’’. *Hafta*. 3 Nisan 1953:19.

Kolçak, Olcay. *Cemal Reşit Rey*. İstanbul: Kastaş, 2006.

Kongar, Emre. *Tarihimizle Yüzleşmek*. İstanbul: Remzi, 2006.

Konyalı, İbrahim Hakkı. ‘‘Barbaros’un Türbesinde Neler Gördüm’’ *Yedi Gün*. 27

Eylül 1938: 6 - 8.

_____, ‘‘Şehzade Mektebi.’’ *Yedi Gün*. 3 Birinciteşrin 1939: 6 - 7.

Kozanoğlu, Aptullah Ziya. ‘‘Tarihe Yol Gösteren Sultan’’. *Hafta*. 29 Mayıs 1953: 11 –

14.

Kutay, Cemal. ‘‘Toprak Gençliği’’. *Yedi Gün*. 28 Mart 1939: 8.

Kutkan, Ş. ‘‘Şafak’’. *Hayat*. 16 Aralık 1960: 8.

Neyzi, Leyla. *İstanbul’da Hatırlamak ve Unutmak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1999.

Mandel, Ernest. *An Introduction to Marxist Economic Theory*. (New York: Young

SocialistAlliance, 1967), accessed June 12, 2015,

<https://www.marxists.org/archive/mandel/1967/intromet/>

Mardin, Şerif. *Makaleler 4*. İstanbul: İletişim, 2013.

Mills, Amy. "The Place of Locality for Identity in the Nation: Minority Narratives of Cosmopolitan İstanbul." *International Journal of Middle East Studies* 40, no. 3 (2008).

Mustafa, Kâzım. Çanakkale’de vatan ve millet uğruna can vermiş bir şehidimizin son mektubu”. *Resimli Hayat*. Eylül 1952: 9.

Nazif, Nizamettin. “Enderun”. *Yedi Gün*. 27 Eylül 1943: 8 - 11.

Olcayto, “Anadolu Hisarı”. *Hafta*. 3 Haziran 1955: 6.

_____, “Rumeli Hisar”. *Hafta*. 8 Temmuz 1955: 23.

Onur, Necmi. “Çanakkale Şehitler Âbidesi Tamamlandı”. *Hafta*. 30 Mart 1960: 24.

Orhon, Orhan Seyfi. “Hatay”. *Akbaba*. 8 Eylül 1938: 3.

Ortaç, Yusuf Ziya. “Biz Bize Benzeriz”. *Akbaba*. 28 Mayıs 1953: 6.

_____, “Biz Kime Benzeriz?”. *Akbaba*. 16 Teşrinisani 1944: 3.

_____, “Bir Akşam Rüyası”. *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 73: 3.

_____, “Cevap”. *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 79: 3.

_____, “C.H.P’nin Suçu!”. *Akbaba*. 1946, Sayı 76: 4.

_____, “Değişme”. *Akbaba*. 11 Ağustos 1938: 3.

_____, “Hafifliğe Dair”. *Akbaba*. 14 Mayıs 1953: 3.

_____, ‘‘İstanbul’un İçyüzü’’ . *Akbaba*. 4 Ağustos 1938: 3.

_____, ‘‘Kadınlar Marşı’’ . *Akbaba*. 16 Haziran 1960: 7.

_____, ‘‘Kara Cüppeliler’’ . *Akbaba*. 16 Haziran 1960: 3.

_____, ‘‘Sığamıyoruz’’ . *Akbaba*. 1946, sayı 88: 3.

_____, ‘‘Süpür, Mübarek... Süpür!’’ . *Akbaba*. Yıl:22, Sayı: 53. 3.

_____, ‘‘Tersine!’’ . *Akbaba*. 5 Haziran 1953: 3.

_____, ‘‘Yüz Yaşında Çocuklar’’ . *Akbaba*. 12 Teşrin-i Evvel 1944: 3.

_____, ‘‘Zavallı 10 Temmuz’’ . *Akbaba*. 9 Teşrin-i Sani. 1944: 3.

Özcan, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Özdeş, Oğuz. ‘‘Cumhuriyet 30 Yaşında’’ . *Hafta*. 25 Ekim 1953. 4.

_____, ‘‘Mesken Davası’’ . *Hafta*. 8 Temmuz 1955: 5.

Özdemir, Ali Ulvi. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi

(1939 – 1945). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*

Dergisi. S. 49. Bahar 2012.

Özsoyer, Lâle, ve Özsoyer, Doğan. ‘‘Nasıl Evlendiler.’’ *Hayat*. 25 Ekim 1957: 26.

Pehlivanoglu, Recai. ‘‘Hodiri Meydan’’ *Resimli Hayat*. Mayıs, 1954: 40.

Şefik, Eşref. ‘‘Türk Süvarileri. *Yedi Gün*. 3 Teşrinisani 1939: 5.

Şevki. ‘‘Cevap’’ . *Akbaba*. Yıl: 23, Sayı: 79: 3.

- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. ‘‘Cumhuriyet Devrinde Dışışlerimiz.’’ Cumhuriyet.
- Talu, Ercüment Ekrem. ‘‘Mehmetçik’’. *Yedi Gün*. 10 Ekim 1939: 10 - 11.
- Tan, M. Turhan. ‘‘Lâle Devri’’. *Yedi Gün*. 28 Mart 1939: 24.
- _____, ‘‘Şeyhislâm Efendi’’. *Yedi Gün*. 24 Ekim 1939: 14.
- Tan, M. Turhan. *Viyana Dönüşü*. İstanbul: İnkılâp, 1960.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Huzur*. İstanbul: Dergâh, 1949.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh, 1970.
- Tanseli, Naci. *Attilâ*. İstanbul: Ülkü, 1948.
- Tarañç, Berrak. *Operet Kralının Gizli Dünyası*. İzmir: Meta, 2005.
- Tarık, A. ‘‘Cemiyet Hayatına Karışan Küçük Klüp’’. *Operet*. 1949: 9.
- Tayanç, Muin Memduh. ‘‘Fatih’in Kitaplarındaki Süsler’’. *Resimli Hayat*. Haziran 1953: 29.
- Trouillot, Michel- Rolph. *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston:Massachusetts, 1995.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl. *Kahramanlar Geçiyor*. İstanbul: İnkılâp, 1952.
- Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti. *Türk Tarihinin Ana Hatları (Medhal)*. İstanbul: Hamle, 1931.
- Ulunay, Refi Cevad. ‘‘Zekai Dede’’. *Hayat*. 9 Aralık 1960: 8- 9.

Uluser, Kemal. *Işık*. Ankara: Ankara Ulusal Matbaa, 1941.

Ünlü, Cemal. *Gel Zaman Git Zaman*. İstanbul: Pan Yayınları, 2000.

Yalçın, Hüseyin Cahit. ‘‘Cumhuriyet Bayramı’’. *Yedi Gün*. 31 Birinciteşrin 1939: 4.

_____, ‘‘Kültür Bakımından 15 Yıl’’. *Yedi Gün*. 25 Birinciteşrin 1938:9.

_____, ‘‘Türkün Ebedi Atası’’. *Yedi Gün*. 25 Birinciteşrin 1938:5.

Yara-maz. ‘‘Perde Arası’’. *Operet*. 1949: 11.

Yaşlı, Fatih. *Kinimiz Dinimizdir. Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. Yordam, 2014.

Yücel, Hasan Ali. ‘‘Cumhuriyet ve Hürriyet’’. *Akşam Gazetesi*. 1950.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2006.

EKLER

EK 1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih:22/02./2016</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: TÜRKİYE'DE 1938'DEN 1960 YILLARI ARASINDA DEĞİŞEN MAZİ ALGILARI</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza 22.02.2016 <i>E. İ. Kaynar</i></p> <p>Adı Soyadı: ERCAN ÇANKAYA Öğrenci No: N12221982 Anabilim Dalı: TARİH Programı: TARİH Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</p> <p style="text-align: center;"><i>Uygundur.</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Kaynar</i></p> <p style="text-align: center;">Yrd. Doç. Dr. Hakan Kaynar</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p> <p style="text-align: center;"> <p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES</p> </p>

Ek 2: ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih:22/02/2016</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: TÜRKİYE'DE 1938 1960 YILLARI ARASINDA DEĞİŞEN MAZİ ALGILARI</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 186 sayfalık kısmına ilişkin, 22/02/2016 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza 22.02.2016 <i>E. Kaynar</i></p> <p>Adı Soyadı: ERCAN ÇANKAYA Öğrenci No: N12221982 Anabilim Dalı: TARİH Programı: TARİH Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;"><i>Hakan Kaynar</i></p> <p style="text-align: center;">Yrd. Doç. Dr. Hakan Kaynar</p>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ercan Çankaya
Doğum Yeri ve Tarihi : Aydın, 31.08.1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : ODTÜ Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Tarih Bölümü
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : ercann09@gmail.com

Tarih :

